

ЗАЙЧЕНКО В.В., БУГАЄВА М.В.

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

КУРС ЛЕКЦІЙ

КРОПИВНИЦЬКИЙ - 2026

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Зайченко В.В., Бугаєва М.В.

**МІЖНАРОДНА
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА
СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

**КУРС ЛЕКЦІЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

Кропивницький – 2026

Автори:

Зайченко В.В., доктор економічних наук, професор;

Бугаєва М.В., кандидат економічних наук, професор;

Науковий редактор – д.е.н., проф. Зайченко В.В.

Рецензенти:

Семикіна М.В., д.е.н., проф., проф. кафедри економіки, підприємництва та ГРС
(м. Кропивницький),

Зайченко В.В., Бугаєва М.В. Міжнародна конкурентоспроможність та безпека соціальних систем в контексті забезпечення сталого розвитку: курс лекцій: навч. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 188 с.

У навчальному посібнику «Міжнародна конкурентоспроможність та безпека соціальних систем в контексті забезпечення сталого розвитку» системно викладено сучасні теоретичні та прикладні підходи до аналізу конкурентоспроможності держави, економічної безпеки та резильєнтності соціально-економічних систем в умовах глобальних трансформацій. У виданні розкрито теоретико-методологічні засади дослідження міжнародної конкурентоспроможності національних економік, охарактеризовано її рівні (країна, регіон, галузь, підприємство) та фактори формування конкурентних переваг у глобальному середовищі. Значну увагу приділено взаємозв'язку конкурентоспроможності та економічної безпеки, структурі економічної безпеки держави, механізмам її забезпечення в умовах відкритої економіки та гео економічної нестабільності. Послідовно проаналізовано роль сталого розвитку, інновацій, цифрової трансформації та технологічних мегатрендів у формуванні довгострокових конкурентних позицій країн. Обґрунтовано значення національної інноваційної системи, смарт-спеціалізації регіонів, промислової та інституційної політики для зміцнення економічної стійкості. Розкрито інструменти державного врядування, спрямовані на підвищення продуктивності, розвиток людського капіталу, забезпечення макрофінансової стабільності та формування інституційної довіри. Окремий блок присвячено проблематиці повоєнного економічного відновлення України, ролі міжнародної інтеграції, координації національної та регіональної політики конкурентоспроможності, а також стратегічному баченню розвитку України до 2050 року з урахуванням демографічних, кліматичних і технологічних викликів. У посібнику систематизовано міжнародні індекси та аналітичні інструменти оцінювання конкурентоспроможності, економічної безпеки й прогресу у сталому розвитку, що дозволяє сформулювати навички доказового аналізу та стратегічного планування.

Видання розраховане на здобувачів вищої освіти, зокрема аспірантів, викладачів, науковців, фахівців органів державної влади та місцевого самоврядування, експертів у сфері стратегічного планування, регіонального розвитку, економічної безпеки та міжнародної інтеграції, а також усіх, хто цікавиться проблемами забезпечення конкурентоспроможності держави в умовах глобальної турбулентності та сталого розвитку.

Розглянуто та рекомендовано до друку Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету як друге видання, скорочене, протокол № 6 від 19 січня 2026 р.

Розповсюдження і тиражування без дозволу авторів заборонено

УДК 339.9:316.42:330.34

© Зайченко В.В., Бугаєва М.В., 2026.

©ЦНТУ 2026.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. Сутність міжнародної конкурентоспроможності соціально-економічних систем	7
ТЕМА 2. Економічна безпека соціальних систем у міжнародному вимірі... 23	
ТЕМА 3. Сталий розвиток у системі міжнародної конкурентоспроможності та безпеки	34
ТЕМА 4. Інноваційний розвиток як чинник міжнародної конкурентоспроможності та безпеки	47
ТЕМА 5. Цифровізація та цифрова економіка в контексті конкурентоспроможності та безпеки	58
ТЕМА 6. Глобалізація та світове конкурентне середовище: виклики для країн	72
ТЕМА 7. Економічна політика та врядування для конкурентоспроможності і безпеки	84
ТЕМА 8. Смарт-спеціалізація та регіональний розвиток конкурентоспроможності	95
ТЕМА 9. Повоєнне економічне відновлення та конкурентоспроможність країни	111
ТЕМА 10. Резильєнтність соціально-економічних систем та економічна стійкість	123
ТЕМА 11. Вимірювання та аналітичні інструменти міжнародної конкурентоспроможності і сталого розвитку.....	138
ТЕМА 12. Міжнародне співробітництво та інтеграція в забезпеченні сталого розвитку і конкурентоспроможності	152
ТЕМА 13. Майбутні тенденції та виклики для міжнародної конкурентоспроможності і безпеки	164
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	178
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	180

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світової та української економіки характеризується безпрецедентною концентрацією системних викликів - геополітичних, технологічних, кліматичних, демографічних та фінансових. У таких умовах питання конкурентоспроможності держави перестає бути суто економічною категорією і набуває виміру економічної та національної безпеки. Здатність країни формувати високопродуктивну структуру економіки, інтегруватися у глобальні ланцюги доданої вартості, забезпечувати макрофінансову стабільність та інституційну довіру стає визначальним чинником її стійкості та довгострокового розвитку.

Війна, масштабні демографічні втрати, структурні деформації економіки, руйнування інфраструктури та загострення міжнародної конкуренції за ресурси поставили перед Україною завдання не просто відновлення, а трансформації моделі розвитку. Відбудова не може зводитися до реконструкції зруйнованих об'єктів - вона потребує формування нової економічної архітектури, заснованої на принципах продуктивності, технологічної інтенсивності, зеленої модернізації та інституційної якості.

Навчальна дисципліна «Міжнародна конкурентоспроможність та безпека соціальних систем в контексті забезпечення сталого розвитку» присвячена проблематиці конкурентоспроможності, структурної політики та резильєнтності економічних систем, покликана сформувати цілісне розуміння взаємозв'язку між структурними реформами, макрофінансовою стабільністю, людським капіталом, інноваційним розвитком і національною безпекою. Особливу увагу приділено:

- ✓ логіці структурної політики та смарт-спеціалізації (S3);
- ✓ координації національної та регіональної конкурентної політики;
- ✓ формуванню інтегральної резильєнтності системи (поглинання, адаптація, трансформація);
- ✓ ролі технологічних мегатрендів у формуванні нових конкурентних переваг;
- ✓ взаємозв'язку макрофінансової стабільності, інституційної довіри та інвестиційної привабливості;
- ✓ стратегічному позиціюванню України у горизонті 2030–2050 років.

Метою вивчення дисципліни «Міжнародна конкурентоспроможність та безпека соціальних систем в контексті забезпечення сталого розвитку» є формування у здобувачів ступеня доктора філософії цілісного теоретико-методологічного бачення закономірностей формування та розвитку міжнародної конкурентоспроможності соціально-економічних систем у взаємозв'язку з економічною безпекою, сталим розвитком і резильєнтністю в умовах глобальних трансформацій.

Об'єктом вивчення є процеси формування конкурентоспроможної та резильєнтної економічної системи. Предметом дисципліни виступають теоретичні та прикладні аспекти структурної, інноваційної, макрофінансової

та інституційної політики в контексті забезпечення довгострокової економічної безпеки держави.

Дисципліна орієнтована на підготовку фахівців, здатних працювати в умовах стратегічної невизначеності, аналізувати складні системні процеси та формувати науково обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на зміцнення конкурентних позицій України в глобальному економічному середовищі.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

1. Сформувати теоретико-методологічні знання щодо сутності, рівнів і чинників міжнародної конкурентоспроможності соціально-економічних систем та її взаємозв'язку з економічною безпекою і сталим розвитком.

2. Розкрити структуру та механізми забезпечення економічної безпеки держав і суспільств у міжнародному вимірі, визначити ключові глобальні загрози, ризики та виклики в умовах економічної, технологічної та геополітичної нестабільності.

3. Опанувати концепцію сталого розвитку як стратегічну основу довгострокової конкурентоспроможності, з урахуванням економічних, соціальних та екологічних складових розвитку.

4. Дослідити роль інновацій, цифровізації та технологічного розвитку у формуванні конкурентних переваг і зміцненні економічної безпеки соціально-економічних систем.

5. Проаналізувати вплив глобалізації та міжнародної інтеграції на конкурентне середовище, участь країн у глобальних ланцюгах доданої вартості та трансформацію моделей національного розвитку.

6. Сформувати навички аналізу економічної політики та якості врядування як ключових чинників конкурентоспроможності, резильєнтності та стійкості соціально-економічних систем.

7. Опанувати методи оцінювання конкурентоспроможності, економічної безпеки та сталого розвитку, зокрема шляхом використання міжнародних індексів, рейтингів і аналітичних інструментів.

8. Розвинути здатність до стратегічного мислення у питаннях повоєнного економічного відновлення, регіонального розвитку та смарт-спеціалізації в контексті підвищення конкурентоспроможності України.

9. Сформувати навички прогнозування та сценарного аналізу майбутніх глобальних тенденцій і мегатрендів, що впливають на міжнародну конкурентоспроможність і безпеку.

10. Підготувати здобувачів до самостійної науково-дослідної діяльності, розробки науково обґрунтованих рекомендацій і стратегічних рішень у сфері міжнародної конкурентоспроможності, економічної безпеки та сталого розвитку з урахуванням тематики дисертаційних досліджень.

Відтак, дисципліна спрямована на набуття здобувачами здатності комплексно аналізувати багаторівневі чинники конкурентоспроможності держав і регіонів, оцінювати вплив глобалізації, інновацій, цифровізації, інституційної якості врядування та міжнародної інтеграції на економічну

безпеку і соціальну стійкість, а також критично інтерпретувати результати міжнародних рейтингів і аналітичних індексів.

Вивчення курсу має на меті сформувати у майбутніх науковців навички застосування сучасних аналітичних інструментів для оцінювання конкурентних позицій країн, розробки стратегій сталого та інклюзивного розвитку, управління ризиками і шоками, планування повоєнного відновлення та підвищення резильєнтності соціально-економічних систем. Особлива увага приділяється формуванню стратегічного бачення розвитку України в довгостроковій перспективі з урахуванням мегатрендів технологічних, демографічних, кліматичних і геополітичних змін.

Таким чином, мета дисципліни полягає у підготовці здобувачів третього освітньо-наукового рівня до здійснення самостійних наукових досліджень і розробки науково обґрунтованих рекомендацій у сфері міжнародної конкурентоспроможності, економічної безпеки та сталого розвитку в умовах високої глобальної невизначеності.

ТЕМА 1. Сутність міжнародної конкурентоспроможності соціально-економічних систем

1. Поняття та рівні конкурентоспроможності

Конкурентоспроможність в загальному розумінні означає здатність об'єкта перевершувати інших у конкурентній боротьбі. Для країни це поняття набуває міжнародного виміру – її здатності конкурувати на світових ринках та забезпечувати стале економічне зростання і добробут нації. Згідно з підходами західних дослідників, країна вважається конкурентоспроможною, якщо вона здатна нарощувати темпи економічного зростання, підвищувати зайнятість та реальні доходи громадян. Аналогічно, у визначенні Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) національна конкурентоспроможність – це здатність країни забезпечувати високий рівень добробуту громадян, що залежить від продуктивності використання ресурсів. Тобто конкурентоспроможність відображає комплекс умов, політик і факторів, які визначають продуктивність економіки та її довгострокове зростання.

Рівні аналізу конкурентоспроможності. Міжнародна конкурентоспроможність є багаторівневою категорією, що охоплює кілька взаємопов'язаних рівнів. Виділяють такі рівні: мікро-рівень (підприємство), мезо-рівень (галузь, сектор або регіон) та макро-рівень (національна економіка). На мікрорівні конкурентоспроможність характеризує окреме підприємство чи продукт – його якісні та вартісні характеристики, які забезпечують успішне суперництво на ринку. Успіх фірми на міжнародному ринку проявляється через здобуття конкурентних переваг – наприклад, впровадження інновацій, вищу ефективність або кращу якість продукції порівняно з конкурентами. На мезорівні оцінюють конкурентоспроможність галузей, кластерів чи регіонів шляхом порівняння їх показників зі спорідненими галузями в інших регіонах чи країнах. Висновки про конкурентоспроможність сектора роблять на основі сукупних результатів підприємств цієї галузі; при цьому використовують усереднені показники, навіть якщо дані окремих фірм недоступні. На макрорівні (національна економіка) конкурентоспроможність країни визначають узагальнюючі індикатори економічного розвитку. Серед них – частка продукції з високою доданою вартістю та технологічністю в експорті, зростання долі країни у світовій торгівлі, позитивний торговельний баланс тощо. Високий рівень міжнародної конкурентоспроможності економіки, як правило, корелює з підвищенням добробуту населення, стабільним економічним зростанням та стійкістю до зовнішніх шоків. Важливо розуміти, що ці рівні тісно взаємопов'язані: конкурентні переваги підприємств і галузей формують основу національної конкурентоспроможності, водночас державна макрополітика та інституції створюють умови для успіху бізнесу на мікро- та мезорівнях. На рисунку 1.1 представлена схема рівнів конкурентоспроможності (багаторівнева модель).

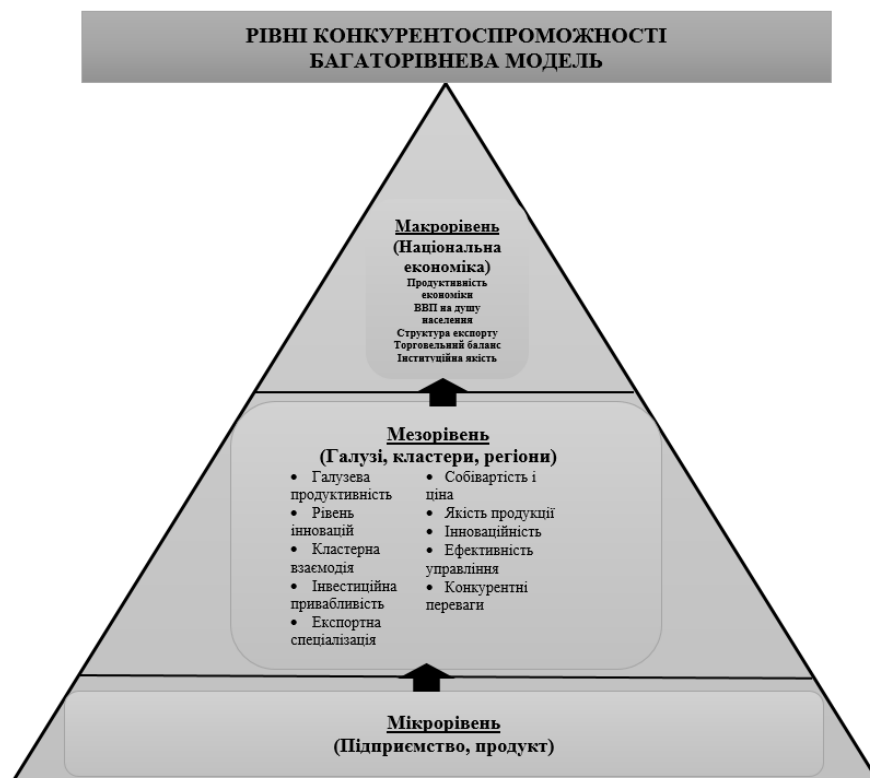

Рисунок 1.1 - Схема рівнів конкурентоспроможності (багаторівнева модель)

Логіка взаємозв'язку рівнів:

1. Мікрорівень → формує мезорівень.

Конкурентоспроможність підприємств агрегується в галузеву та регіональну конкурентоспроможність.

2. Мезорівень → впливає на макрорівень.

Ефективні галузі та кластери формують структуру національної економіки та її позиції у світовій торгівлі.

3. Макрорівень → створює умови для нижчих рівнів.

Інституційне середовище, податкова політика, інноваційна стратегія держави визначають можливості розвитку бізнесу та секторів.

Отже, міжнародна конкурентоспроможність є ієрархічною системою, у якій кожен рівень (мікро, мезо, макро) функціонує як самостійна підсистема та водночас як елемент цілісної економічної архітектури. Стійкість і довгострокове зростання досягаються лише за умови синергії між рівнями, де мікроекономічна ефективність трансформується в галузеву спеціалізацію, а остання - у національні конкурентні переваги на глобальному ринку.

2. Фактори міжнародної конкурентоспроможності

В умовах глобалізації, посилення гео економічної конкуренції та технологічних зрушень питання міжнародної конкурентоспроможності набуває стратегічного значення для державної економічної політики. Конкурентні позиції країни на світових ринках більше не визначаються лише наявністю природних ресурсів чи дешевою робочою силою. Вирішальну роль

відіграє системна спроможність економіки генерувати високу продуктивність, забезпечувати інституційну якість, розвивати людський капітал і адаптуватися до технологічних змін.

Сучасні концепції конкурентоспроможності, зокрема підходи Всесвітнього економічного форуму та Світового банку, трактують її як інтегральну характеристику, що відображає сукупність економічних, інституційних і соціальних чинників, які формують довгострокову продуктивність та добробут нації. Відповідно, міжнародна конкурентоспроможність є результатом не окремого показника, а синергії багатьох взаємопов'язаних детермінант.

Актуальність аналізу факторів конкурентоспроможності особливо зростає для економік, що проходять трансформаційні або кризові етапи розвитку, оскільки саме системні структурні параметри визначають здатність країни до відновлення, інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості та переходу до інноваційної моделі зростання. У цьому контексті вивчення ключових факторів – продуктивності, інституційної якості, людського капіталу, інфраструктурно-технологічної бази, макроекономічної стабільності та підприємницького середовища – дозволяє сформувати цілісне бачення механізмів формування стійких конкурентних переваг.

Таким чином, аналіз факторів міжнародної конкурентоспроможності має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки він створює аналітичну основу для розроблення ефективної економічної стратегії держави та визначення пріоритетів структурної модернізації в умовах глобальної конкуренції.

Продуктивність та ефективність ресурсів. Ключовим чинником конкурентоспроможності є продуктивність – обсяг випуску на одиницю витрачених ресурсів. Висока продуктивність означає, що економіка використовує трудові, природні та капітальні ресурси максимально ефективно, досягаючи більшого випуску і вищої якості. Продуктивність безпосередньо визначає рівень доходів і добробуту: чим більш продуктивна країна, тим вищі зарплати вона може собі дозволити без втрати конкурентних позицій. Отже, зростання продуктивності – через інвестиції в нові технології, підвищення кваліфікації працівників, оптимізацію процесів – є фундаментом довгострокової конкурентоспроможності.

Інституції та якість державного управління. Інституційна спроможність – це “правила гри” в економіці: ефективність державного управління, рівень захисту прав власності, верховенство права, відсутність корупції, якість регуляторного середовища тощо. Сильні інституції зменшують невизначеність і транзакційні витрати для бізнесу, стимулюють інвестиції та підприємництво. Натомість слабкі інституції (бюрократія, корупція) стримують розвиток і знижують конкурентоспроможність. Наприклад, у рейтингу ВЕФ якість інститутів є першим з 12 “стовпів” конкурентоспроможності. Досвід успішних економік свідчить, що ефективне державне управління та відсутність корупції тісно пов'язані з вищими темпами зростання і конкурентними перевагами країни.

Людський капітал: освіта та навички. Освічена та кваліфікована робоча сила є одним з визначальних чинників конкурентоспроможності в сучасній економіці знань. Високий рівень базової і вищої освіти, розвиток навичок і умінь працівників підвищують спроможність країни до інновацій та ефективного використання технологій. У Глобальному індексі конкурентоспроможності людський капітал відображений через показники “Здоров’я” та “Навички” (які охоплюють охорону здоров’я, початкову і вищу освіту, підготовку кадрів). Інвестиції в освіту, професійну підготовку, науку збільшують продуктивність праці і сприяють переходу країни до вищих переділень виробництва. Тому країни з розвиненим людським капіталом, як правило, мають стійкі конкурентні переваги у високотехнологічних галузях.

Інфраструктура та технологічний розвиток. Сучасна та розвинена інфраструктура (транспортна, енергетична, цифрова) є необхідною умовою ефективної економічної діяльності. Вона зменшує витрати на логістику, забезпечує зв’язки між ринками та факторами виробництва. Технологічний розвиток – впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІСТ), автоматизація, цифровізація – підвищує конкурентоспроможність шляхом прискорення обміну інформацією, зростання інноваційності та гнучкості виробництва. В індексі ВЕФ окремо вимірюються показники інфраструктури та технологічної зрілості (поширеність ІСТ). Країни, що швидко адаптують новітні технології (напр., високе проникнення інтернету, розвиток e-commerce), отримують конкурентну перевагу на глобальних ринках.

Макроекономічна стабільність. Стабільність макроекономічного середовища – низька інфляція, стійкі державні фінанси, помірний рівень боргу – створює передбачувані умови для бізнесу та інвестицій. Висока інфляція або боргова криза підривають довіру інвесторів, приводять до волатильності валютного курсу, що негативно впливає на конкурентні позиції країни. В Глобальному індексі конкурентоспроможності макроекономічна стабільність виділена окремим стовпом. Хоча сама по собі стабільність не гарантує високої продуктивності, її відсутність майже напевно шкодить конкурентоспроможності. Тому країни прагнуть підтримувати низьку інфляцію, збалансований бюджет та стабільний фінансовий сектор, аби зміцнити фундамент економічного розвитку.

Підприємницьке середовище і легкість ведення бізнесу. Регуляторні умови та підприємницький клімат визначають, наскільки легко нові фірми можуть вступати в ринок, розвиватися та конкурувати. Сюди належать простота реєстрації бізнесу, отримання дозволів, захист прав інвесторів, гнучкість ринку праці, рівень конкуренції на ринках. Сприятливе бізнес-середовище з мінімальною бюрократією й зрозумілими правилами стимулює появу нових підприємств та інвестиції, що підвищує динамізм економіки. Наприклад, Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business, Світовий банк) безпосередньо вимірює регуляторні умови за 10 напрямками – від відкриття підприємства до міжнародної торгівлі – і вважається індикатором конкурентоспроможності бізнес-середовища. Вищі позиції країни в цьому рейтингу означають менші бар’єри для підприємництва і, відповідно, більш

конкурентну економіку. Крім того, культура підприємництва, доступність фінансування для бізнесу, розвиненість малого і середнього бізнесу також є важливими складовими конкурентоспроможності.

Довідково: Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business), який раніше складав Світовий банк, оцінював 190 країн за простотою регулювання підприємницької діяльності (відкриття справи, отримання дозволів, податки тощо). Вищий рейтинг означав кращі умови для бізнесу. Проект було закрито у 2021 році, а з 2024 року замінено новим індексом B-Ready (Business-Ready), який має на меті більш комплексно оцінити діловий клімат, уникаючи недоліків, що призвели до закриття Doing Business. Перша версія (2024) охопила 50 країн, з планом розширення до 180 країн у 2026 році. У 2024 році Україна також згадувалася у деяких глобальних рейтингах (як, наприклад, у Visit Ukraine), що свідчить про спроби оцінки адаптації бізнес-середовища до умов воєнного часу, але офіційний рейтинг Світового банку (Doing Business) більше не публікується.

Підсумовуючи, фактори міжнародної конкурентоспроможності є багатограними. Вони включають ефективність виробництва (продуктивність), інституційну якість, людський капітал, інфраструктуру та технології, макроекономічну стабільність і бізнес-клімат. Усі ці елементи часто взаємопов'язані і підсилюють один одного. Так, інвестиції в людський капітал і технології підвищують продуктивність; сильні інституції та стабільність створюють сприятливий фон для інвестицій; а активне підприємництво реалізує накопичений потенціал в реальному секторі. Країни, які комплексно розвивають ці чинники, досягають стійких конкурентних переваг на міжнародній арені.

3. Моделі та теорії конкурентних переваг

Класичні теорії міжнародної торгівлі. Ранній науковий фундамент поняття конкурентоспроможності був закладений класичними теоріями міжнародної торгівлі, насамперед теорією порівняльних переваг Девіда Рікардо (XIX ст.). Згідно з нею, країни виграють від торгівлі, спеціалізуючись на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти відносно ефективніше (з меншими альтернативними витратами), та обмінюючи їх на товари, де інші країни мають перевагу. Хоча Рікардо оперував категоріями вартості, його ідея пояснює, чому навіть менш розвинена країна може бути “конкурентною” в певних галузях – завдяки різниці у відносній продуктивності. Подальший розвиток отримала модель Хекшера-Оліна, що виводить порівняльні переваги з різної забезпеченості країни факторами виробництва (праця, капітал, земля). Країна експортує товари, виробництво яких інтенсивно використовує надлишковий для неї фактор, і імпортує товари, де має відносний дефіцит факторів. Ці класичні моделі не використовували термін “конкурентоспроможність”, але заклали основу розуміння конкурентних переваг національної економіки через призму ефективності використання ресурсів і структури торгівлі. Пізніші дослідження (парадокс Леонтьєва,

теорія технологічного розриву, цикл життя продукту тощо) доповнили класичні теорії, пояснюючи відхилення реальної торгівлі від простих моделей, але теж фокусувалися на тому, чому певні країни успішно конкурують у певних галузях.

Концепція конкурентних переваг націй М. Портера. У 1990 році Майкл Портер запропонував сучасну рамкову модель аналізу національної конкурентоспроможності – так званий «Діамант Портера» (англ. Porter's Diamond Model). Він виділив чотири взаємопов'язані детермінанти, що формують середовище, в якому фірми здобувають конкурентні переваги на світовому ринку:

- *факторні умови* – наявність і якість факторів виробництва (кваліфікована робоча сила, природні ресурси, капітал, інфраструктура, науково-дослідна база тощо). На відміну від класиків, Портер наголошував на створених, спеціалізованих факторах (наприклад, мережа наукових інститутів для певної галузі) як джерелі переваг.

- *умови внутрішнього попиту* – вимогливість, масштаб і характер попиту на внутрішньому ринку для продукції галузі. Складний і вибагливий локальний попит стимулює фірми вдосконалювати продукти, що потім дає їм фору на міжнародних ринках.

- *споріднені та підтримуючі галузі* – наявність в країні постачальників і індустрій, пов'язаних з даною галуззю, які є міжнародно конкурентними. Сильні кластери (групи пов'язаних галузей) сприяють інноваціям і підвищують ефективність через тісну взаємодію.

- *стратегія, структура і суперництво фірм* – умови ведення бізнесу в країні, правила конкуренції, корпоративна культура. Жорстке внутрішнє суперництво мотивує компанії бути більш ефективними та інноваційними, готуючи їх до глобальної конкуренції.

До цих основних компонентів М. Портер додає ще роль уряду (через політики, що впливають на кожен з детермінант) та випадкові події (технологічні прориви, війни, природні катаклізми тощо) як фактори, що можуть змінювати конфігурацію “діаманта”. Модель М. Портера пояснює, чому в одних країнах успішно розвиваються цілі висококонкурентні галузі (наприклад, автомобілебудування в Японії чи виноробство у Франції), тоді як в інших – ні. Національна конкурентоспроможність у його концепції – це не просто наявність дешевих ресурсів чи працюючих ринків, а здатність створювати інновації та підвищення продуктивності в конкретних секторальних кластерах. Таким чином, уряди можуть сприяти конкурентним перевагам, інвестуючи в освіту, підтримуючи наукові дослідження, сприяючи конкуренції та розвиткові кластерів.

Конкурентоспроможність у глобальних ланцюгах вартості. Сучасна світова економіка характеризується розпорошенням виробництва між країнами – формуванням глобальних ланцюгів доданої вартості (Global Value Chains, GVC). Концепція конкурентоспроможності змістила акцент на вміння країни інтегруватися в ці глобальні мережі виробництва та займати в них вигідні позиції. Навіть якщо країна не має повного циклу виробництва певного

продукту, вона може бути конкурентною, спеціалізуючись на окремих етапах ланцюга – наприклад, дизайн і розробка, виробництво комплектуючих чи складання, логістика, післяпродажне обслуговування тощо. Конкурентна перевага полягає у тому, щоб зайняти ті ланки GVC, які приносять найбільшу додану вартість (як правило, це дослідження, інновації, дизайн, маркетинг – так звана “усмішка” ланцюга вартості). Теоретичні підходи, як-от концепція “upgrade” (просування вгору по ланцюгу), підкреслюють, що країни розвиваються, переходячи від простих трудомістких операцій до більш знаннємістких і високотехнологічних ролей у глобальних виробничих мережах. Цей процес підтримують розвиток людського капіталу, сприятлива інвестиційна політика, а також участь у міжнародній інтеграції (через угоди про вільну торгівлю, партнерства з транснаціональними компаніями тощо). Таким чином, у глобалізованому світі міжнародна конкурентоспроможність країни все більше залежить від її рольової ніші у світових ланцюгах створення вартості і здатності просуватися до більш вигідних сегментів.

Загалом, еволюція теорій – від класичних моделей порівняльних переваг до сучасних концепцій конкурентних переваг – відобразила ускладнення факторів успіху у світовій економіці. Сьогодні зрозуміло, що конкурентоспроможність країн – явище комплексне: воно не зводиться лише до дешевизни ресурсів чи тарифних бар’єрів, а включає інноваційність, кластерну взаємодію, якість бізнес-середовища та залученість у глобальні процеси. Ці теоретичні напрацювання лягли в основу методик оцінювання конкурентоспроможності, які застосовують міжнародні організації.

4. Методи оцінювання міжнародної конкурентоспроможності

Для вимірювання та порівняння конкурентоспроможності різних країн розроблено низку інтегральних індексів. Вони агрегують десятки показників у одну узагальнюючу оцінку, дозволяючи ранжувати країни за конкурентним потенціалом. Розглянемо основні міжнародні рейтинги та їх методологію.

- *Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI)* – флагманський рейтинг, який щорічно (до 2019 р.) укладав Всесвітній економічний форум. У 2018 р. було запроваджено оновлену методику GCI 4.0, що оцінює країни за 12 “стовпами” конкурентоспроможності. Його структуровано за чотирима ключовими блоками, які охоплюють дванадцять фундаментальних параметрів. До першого блоку, який визначає фундаментальні умови діяльності, належать показники, що характеризують інституційне середовище, інфраструктурне забезпечення, макроекономічну стабільність, а також систему охорони здоров’я та початкової освіти. Другий блок сфокусовано на ефективності ринку та людського капіталу, де оцінюються вища освіта й професійна підготовка, функціонування товарних ринків, ринку праці та фінансової системи. Третій – аналізує інновації та підприємницьке середовище, включаючи технологічну зрілість і розвиток підприємництва. Четвертий блок вимірює інноваційний потенціал держави. Методика ґрунтується на системі

агрегування інформації з різноманітних джерел та експертних оцінок, використовуючи три основні методологічні принципи. По-перше, вона спирається на зважену суму індикаторів, завдяки якій для кожного структурного компонента обчислюється середньозважене значення, що дозволяє враховувати відносну важливість різних економічних факторів у загальній оцінці конкурентоспроможності, що забезпечує збалансоване відображення впливу кожного показника на кінцевий результат. По-друге, важливим елементом методології є нормалізація значень, під час якої всі показники перетворюються на універсальну шкалу від 1 до 7. Такий процес стандартизації важливий для коректного зіставлення даних різних країн, оскільки дозволяє порівнювати показники, які початково вимірюються в різних одиницях або мають відмінні діапазони значень. По-третє, методика використовує принцип динамічного зважування, згідно з яким вагові коефіцієнти окремих факторів визначаються залежно від стадії розвитку конкретної країни (стадія 1 – факторно орієнтована; стадія 2 – орієнтована на ефективність; стадія 3 – інноваційно орієнтована). Цей підхід відображає умови, у якій різні економічні аспекти мають неоднакову важливість для країн з різним рівнем розвитку. Наприклад, для країн з економікою, що розвивається, можуть бути важливішими базові фактори, тоді як для розвинених економік – інноваційні та підприємницькі компоненти. Така трирівнева система розрахунку створює гнучкий інструмент оцінювання, який адаптується до особливостей різних економік і забезпечує об'єктивне порівняння їхньої конкурентоспроможності на глобальному рівні, незважаючи на відмінності в структурі та стадії розвитку. Також було введено метод *distance to frontier* – оцінка відстані країни від гіпотетичного “межового” значення по кожному показнику. GCI надає всебічний огляд сильних та слабких сторін економіки: наприклад, профіль України за GCI дозволяє побачити, що найбільш відстають сфери інституцій та макростабільності, тоді як освіта чи розмір ринку – відносно кращі. Останній повний випуск – *Global Competitiveness Report 2019* – охопив 141 країну. Після 2019 р. публікацію рейтингу призупинили (у 2020 р. ВЕФ випустив спеціальний випуск без ранжування через пандемію). В індексі GCI 2019 перші місця посідали Сингапур, США, Гонконг, Нідерланди та Швейцарія з балами ~82–85. GCI широко використовується урядами і аналітиками для виявлення пріоритетів економічної політики.

- *Індекс світової конкурентоспроможності IMD (World Competitiveness Ranking)* – щорічний рейтинг, який укладає Всесвітній центр конкурентоспроможності при бізнес-школі IMD (Швейцарія). Цей індекс охоплює 63–64 країни (переважно розвинені та великі країни, учасники дослідження) і базується на ~340 критеріях. Методологія IMD групує показники у 4 основні фактори: економічна ефективність (стан економіки, торгівля, інвестиції, зайнятість, ціни), урядова ефективність (фіскальна політика, регуляторне середовище, інституції), ділова ефективність (продуктивність компаній, ринок праці, фінанси, менеджмент) та інфраструктура (базова, технологічна, наукова, освіта, здоров'я). Кожен

фактор деталізується на 5 підфакторів, що складаються з десятків критеріїв. Вагомою особливістю IMD є поєднання статистичних даних (2/3 показників) та опитування керівників (1/3 показників). Опитування відбувається серед тисяч топ-менеджерів у кожній країні-учасниці, що дозволяє врахувати бізнес-оцінку ділового середовища. Результати агрегують шляхом стандартизації (метод стандартних відхилень), що визначає відносний розрив між країнами по кожному критерію. У World Competitiveness Yearbook 2023 топ-3 зайняли Данія, Ірландія та Швейцарія – ці країни продемонстрували збалансовані досягнення за всіма чотирма факторами. Індекс IMD показує, наскільки ефективно країна поєднує макро- і мікроекономічні аспекти конкурентоспроможності. Через війну в Україні у випуску 2023 р. Україна (а також росія) не були оцінені через проблеми з надійністю даних. Однак у попередніх виданнях Україна була присутня (наприклад, у 2021 р. посіла 54-те місце зі 64). Рейтинг IMD часто доповнює GCI, фокусуючись більше на короткострокових економічних показниках та бізнес-опитуваннях.

- *Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business)* – укладався Світовим банком до 2020 р., оцінюючи регуляторні умови для малого та середнього бізнесу у 190 країнах. Рейтинг враховував 10 напрямів (процедури відкриття бізнесу, отримання дозволів на будівництво, підключення до електромереж, реєстрація власності, кредитування, захист міноритарних інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, виконання контрактів, вирішення неплатоспроможності). Кожен напрям оцінювався кількісно (кількість процедур, дні, вартість тощо) і нормувався по шкалі 0–100; середнє значення визначало загальний бал і місце країни. Високий рейтинг Doing Business сигналізував про прості та сприятливі умови для підприємців. Наприклад, Україна в Doing Business 2020 зайняла 64-е місце із 190 (покращившись на 7 позицій порівняно з попереднім роком), завдяки реформам у спрощенні приєднання до електромереж, реєстрації майна та зовнішньої торгівлі. Втім, Світовий банк припинив публікацію Doing Business після 2020 року через виявлені порушення даних, зараз триває розробка нової методології (“Business Enabling Environment”). Незважаючи на це, показники легкості ведення бізнесу залишаються важливим орієнтиром для урядів у дерегуляції та поліпшенні бізнес-клімату.

- *Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)* – щорічний рейтинг, який спільно публікували Heritage Foundation (США) та Wall Street Journal. Він оцінює країни за ступенем свободи економічної діяльності на основі 12 компонентів, об’єднаних в чотири групи: верховенство права (захист прав власності, відсутність корупції, незалежність судів), розмір уряду (податки, видатки, борг), регулятивна ефективність (легкість бізнесу, ринок праці, грошова стабільність) і відкритість ринків (торгівля, інвестиції, фінанси). Кожен компонент оцінюється в балах 0–100, середнє дає загальний індекс. Залежно від балу, економіку відносять до категорій: вільна (80–100), переважно вільна (70–79.9), помірно вільна (60–69.9), переважно невільна (50–59.9) або репресована (<50). Наприклад, за даними 2021 року Україна мала індекс ~56 та перебувала у категорії “переважно невільних” економік,

займаючи 127-е місце зі 178 країн. Низький рейтинг відображає проблеми із захистом прав власності, верховенством права і надмірним впливом держави на економіку. Індекс економічної свободи акцентує на інституційних аспектах, тісно корелюючи з довгостроковим зростанням: країни з високою економічною свободою, як правило, демонструють вищий ВВП на душу населення та інвестиційну привабливість.

- *Інші показники.* Існує багато спеціалізованих індексів, що доповнюють картину конкурентоспроможності. Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) оцінює інноваційний потенціал та результати (патенти, наукові публікації, високотехнічний експорт тощо) ~130 країн. Індекс глобальної цифрової конкурентоспроможності (IMD World Digital Competitiveness) фокусується на здатності країни впроваджувати цифрові технології та створювати інновації в цифровій сфері. Індекс людського розвитку (Human Development Index) від ООН відображає довгострокові інвестиції в людський капітал (освіта, здоров'я, доходи). Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) від Transparency International ранжує країни за рівнем корупції в публічному секторі (Україна в 2022 р. посіла 116-е місце зі 180, набравши 33 бали зі 100). Індекс глобальної конкурентоспроможності подорожей і туризму (WEF) оцінює конкурентність туристичного сектора країни. Хоча ці індекси мають вузьку спеціалізацію, разом вони дозволяють сформувати комплексне уявлення про становище країни у світовій економіці з різних ракурсів.

Важливо зазначити, що будь-який інтегральний індекс є умовним виміром і може мати недоліки методології. Тому до інтерпретації рейтингів слід підходити обережно, аналізуючи динаміку показників у часі та структуру балів по субкомпонентах. Проте в цілому міжнародні індекси конкурентоспроможності є корисним інструментом бенчмаркінгу для країн: вони виявляють слабкі місця (наприклад, відставання в інституціях чи інноваціях) і слугують мотивацією для проведення реформ, а також підвищують обізнаність про конкурентні переваги, які можна розвинути.

5. Поточний стан конкурентоспроможності України

Позиції в глобальних рейтингах. За основними міжнародними індексами останніх років Україна демонструє *помірні, але відставальні результати*, із певним прогресом у окремих сферах. У Глобальному індексі конкурентоспроможності ВЕФ 2019 Україна посіла 85-е місце серед 141 країн, набравши 57.0 балів зі 100 можливих. Це гірше, ніж у більшості європейських сусідів – для порівняння, Польща була на 37-й позиції (68.9 балів), Румунія – 51-й (64.4). Серед пострадянських країн Україна випередила Молдову (86-е місце) та Боснію і Герцеговину (92-е), але поступилася Грузії (74-е) та Вірменії (69-е). Динаміка GCI України в останнє десятиліття була нестійкою: після провалу 2011 року (89-е місце) спостерігалось піднесення до 73-ї позиції у 2013-му, потім знову падіння під час кризи 2014–2015 рр., а з 2016 р. стагнація на рівні ~80-х місць. Графічно це відображено як *практично горизонтальна*

лінія індексу ~55–59 балів у 2007–2019 роках, без поступального зростання (Рисунок 1.2).

Рисунок 1.2 - Динаміка загального балу Глобального індексу конкурентоспроможності (GCI) України у 2007–2019 роках (0–100)

Таким чином, хоча Україна уникла різких провалів і навіть частково покращила позиції порівняно з початком 2010-х, їй не вдалося здійснити прорив у глобальній конкурентоспроможності за останні роки.

У рейтингу *IMD World Competitiveness* Україна не була включена 2022–2023 рр. через війну, але за попередніми даними 2021 року посідала 54-е місце з 64 економік, що потрапили до рейтингу. Це дещо кращий результат, ніж впливає з позиції в GCI, однак слід врахувати обмежене коло країн у дослідженні IMD (відсутні багато країн, слабших за Україну). Лідерами у 2021 р. були розвинені малі економіки на кшталт Швейцарії, Швеції, Данії, тоді як Україна відставала від усіх членів ЄС і більшості сусідів, випереджаючи хіба що Монголію та деякі країни Латинської Америки у своєму сегменті рейтингу. За компонентами IMD, сильніше Україна виглядала в категоріях “Ціни” (низькі витрати) та “Освіта”, а слабше – в “Інституційній ефективності” та “Бізнес-ефективності” (за оцінками опитувань).

Прогрес у дерегуляції і бізнес-кліматі. В індексі *Doing Business 2020* Україна піднялася на 64-е місце зі 190, значно покращивши свої позиції порівняно з попередніми роками. Для прикладу, ще в 2013-му Україна була 137-ю, а з 2014 р. розпочалося систематичне покращення: за період 2014–2019 країна піднялася в рейтингу на 48 позицій. Найбільші успіхи відзначалися у спрощенні процедур приєднання до електромереж, реєстрації власності та зовнішньої торгівлі. Станом на 2020 р. Україна входила до топ-20 країн за легкістю започаткування бізнесу (майже нема проблем відкрити фірму), проте мала дуже низькі місця за показниками “*вирішення неплатоспроможності*” (банкрутства) – 146-е місце та “*захист міноритарних інвесторів*”. Це вказує на вузькі місця у правовій системі, які стримують бізнес-активність. Попри припинення глобального рейтингу *Doing Business*, Україна продовжує імплементувати реформи дерегуляції (наприклад, запровадження електронних

сервісів, зменшення дозвільних процедур), прагнучи наблизитися до практик розвинених країн.

Інституційні та структурні виклики. Найбільшими проблемними зонами конкурентоспроможності України залишаються низька інституційна якість та макроекономічні ризики. За стовпом “Інститути” GCI 2019 Україна була аж 110-ю, отримавши вкрай низькі оцінки за підіндикаторами “захист власності”, “довіра до політиків”, “ефективність правової системи”, “власність держпідприємств” тощо. Корупція традиційно підриває конкурентність: у *Індексі сприйняття корупції 2022* Україна набрала 33 бали зі 100 і займала 116-е місце із 180 країн (при тому, що за останні роки є деякий прогрес, і це найвищий бал України за всю історію спостережень). Макроекономічна ситуація до війни стабілізувалась, але історично Україна страждала від криз: згідно GCI, за компонентом “Макроекономічна стабільність” Україна в 2019 р. була на 131-му місці – майже на дні рейтингу, через минулі епізоди високої інфляції, девальвацій та проблем з боргом. Хоч у 2015–2019 рр. інфляція була взята під контроль і державні фінанси оздоровлено, довіра інвесторів відновлюється повільно, а війна 2022 р. знов створила ризики для макростабільності.

Продуктивність та інновації. Українська економіка характеризується низькою продуктивністю праці на тлі розвинених країн. ВВП на зайнятого суттєво поступається не лише розвиненим економікам, а й сусідній Польщі чи Туреччині. Це відображає технологічне відставання та використання застарілого капіталу. *Інноваційна спроможність* України оцінюється як середня: за стовпом “Інноваційний потенціал” у GCI Україна була на 58-му місці, а у *Глобальному індексі інновацій 2022* – на 57-му серед 132 країн (при цьому за компонентом “освіта” Україна входила в топ-50, а за “інституціями для інновацій” значно відставала). Сильними сторонами є високий рівень фундаментальної освіти (Україна має високий рейтинг за охопленням населення вищою освітою і якістю математично-природничої підготовки – 46-е місце за компонентом “Навички” GCI) та значний кадровий потенціал в ІТ-секторі. Україна відома великою кількістю інженерів і ІТ-спеціалістів, які забезпечують розвиток експортно орієнтованої ІТ-індустрії (частка ІТ у ВВП зростала до ~4% перед війною). Однак витрати на R&D залишалися низькими (~0,5% ВВП у 2019 р.), зв’язок науки і бізнесу слабкий, а бізнес-середовище для стартапів лише починало формуватися. У *Глобальному індексі цифрової конкурентоспроможності 2021* Україна займала 54-е місце зі 64, що свідчить про потребу активніше впроваджувати цифрові технології в традиційні галузі.

Наявні конкурентні переваги України. Попри перелічені проблеми, Україна має суттєвий потенціал конкурентоспроможності у ряді напрямів:

- *Людський капітал і освіта.* Українці – освічена нація: рівень грамотності майже 100%, значна частка молоді отримує вищу освіту. Особливо сильні традиції в інженерних, технічних науках, математиці. Це дає змогу розвивати ІТ-галузь, високотехнологічне виробництво, креативні індустрії. Кадровий потенціал відзначається як одна з ключових переваг України міжнародними оглядачами. У рейтингу *Global Talent Competitiveness*

Index 2023 Україна знаходиться на 64-й позиції зі 134, при цьому за підпоказником “зростання талантів” – на 30-му місці, що відображає здатність країни готувати конкурентні кадри.

- *Природні ресурси та аграрний сектор.* Україна володіє із найбільших у світі запасів родючих ґрунтів (чорноземів) та агрокліматичним потенціалом. Це забезпечує високі конкурентні позиції в аграрному комплексі: Україна є серед світових лідерів з експорту зерна (пшениця, кукурудза), олійних культур (соняшникова олія – 1-е місце у світі). Значні ресурси залізної руди, марганцю, інших корисних копалин підтримують конкурентоспроможність металургії та хімії. Хоча залежність від сировинного експорту не є стратегічно вигідною в довгостроковій перспективі, наявність цих ресурсів створює базу для залучення інвестицій у переробку та підвищення доданої вартості.

- *Стратегічне географічне положення.* Україна розташована на перетині шляхів між Європою та Азією, має вихід до Чорного моря. Це відкриває можливості розвивати транспортно-логістичний хаб (транзит енергоносіїв, торгівля між ЄС та Азією), інфраструктурні проекти. Участь у ініціативах на кшталт “Новий Шовковий шлях” може посилити конкурентні позиції у сфері транзиту. Також сусідство з великим ринком ЄС (та зона вільної торгівлі з ним) дає змогу інтегруватися в європейські виробничі ланцюги.

- *Індустріальна база та виробничий потенціалю.* Історично Україна мала розвинену промисловість – металургію, машинобудування, хімічну галузь. Багато підприємств потребують модернізації, але сам виробничий потенціал (заводи, інженерні кадри) є цінним активом. Уже зараз Україна інтегрована у виробництво автозапчастин для ЄС, є перспективи розвитку авіакосмічного сектору, військово-промислового комплексу на експорт. За умов інвестицій та технологічного оновлення ці сектори можуть стати конкурентоспроможними на глобальному рівні.

Звичайно, війна завдала важкого удару по конкурентоспроможності України: зруйнована інфраструктура, втрачено значну частку ВВП, підвищилися ризики для інвесторів. Багато міжнародних рейтингів тимчасово призупинили оцінку України (як вже згадано, IMD 2023, Heritage 2023 позначили Україну як “unrated” через форс-мажор). Проте, попри війну, Україна змогла частково зберегти економічну стійкість і навіть продовжити реформи (наприклад, цифровізація державних послуг – застосунок “Дія” – став прикладом для інших країн). 23 червня 2022 року Європейська рада офіційно надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС, що створює додатковий стимул для реформ і відкриває доступ до нових ресурсів.

Основні напрямки підвищення конкурентоспроможності України залишаються незмінними і після війни: це боротьба з корупцією та зміцнення інституцій (щоб підвищити довіру та інвестиційну привабливість), інвестиції в інфраструктуру та відбудову за найсучаснішими стандартами, розвиток технологічного потенціалу та підтримка інноваційного бізнесу, реформа освіти з акцентом на навички, що потрібні у XXI ст., а також макрофінансова стабільність (контроль боргу, інфляції). Реалізація цих

пріоритетів у поєднанні з існуючими перевагами (людські ресурси, природний потенціал) здатна забезпечити Україні значно вищі позиції у глобальній конкуренції. За оцінками аналітиків, післявоєнна відбудова може стати “вікном можливостей” для економічного стрибка України: модернізація промисловості та інфраструктури, приплив капіталу і технологій, глибша інтеграція з ЄС можуть закласти основу для суттєвого зростання продуктивності. Втім, це зростання відбудеться лише за умови наявності політичної волі та ефективного управління, що дозволять конвертувати наявні ресурси у справжні конкурентні переваги на глобальному рівні.

Додатковий матеріал по темі:

Глобальний індекс конкурентоспроможності України у 2020–2023 роках. Відсутність публікацій GCI у 2020–2023 роках та причини. Світовий економічний форум (WEF) не публікував оновленого Глобального індексу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) для країн, зокрема України, в 2020–2023 роках. Останній повноцінний рейтинг GCI вийшов у 2019 році: тоді Україна мала загальний бал ~57.0 (за шкалою 0–100) і посіла 85-те місце серед 140+ країн. Після цього випуск регулярні рейтинги були призупинені, головним чином через пандемію COVID-19 та пов’язані з нею ускладнення в зборі даних. У спеціальному зверненні WEF зазначив, що через відсутність повних даних від міжнародних організацій і зміну акцентів у постпандемічній економіці, у 2020 році рейтинг конкурентоспроможності не складався. Фактично, в 2020 році WEF припинив складання рейтингів глобального індексу конкурентоспроможності. Надалі, ані у 2021, ані у 2022 роках традиційний звіт GCI не був оприлюднений – форум кілька разів відкладав його випуск і зрештою переніс на 2023 рік. За даними Міністерства економіки України, на сайті WEF відсутня інформація щодо показників GCI України за 2020–2023 роки. Це підтверджує, що офіційних балів GCI для України в цей період не визначали, а отже немає і прямої динаміки зміни індексу.

Основна причина пропуску цих років – безпрецедентні виклики, спричинені пандемією. WEF відзначив, що глобальна криза у 2020 р. зробила неможливим дотримання звичної методології та збору даних, тож форум зосередився на переосмисленні показників конкурентоспроможності у нових умовах. За кілька днів до запланованого оголошення результатів індексу за 2021-2022 роки, публікацію було скасовано та відкладено на майбутнє. Таким чином, в офіційних джерелах відсутні значення загального бала GCI України за 2020–2023 роки. Нижче наведено узагальнену таблицю 1.1 публікацій GCI щодо України.

Варто зауважити, що у 2020 році WEF випустив «The Global Competitiveness Report – Special Edition 2020», але цей спеціальний звіт не містив традиційного ранжування країн за GCI. Замість цього увагу зосередили на рекомендаціях для відновлення економік після шоку пандемії. В 2021–2022 роках форум планував відновити рейтинг, проте цього не сталося – випуск

було перенесено, і станом на кінець 2023 року оновленого глобального рейтингу конкурентоспроможності не опубліковано.

Таблиця 1.1

Публікація GCI для України у 2019-2022 рр.

Рік	Публікація GCI для України (загальний бал, місце)
2019	56.99 балів, 85-те місце (останній опублікований результат)
2020	Не оцінювався – WEF випустив спеціальний звіт без рейтингу країн
2021	Не оцінювався – через COVID-19 випуск індексу було скасовано/відкладено
2022	Не оцінювався – рейтинг GCI не публікувався (заплановано перенесення)
2023	Не оцінювався – дані відсутні (звіт так і не відновлено)

Спеціальні звіти WEF замість стандартного GCI. Попри відсутність стандартного GCI, Всесвітній економічний форум публікував альтернативні аналітичні звіти, що частково замінили собою індекс у ці роки. Найважливішим із них став «Global Competitiveness Report – Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery» (Спеціальне видання 2020 року). У ньому WEF проаналізував пріоритети відновлення та довгострокової трансформації економік після десятиліття розвитку і шоку COVID-19. Звіт охопив чотири ключові сфери (інститути, інфраструктура/ринкове середовище, людський капітал, інноваційна екосистема) та представив рекомендації у трьох часових горизонтах – термінові заходи для відновлення, середньострокові реформи та стратегічні перетворення для майбутнього зростання. Важливо, що у цьому спеціальному виданні не було рейтингу і балів GCI для окремих країн. WEF прямо зазначив, що вирішив не наводити ранжування країн у 2020 році через брак повних даних і необхідність “нового мислення” щодо відновлення економіки. Натомість було введено поняття “готовності до трансформації” економіки: звіт *оцінював, наскільки країни мають передумови для стійкого відновлення*, аналізуючи стартові позиції та спроможність до змін, але *у кількісному вигляді загальний бал конкурентоспроможності не розраховувався*.

У 2021 році WEF спершу анонсував відновлення традиційного звіту. Зокрема, планувалося оприлюднити «Global Competitiveness Report 2021-2022» під час Давоської агенди у січні 2022 року. Це мав бути флагманський звіт, що підсумує стан конкурентоспроможності за два роки. Однак через непередбачувані обставини (можливо, нові хвилі пандемії та методологічні труднощі) випуск цього рейтингу було відкладено. За повідомленням аналітиків, WEF другий рік поспіль вирішив не публікувати GCI у звичному форматі, відклавши анонсований звіт 2021–2022 буквально за кілька днів до запланованої дати та перенісши його на 2023 рік. У результаті замість ґрунтовного оновлення GCI форум продовжив випускати інші тематичні дослідження (наприклад, звіт про глобальні ризики, інші індекси), але повноцінного звіту про конкурентоспроможність країн у 2021–2023 рр. не з’явилося.

Варто відзначити, що WEF має інші індекси та показники, дотичні до конкурентоспроможності, які публікувалися у ті роки. Наприклад, Індекс

глобальної стійкості бізнесу, Індекс розвитку людського капіталу, Індекс соціальної мобільності тощо – вони висвітлювали окремі аспекти розвитку країн. Утім, жоден з них не є прямим аналогом GCI, оскільки GCI є всеосяжним інтегральним показником продуктивності та економічної спроможності. Таким чином, пробіл у даних GCI 2020–2023 років WEF частково компенсував якісними звітами та окремими метриками, але *єдиної числової динаміки для України за методологією GCI у цей період немає.*

Альтернативні оцінки конкурентоспроможності України (2020–2023). Якщо GCI не публікувався, які ще авторитетні джерела оцінювали конкурентоспроможність України? Попри паузу від WEF, інші міжнародні інституції продовжували вимірювати конкурентні позиції країн за власними методиками. Найбільш близьким за масштабом і визнанням до GCI є Світовий рейтинг конкурентоспроможності від IMD (Institute for Management Development). Цей рейтинг базується на поєднанні статистичних показників та опитувань керівників підприємств і багато в чому аналогічний за охопленням сфер (економіка, уряд, бізнес, інфраструктура).

Україна представлена у рейтингу IMD з 2007 року (за сприяння бізнес-школи MIM, яка виступає партнером дослідження). За даними Світового рейтингу конкурентоспроможності 2021 року, Україна посіла 54-те місце серед 64 економік світу. Для порівняння, кількома роками раніше (2017) її позиція була 60-ю, тож спостерігалось певне підвищення конкурентоспроможності за оцінками IMD. Водночас події 2022 року (повномасштабне вторгнення РФ і пов'язані економічні потрясіння) не дали змоги зібрати надійні дані, тому у рейтингу IMD 2022 Україна (так само як і Росія) взагалі не була включена. Це свідчить, що навіть альтернативні джерела зіткнулися з труднощами оцінки України в умовах воєнного часу.

Окрім IMD, деякі інші міжнародні індекси можуть частково характеризувати конкурентоспроможність України у 2020–2023 роках. Зокрема:

- *глобальний індекс інновацій (WIPO, INSEAD)* – відображає технологічну й інноваційну спроможність країни. У 2020–2022 роках Україна поступово піднімалася в цьому рейтингу, що вказувало на сильні сторони в освіті та IT-секторі, але цей показник охоплює лише одну складову конкурентоспроможності.

- *індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business, Світовий банк)* – до свого скасування у 2021 році він відстежував бізнес-клімат. Україна в 2020 році займала 64-те місце за Doing Business, що показувало покращення регуляторного середовища, утім цей індекс не враховує багатьох факторів GCI (інфраструктура, інновації тощо).

- *індекс економічної свободи (Heritage Foundation) та Індекс глобальної стійкості (FM Global)* – теж дають уявлення про окремі аспекти конкурентоспроможності (ринкові свободи, стійкість економіки до потрясінь). Україна традиційно знаходиться в них у нижній частині списку, що узгоджується з оцінками GCI щодо слабких інститутів та ринків.

Водночас жоден з альтернативних показників не можна прямо порівняти з GCI через відмінності методологій. Наприклад, рейтинг IMD охоплював ~60 країн (переважно розвинені та найбільші економіки), тож позиція України там не тотожна її місцю серед ~140 країн у GCI. Так само, індекси на кшталт Doing Business чи Innovation Index фокусуються лише на окремих напрямках. Тому прямих “аналогів” GCI на цей період не існує, проте *сумарна картина альтернативних оцінок підтверджує*: у 2020–2021 роках конкурентоспроможність України дещо зростала, але шок 2022 року перервав цю позитивну динаміку, і достовірні кількісні виміри за комплексним індексом наразі не публікуються.

Підсумовуючи, офіційних даних про динаміку загального балу GCI України за 2020–2023 роки не існує, оскільки WEF припинив публікацію цього індексу під час пандемії. Причинами стали відсутність актуальних даних і методологічні виклики – форум вирішив, що старі підходи потребують перегляду в новій реальності. Замість традиційних рейтингів з’явилися спеціальні звіти, що висвітлювали конкурентоспроможність більш якісно (через призму відновлення, стійкості та трансформації), але не наводили кількісних показників для порівняння країн. Деякі роки були пропущені або замінені іншими форматами через форс-мажорні обставини (COVID-19, війна) – такі перерви є безпрецедентними в історії GCI, який до того виходив щорічно з 2004 року.

Для України це означає, що після 2019 року її прогрес у рейтингу WEF офіційно не відстежувався. Наявні непрямі індикатори (рейтинги IMD, інші індекси) свідчать про певне покращення до 2021 року та різке ускладнення умов у 2022–2023 роках, що узгоджується із загальною економічною ситуацією. Однак, *формальної таблиці «GCI Україна 2020–2023» не існує* – усі джерела підтверджують відсутність таких даних. Якщо WEF відновить обрахунок GCI у майбутньому, можна очікувати, що динаміка України буде переглянута з урахуванням змін останніх років, але наразі доводиться оперувати останнім доступним значенням (85-е місце у 2019 році) та альтернативними оцінками конкурентоспроможності.

ТЕМА 2. Економічна безпека соціальних систем у міжнародному вимірі

1. Поняття економічної безпеки держави та суспільства

Економічна безпека – це здатність країни захищати й підтримувати стабільність свого економічного розвитку, зберігаючи стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. Фактично, йдеться про такий стан національної економіки, який забезпечує стале та збалансоване зростання, а також високу конкурентоспроможність в умовах глобальної економіки. Економічна безпека є однією з ключових складових національної безпеки, адже без міцної економіки неможливо гарантувати військову, політичну чи соціальну безпеку. Це підкреслено й на державному рівні: методичні рекомендації Мінекономіки України прямо визначають економічну безпеку як основну складову

національної безпеки, з переліком основних індикаторів та порогових значень для її оцінки.

Показники економічної безпеки. Для вимірювання стану економічної безпеки використовують систему макро- і соціально-економічних показників. Серед них – темпи економічного зростання ВВП, рівень інфляції, рівень безробіття та бідності, обсяг і структура державного боргу, розмір золотовалютних резервів, стан платіжного балансу, частка імпорту критично важливих ресурсів, тощо. Кожен такий показник має порогові значення – тобто граничні рівні, перевищення або падіння нижче яких створює загрозу економічній стабільності держави. Наприклад, надто високий рівень боргу чи бюджетного дефіциту може сигналізувати про наближення боргової кризи, а різке падіння ВВП – про економічну рецесію. На практиці уряди визначають орієнтирні безпечні межі ключових показників. Зокрема, згідно з методикою Мінекономрозвитку №1277, безпечними вважаються такі орієнтовні рівні:

- державний борг (внутрішній + гарантований) до ВВП – не більше ~60%.

- валовий зовнішній борг до ВВП – не більше ~70%.

- дефіцит державного бюджету – до ~3% від ВВП (у межах, близьких до Маастрихтського критерію).

- міжнародні резерви – не менше 3 місяців імпорту (мінімально допустимий рівень ліквідності).

Якщо фактичні значення показників виходять за ці безпечні порогові межі, в економіці виникають несприятливі тенденції і зростає ризик кризових явищ. Таким чином, економічна безпека інтегрально характеризує здатність держави підтримувати ключові макроекономічні параметри в стабільних межах, що гарантують стійкість розвитку і захищеність від шоків.

Соціальна безпека в умовах війни. Соціальна безпека розглядається в методиці МЕРТ №1277 як стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити «гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів». Вона є однією зі складових економічної безпеки України (соціальна безпека – субіндекс соціальної сфери). Згідно з цими Методичними рекомендаціями, соціальну безпеку оцінюють за набором соціальних індикаторів (наприклад, частка населення з доходами нижче 75% медіани, співвідношення зарплати до прожиткового мінімуму тощо). Для кожного індикатора встановлено порогові «характеристичні значення», які розділяють рівні безпеки від критичного до оптимального. Наприклад, методика передбачає аналіз частки населення з доходами нижче 75% медіанного (середнього) рівня – один з порогових показників «пенсійної та соціальної безпеки».

Ключові ризики соціальної стабільності. Повномасштабна війна суттєво підвищила соціальні ризики та негативні наслідки для населення. Основні загрози економічній безпеці суспільства можна узагальнити так:

Втрати доходів і бідність. Значна частина громадян втратила роботу або змушена працювати зниженою оплатою. За оцінками Світового банку, до кінця 2023 р. майже 30% українців (близько 9 млн з 32 млн) живуть за межею

бідності (для порівняння – 5,5% перед війною). Зростання бідності пов'язано передусім із втратою робочих місць – за оцінками СвБ, близько 20% дорослих, які працювали до лютого 2022 року, вже втратили роботу. Номінальні зарплати та пенсії хоча й зросли в абсолютному вираженні, але відставали від інфляції та зростання цін.

Безробіття і зменшення зайнятості. У воєнний період структура зайнятості радикально змінилася. За даними Держстату і Держслужби зайнятості, зареєстрованих безробітних скоротилося до історичного мінімуму (~96 тис. наприкінці 2023 року). Однак це віддзеркалює не зникнення безробіття, а здебільшого міграцію та вихід з ринку праці – у грудні 2023-го серед офіційно зареєстрованих 97,3 тис. безробітних більшість – жінки та особи віком до 35 років. Загальний рівень безробіття, за прогнозом Мінекономіки, може перевищувати 16–19% у найближчі роки.

Масова міграція та демографічне виснаження. Війна спричинила безпрецедентний відтік населення. Станом на листопад 2024 року 5,2 млн українців залишалися за кордоном як біженці; якщо врахувати тих, хто виїхав через східні кордони, ця цифра близька до 6,5 млн людей. Внутрішньо переміщених осіб також мільйони. За оцінками Інституту демографії НАН, чисельність населення України на початок 2023 року скоротилася до приблизно 28–34 млн осіб (у порівнянні з 41,3 млн у 2021 р.). Частково це спричинено міграцією, зниженням народжуваності та втратами населення під час бойових дій.

Інфляція і падіння купівельної спроможності. Війна створила дефіцит ресурсів, пошкодила виробництво та ланцюги поставок, внаслідок чого прискорила інфляцію. За підсумками 2022 р. інфляція становила 26,6%, а в 2024 р. – близько 12%. Особливо подорожчали продукти харчування та паливо. Хоча уряд стримував тарифи на комунальні послуги, ціни на електроенергію та тепло зросли на 57–83% порівняно з докризовим рівнем. У результаті частка витрат населення на харчі та енергоносії зросла (пороговий показник МЕРТ – частка продовольчих витрат у бюджеті населення – активно зростає).

Руйнування соціальної інфраструктури. Маси боїв знищили тисячі об'єктів соціальної інфраструктури. За даними Міністерства освіти, станом на середину 2023 р. було повністю зруйновано 337 навчальних закладів і пошкоджено понад 3 199. Подібні збитки зазнали лікарні, поліклініки, гуртожитки, об'єкти культури та ЖКГ. Це ускладнює доступ до освіти, медицини та житла, збільшує потреби держави у витратах на відновлення. Разом із тим, видатки бюджету на охорону здоров'я та освіту – ще один пороговий індикатор МЕРТ – у 2022–2024 рр. фактично зменшилися як частка ВВП через брак ресурсів і кризу доходів.

Податкове і бюджетне навантаження. Водночас держава мусила мобілізувати величезні ресурси: урядова підтримка «соціальних виплат» зросла (усі пенсії, субсидії та допомоги фінансувалися за рахунок міжнародної допомоги та валютних резервів). У 2023 р. доходи державного бюджету загалом досягли ~2,7 трлн грн (при суттєво збільшеному дефіциті через

видатки на оборону та соціальну підтримку). Соціальне навантаження виявилось надзвичайно високим – лише з Державного та місцевих бюджетів на пенсійні та інші соцвиплати спрямовано понад 480 млрд грн, а державний борг подвоївся за два роки (з 2,67 трлн грн наприкінці 2021-го до 5,52 трлн грн наприкінці 2023-го).

Показники соціально-економічної стабільності (2022–2024). Період війни охарактеризувався значними змінами макро- і соціальних показників. Так, ВВП України у 2022 р. знизився на 28,8%, а економіка 2023–2024 рр. залишається глибоко в рецесії – хоч деяке пожвавлення у вигляді зростання ВВП (понад 6% 2023 року) і відновлення промисловості вже спостерігалось. Середня заробітна плата зросла номінально (до ~16,8 тис. грн на кінець 2023-го), але в умовах гіперінфляції реальні доходи населення впали. Частка населення, що не має коштів навіть на харчі, сягала ~25% у середині 2023 року (за даними соціологічних опитувань). Рівень зайнятості населення (15–70 років) також різко знизився, збільшилась частка непрацюючих громадян, особливо жінок і пенсіонерів, що потрапили у зону ризику бідності.

Наведемо деякі ілюстрації: практично кожен третій українець опинився за межею бідності; майже 20% робочої сили втратила роботу; рівень зареєстрованого безробіття, хоч і формально зменшився, досяг «історичного мінімуму» лише через масовий вихід з ринку праці. Інфляція, за даними НБУ, у 2022 році становила 26,6%, а у 2024-му – ~12% (грудень 2024). Водночас офіційна вартість долара приєднана до гнучкого курсоутворення (курс зріс з ~29 грн/дол на початку 2022 до ~38,5 грн/дол на початку 2024).

Таким чином, соціально-економічна стабільність громадян України зазнає серйозних викликів. За методикою МЕРТ №1277 ці виклики відображаються у погіршенні порогових індикаторів соціальної безпеки (збільшення частки бідних, зменшення співвідношення зарплати до прожиткового мінімуму, зростання демографічного навантаження та міграції тощо). Повномасштабна війна привела до того, що практично всі ці індикатори перевищили критичні значення: зростання безробіття і бідності, значний відтік населення, а також невиконання соціальних цільових показників (наприклад, видатків на охорону здоров'я чи освіту як % ВВП – за межами норм) свідчать про високий рівень загрози економічній безпеці суспільства.

2. Структура економічної безпеки: основні складові та загрози

Економічна безпека є багатокомпонентною. В її структурі виокремлюють декілька основних складових (сфер), кожна з яких відображає певний напрям забезпечення стійкості економіки. Класично до таких складових належать:

- *фінансова безпека* – стан фінансової системи, який гарантує стабільність банків і фінансових ринків, керованість державними фінансами та боргом, стійкість до фінансових шоків. Інакше кажучи, фінансова безпека означає наявність належних фінансових умов для стабільного соціально-економічного розвитку та захищеність фінансової системи від дисбалансів. В

її межах окремо розглядають банківську безпеку (стійкість банківських установ), боргову (безпечний рівень державного боргу та витрат на його обслуговування), бюджетну (збалансованість бюджету і платоспроможність держави), валютну (стабільність національної валюти) тощо. Загрози: банківські кризи, масове банкрутство банків, різке зростання державного боргу, неконтрольована інфляція, девальвація валюти, дефолт за зобов'язаннями.

- *виробнича та технологічна безпека* – здатність національної промисловості ефективно використовувати наявні виробничі потужності, модернізуватися і впроваджувати інновації. Це охоплює питання технологічної незалежності, розвитку критично важливих виробництв та високотехнологічних галузей. Загрози: деіндустріалізація, критична залежність від імпорту важливої продукції та технологій, відтік інженерних кадрів, технологічне відставання від провідних країн.

- *енергетична безпека* – незалежність та надійність енергопостачання, здатність країни задовольнити свої потреби в енергоресурсах за рахунок диверсифікованих джерел. Важливими аспектами є власний видобуток, різноманітність імпорту енергоносіїв, розвиток альтернативної енергетики, стан енергетичної інфраструктури. Загрози: монопольна залежність від одного постачальника (як от залежність від імпорту газу з однієї країни), волатильність світових цін на нафту й газ, вразливість енергомереж (наприклад, кібератаки чи фізичне пошкодження електростанцій). В умовах війни окремим викликом стали цілеспрямовані удари по енергетичній інфраструктурі – як це відбувається в Україні, де ракетні обстріли об'єктів електроенергетики спричиняють масштабні відключення електрики.

- *продовольча безпека* – спроможність держави гарантувати населенню доступ до достатньої кількості якісних продуктів харчування власного виробництва або надійного імпорту. Це означає, що внутрішнє сільське господарство і продовольча система здатні повністю забезпечити потреби країни або ж держава має стабільні зовнішні канали постачання продовольства. Загрози: неврожаї, продовольчі кризи, різке зростання цін на базові продукти, залежність від імпорту продовольства, блокування торгівлі (як приклад – блокування морських портів, що у 2022 р. мало місце в Україні і поставило під загрозу як національну, так і глобальну продовольчу безпеку).

- *соціальна безпека* – захищеність суспільства від соціально-економічних потрясінь, рівень життя населення та стан ринку праці. Держава повинна забезпечувати гідний рівень доходів, зайнятості, соціального захисту та розвиток людського капіталу. Загрози: масове безробіття, різке зuboжіння населення, значна майнова нерівність, соціальні конфлікти на економічному підґрунті, трудова міграція і «відплив мізків». Війни та кризи особливо підривають соціальну безпеку: так, повномасштабна війна в Україні спричинила втрату мільйонів робочих місць і падіння реальних доходів громадян. За даними уряду, у 2022 р. було втрачено близько 3,5 млн робочих місць, а ВВП скоротився на 30%, що підвищило рівень бідності та соціальної напруги.

- *демографічна безпека* – захищеність демографічного потенціалу країни, сталий відтворювальний процес населення. Вона означає відсутність різких негативних зрушень у демографічній структурі (скорочення населення, старіння, дисбаланс статеві-вікової структури). Загрози: тривале перевищення смертності над народжуваністю, масова еміграція працездатного населення, гуманітарні втрати від військових конфліктів (загибель людей, біженці), що ми чітко спостерігаємо нині в Україні.

Рисунок 2.1 – Складові економічної безпеки

Перелічені складові разом формують комплексне уявлення про економічну безпеку. Вони тісно взаємопов'язані: проблеми в одній сфері (скажімо, енергетична криза) неминуче позначаться на інших (продовольчій, соціальній), якщо держава не має достатнього запасу міцності. Тому для аналізу рівня економічної безпеки необхідно моніторити цілу систему показників по кожному напрямку та враховувати зовнішні і внутрішні ризики, характерні для умов відкритої економіки.

3. Глобальні чинники та виклики економічній безпеці

У сучасному світі на економічну безпеку нації суттєво впливають глобальні процеси. Відкритість економіки, з одного боку, стимулює розвиток через торгівлю і інвестиції, а з іншого – робить країну вразливою до зовнішніх шоків. Серед ключових глобальних чинників, що формують виклики для економічної безпеки, можна виділити такі:

- *світові економічні кризи та рецесії*. Глобальні фінансові кризи (наприклад, криза 2008–2009 років) та пандемія COVID-19 (2020) показали, як швидко негативні явища передаються від країни до країни. Падіння попиту на

світових ринках, фінансова паніка, відтік капіталу – все це здатне обернутися спадом ВВП, девальвацією валюти і банківською кризою навіть у відносно благополучних державах. Для України, як відкритої економіки, світові рецесії означали скорочення експортних надходжень, зниження притоку інвестицій та утруднення доступу до зовнішнього кредитування. Так, у 2009 р. український ВВП впав більш ніж на 15% на тлі глобальної кризи, а в 2020 р. – на 4% через пандемічний шок, що продемонструвало вразливість економічної стабільності до зовнішніх циклічних спадів.

- *коливання цін на світових ринках.* Волатильність цін на енергоносії, метали, продовольство та інші ключові товари безпосередньо впливає на економічну безпеку експорто- та імпортозалежних країн. Різкий стрибок цін на нафту чи газ б'є по енергетичній безпеці імпортерів (спричиняючи інфляцію та валютний дефіцит), тоді як обвал цін на експортні товари (метали, агропродукцію) зменшує валютні надходження і погіршує торговий баланс. Зокрема, у 2022 році відмова Європи від російських енергоносіїв і воєнні дії призвели до енергетичного шоку – ціни на газ та нафту досягали рекордних рівнів, що вимагало від імпортерів (у тому числі України) екстрених заходів з пошуку альтернативних постачань та стримування тарифів на внутрішньому ринку.

- *геополітичні фактори: війни, конфлікти, санкції.* Збройні конфлікти становлять пряму та наймасштабнішу загрозу економічній безпеці. Прикладом є повномасштабна війна Росії проти України, яка спричинила колосальні втрати: руйнування значної частини промислової та транспортної інфраструктури, знищення підприємств, загибель працездатного населення та масовий виїзд біженців, окупацію частини територій і ресурсів. У результаті українська економіка у 2022 р. скоротилася на 30.4% ВВП – найбільше за всю історію незалежності. Війна підвищила невизначеність і ризики для бізнесу, підірвала інвестиційний клімат. Були перервані логістичні ланцюги, зокрема експорт через Чорне море скоротився більш ніж на третину, що вплинуло і на глобальні ринки продовольства (ризик світової продовольчої кризи). Значні додаткові витрати на оборону (понад 25% ВВП у 2022–2023 рр.) при падінні доходів призвели до різкого зростання бюджетного дефіциту та державного боргу України. Вже станом на кінець 2024 р. держборг зріс до ~90% ВВП (проти менш ніж 50% у 2021 р.) і наближається до критичних рівнів.

Крім прямих воєнних дій, санкції та торговельні війни також впливають на економічну безпеку. Міжнародні санкції, запроваджені проти країни-агресора (наприклад, проти росії після 2014 і 2022 рр.), покликані послабити її економіку, але водночас можуть мати побічний ефект і для інших держав – через порушення торгових зв'язків, зростання цін на ресурси і перенапруження глобальних ринків. З іншого боку, санкції, які країна запроваджує сама (наприклад, ембарго, експортний контроль), можуть бути вимушеним кроком для захисту безпеки, але й означати втрату частини ринків. Торговельні конфлікти між великими гравцями (як от митні війни США і Китаю в останні роки) створюють турбулентність в міжнародній торговельній

системі, що побічно зачіпає й треті країни, змушуючи їх коригувати свої експортно-імпортні стратегії.

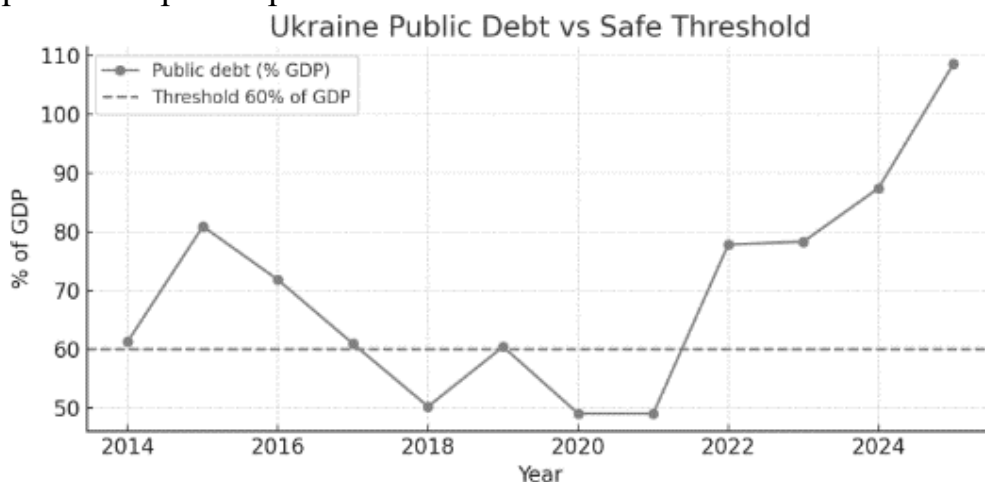

Рисунок 2.2 - Динаміка державного боргу України (% ВВП) у 2014–2025 рр. на тлі порогового значення 60% ВВП

*Графік складено за даними Міністерства фінансів та Світового банку). З 2014 по 2021 р. боргове навантаження вдавалося утримувати в межах 50–60% ВВП, але внаслідок війни 2022 р. показник стрімко перевищив безпечний поріг

Технологічні та кібернетичні ризики. Глобальна цифровізація та взаємопов'язаність означають, що кібератаки можуть вивести з ладу критичну інфраструктуру (банки, електромережі, державні реєстри) навіть з іншого кінця світу. Для економічної безпеки це новий вимір загроз: кібершпигунство, злам банківських систем, розкрадання даних компаній – усе це здатне завдати мільярдних збитків. Україна з початку російської агресії стикається з масованими кібератаками на держустанови і енергосистему, що є частиною гібридної війни. Так само ризиком є втрата технологічного суверенітету – якщо країна критично залежить від імпорту певних технологій чи обладнання, їй може бути завдано шкоди шляхом експортних обмежень з боку інших держав.

Таким чином, в умовах глобалізації економічна безпека країни багато в чому залежить від зовнішніх чинників. Кризи, що зароджуються за кордоном, можуть швидко перекинутися на національну економіку. Геополітичні потрясіння впливають на торгівлю, фінанси і потоки ресурсів. Тому держава має проактивно відстежувати світові тенденції та розробляти сценарії реагування на глобальні виклики – від створення подушок безпеки (резервів, фондів) до диверсифікації економічних зв'язків та координації дій із міжнародними партнерами.

4. Оцінювання рівня економічної безпеки: підходи та індикатори

У практиці використовують комплексні методики оцінювання, що поєднують десятки показників в узагальнені індекси. В Україні для цього розроблено спеціальні методичні рекомендації, які пропонують алгоритм розрахунку інтегрального показника економічної безпеки. Згідно з цією методикою:

- *інтегральний індекс економічної безпеки розраховується на основі 9 основних субіндексів, що відповідають ключовим складовим безпеки: виробничій, демографічній, енергетичній, зовнішньоекономічній, інвестиційно-інноваційній, макроекономічній, продовольчій, соціальній та фінансовій безпеці. Кожен субіндекс, у свою чергу, обчислюється з набору профільних показників. Наприклад, фінансова безпека агрегує індикатори банківської стійкості, боргового навантаження, бюджетного дефіциту, інфляції тощо. Макроекономічна безпека враховує збалансованість економічного росту, зовнішньоекономічна – стан торгового балансу, платіжного балансу і т.д.*

- *для розрахунку використовуються понад 130 окремих індикаторів. Спочатку кожен з них нормується – тобто приводиться до безрозмірної шкали відповідно до порогових значень (чим ближче показник до безпечного нормативу, тим вище його нормоване значення). Далі застосовуються вагові коефіцієнти (вони відображають важливість кожного показника і сфери) та обчислюються субіндекси і зведений інтегральний індекс. Формально інтегральний показник є числом (в межах, скажімо, 0 до 1 або у відсотках), яке дозволяє судити про рівень економічної безпеки в цілому: чим воно більше, тим вищий рівень захищеності економіки. На практиці його можуть інтерпретувати якісно – як «високий», «достатній», «низький» рівень економічної безпеки залежно від наближеності до граничних значень.*

- *методика визначає і систему порогових індикаторів – тобто таких нормативних значень, які слугують критерієм безпеки. Під час моніторингу Мінекономіки двічі на рік розраховує фактичні показники, порівнює їх із пороговими та відстежує динаміку. Якщо індикатор виходить за межі порогу, це сигналізує про потенційну загрозу і потребу в управлінському реагуванні. Наприклад, коли рівень зовнішнього боргу перевищує безпечний рівень, уряд має вживати заходів для стримування боргових ризиків (скорочувати дефіцит, домовлятися про реструктуризацію тощо).*

Крім суто національних методик, для оцінки економічної безпеки часто аналізують міжнародні рейтинги та індекси, які дотичні до теми стійкості економіки. Серед них:

- *індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) від Всесвітнього економічного форуму. Хоча його основна мета – ранжувати країни за конкурентоспроможністю, він включає компоненти, пов'язані із стабільністю: зокрема, макроекономічну стабільність як один з 12 стовпів оцінки. Цей компонент враховує рівень інфляції та боргову динаміку, тобто фактично відображає стійкість макросередовища – важливий аспект економічної безпеки. Високий рейтинг за макростабільністю означає низьку інфляцію і здорові фінанси, що є передумовою захищеності економіки від потрясінь. Наприклад, країни з найвищими оцінками мають виважену боргову політику і помірні дефіцити, тоді як низькі бали часто притаманні державам, що переживають боргові чи валютні кризи. Отже, позиція країни в GCI частково свідчить про її економічну безпеку у глобальному порівнянні.*

- *індекс економічної свободи (Heritage Foundation)*, що оцінює правове середовище, ефективність регулювання, відкритість ринків тощо. Він цікавий тим, що містить блок «*Rule of Law*» – оцінку захищеності прав власності, ефективності судової системи, відсутності корупції. Ці фактори є критично важливими для інвестиційної та фінансової безпеки: без верховенства права економіка вразлива до внутрішніх загроз (корупційних схем, рейдерства, відтоку капіталу). Так само індекс включає показники фіскальної дисципліни (рівень податків і видатків) та відкритості торгівлі – що теж перегукуються з концепцією економічної безпеки (збалансовані фінанси, диверсифіковані торговельні зв'язки).

- *інші рейтинги, як-от індекс глобальної стійкості або Індекс сталого розвитку*, зосереджені на здатності країни витримувати довгострокові виклики. Вони враховують екологічну та соціальну стабільність, диверсифікацію економіки, рівень інновацій – усе, що забезпечує «*resilience*» (пружність) економічної системи. Хоч ці індекси й не завжди вживають термін «економічна безпека», їхні критерії фактично вимірюють суміжні поняття – наскільки економіка захищена від шоків та готова до майбутнього. Позиції України в таких рейтингах наочно показують вразливі місця: наприклад, низькі оцінки за правовою захищеністю та інституційною спроможністю свідчать про необхідність реформ для зміцнення економічної безпеки на внутрішньому фронті.

Отже, оцінювання економічної безпеки спирається як на внутрішні комплексні індекси, так і на міжнародні порівняльні показники. Головне – правильно інтерпретувати ці результати для ухвалення рішень. Якщо індекси сигналізують про погіршення (наприклад, падіння інтегрального рівня безпеки або зниження рейтингу в світі), уряду слід визначити причини – чи то зростаючі борги, чи відтік інвестицій, чи посилення зовнішніх ризиків – і розробити план дій. Дані оцінки таким чином стають інструментом обґрунтування управлінських рішень у сфері економічної політики. Їх застосовують для коригування стратегій розвитку, формування резервів, посилення регулювання у проблемних секторах, а також для комунікації з міжнародними партнерами (наприклад, отримання кредитів МВФ часто пов'язане з оцінкою макрофінансової стійкості країни).

5. Взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності

Економічна безпека й конкурентоспроможність держави – дві взаємопов'язані цілі розвитку, між якими інколи виникає напруга та дилема. Конкурентоспроможність означає здатність країни успішно змагатися на світових ринках, забезпечувати високу продуктивність та темпи зростання. Це часто асоціюється з ліберальними реформами: відкритими ринками, мінімальним державним втручанням, привабливим інвестиційним кліматом. Економічна безпека, натомість, наголошує на стабільності, захищеності від шоків, збереженні контролю над стратегічними ресурсами та галузями.

Чи може країна бути висококонкурентною, не забезпечивши економічної безпеки? І чи не шкодять заходи зміцнення безпеки динаміці розвитку? У різні періоди різні країни стикалися з такими питаннями. Розглянемо декілька ситуацій:

- *надмірна відкритість vs. кризи.* Безумовно, відкрита економіка сприяє конкуренції та росту – дешеві імпорتنі товари, приплив капіталу, участь у глобальних ланцюгах створення вартості. Однак надмірна лібералізація без належних запобіжників може створити вразливості. Приклад – фінансові кризи в країнах Південно-Східної Азії в 1997–98 рр.: там стрімка лібералізація фінансового ринку і притік іноземного капіталу призвели до перегріву економіки, а відсутність регуляторних запобіжників – до масового відтоку грошей при перших ознаках нестабільності. Як результат – обвал валют і банківська криза. Тобто прагнення до максимального залучення інвестицій та кредитів (щоб прискорити розвиток) без належної оцінки ризиків обернулося підривом економічної безпеки. Подібне пережила і Україна: в середині 2000-х надмірне захоплення зовнішніми запозиченнями та валютним кредитуванням населення стимулювало зростання, але закінчилося важкою кризою 2008–2009 рр., коли гривня девальвувала вдвічі, а кілька десятків банків збанкрутували. Таким чином, конкурентоспроможність, побудована на хитких фундаментах (наприклад, на короткострокових спекулятивних капіталах чи сировинному бумі), не є стійкою – вона рано чи пізно ставить під удар економічну безпеку.

- *заходи безпеки vs. обмеження конкуренції.* З іншого боку, захисна політика іноді вступає в протиріччя з принципами вільного ринку. Наприклад, щоб уберегтися від імпоротної експансії, уряд може вводити *протекціоністські тарифи та квоти*. Це тимчасово підвищить економічну безпеку галузі (вітчизняні виробники захищені від банкрутства), але послабить конкуренцію і стимул до модернізації. У довгостроковій перспективі протекціонізм може призвести до технологічного відставання і зниження конкурентоспроможності продукції, адже захищені компанії втрачають мотивацію підвищувати ефективність. Інший приклад – *експортні обмеження* на сировину з метою забезпечення внутрішніх потреб (скажімо, заборона експорту зерна під час неврожаю для гарантування продовольчої безпеки). Це допомагає уникнути дефіциту всередині країни, але водночас зменшує валютні надходження і підриває репутацію країни як надійного торговельного партнера. Подібно, надто жорсткий контроль над курсом валюти чи рухом капіталу може стабілізувати фінансову ситуацію у кризовий момент, проте довготривало відлякуватиме інвесторів і заважатиме інтеграції у світові фінансові ринки.

Як видно, між динамічним розвитком і захищеністю від шоків потрібен баланс. Сучасна концепція економічної стійкості (*resilience*) поєднує ці дві сторони. Мова про те, що економіка має бути достатньо конкурентною і гнучкою, щоб зростати та підвищувати добробут, але водночас достатньо диверсифікованою та контрольованою, щоб витримувати удари і швидко відновлюватися. Світові тенденції після пандемії та початку війни в Україні показали зростання уваги до такої стійкості: країни переглядають глобальні ланцюги постачань, прагнучи зменшити залежність від одного джерела і

«наростити м'язи» на випадок кризи. Наприклад, обговорюються стратегії *релокації виробництв ближче до дому, створення стратегічних резервів важливих ресурсів, диверсифікації експорту та імпорту*. Подібні кроки покликані підвищити безпеку, хоча інколи потребують поступитися миттєвими вигодами від глобальної конкуренції. Так, перенесення виробництва з дешевших зарубіжних майданчиків назад у країну може означати вищу собівартість (тимчасово втрачається конкурентна перевага в ціні), але водночас забезпечує незалежність у критично важливих секторах.

Отже, економічна безпека і конкурентоспроможність не взаємовиключні, а швидше взаємодоповнювальні. Без базової безпеки – макро-фінансової стабільності, соціальної згуртованості, контролю над ключовими ресурсами – економічне зростання не може бути тривалим і стійким. Водночас без розвитку і конкуренції країна не матиме ресурсів підтримувати безпеку (стагнація призводить до зубожіння, а отже, до внутрішніх криз). Тому державна політика має шукати «золоту середину»: стимулювати підприємництво, інновації, відкритість – але з урахуванням ризиків, із запобіжниками проти потрясінь. Приклади успішних економік світу показують важливість такої рівноваги. Зрештою, економічна стійкість полягає саме у поєднанні динамічного розвитку з можливістю витримувати удари і швидко відновлюватися після них, не втрачаючи довгострокового курсу. Це і є той орієнтир, до якого варто прагнути Україні, укріплюючи свою економічну безпеку у міжнародному вимірі і одночасно підвищуючи свою конкурентоспроможність на глобальній арені.

ТЕМА 3. Сталий розвиток у системі міжнародної конкурентоспроможності та безпеки

1. Сталий розвиток: глобальні концепції та національний контекст

Сталий розвиток визначається як «таке задоволення потреб сучасного покоління, яке не ставить під загрозу можливості наступних поколінь». Ця дефініція походить із доповіді Брундтланд (1987) та заклала основу світової політики сталості. У 2015 р. світові лідери ухвалили Порядок денний–2030, що включає 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) з 169 завданнями – універсальну «програму дій» для всіх країн, спрямовану на подолання бідності, захист довкілля та забезпечення людського добробуту. Учасники саміту ООН підтвердили принцип «не залишити нікого осторонь», закріпивши за собою зобов'язання реалізувати всі ЦСР до 2030 року. Зокрема, Україна офіційно взяла на себе обов'язок до 2030 р. виконати ЦСР за принципом *inclusivity*. З огляду на це, у 2017 р. Кабмін і науковці за участі громадськості розробили базову Національну доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», яка заклала 86 завдань та 172 індикатори національного розвитку з цільовими орієнтирами до 2030 р.. Таким чином, глобальні цілі сталості інтегровані в стратегічні рамки України через відповідні нац. плани і програми.

Концепція сталого розвитку сформувалася як відповідь на системну кризу індустріальної моделі зростання, що проявилася у другій половині ХХ ст. у вигляді екологічної деградації, загострення соціальної нерівності та вичерпання природних ресурсів. Її еволюція відбувалася поступово, через наукові, політичні та інституційні етапи.

Ключовим рубежем стало оприлюднення у 1987 р. доповіді «Our Common Future» Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (Комісія Брунтланд), створеної під егідою United Nations. Саме в цій доповіді було запропоновано класичне визначення сталого розвитку: сталий розвиток - це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Це визначення заклало міжпоколінський вимір відповідальності, що відрізняє сталий розвиток від традиційних концепцій економічного зростання.

Подальше інституціональне оформлення концепції відбулося через конференцію ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) та прийняття Agenda 21; саміт тисячоліття ООН (2000) і формування Цілей розвитку тисячоліття (MDGs); саміт ООН зі сталого розвитку (2015), на якому ухвалено Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року (Agenda 2030).

Таким чином, сталий розвиток еволюціонував від екологічно орієнтованої ідеї до інтегрованої глобальної парадигми, що поєднує економічні, соціальні, екологічні та інституційні виміри.

Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року: зміст і універсальність. Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs) - це 17 взаємопов'язаних цілей, які конкретизують концепцію сталого розвитку та слугують універсальною рамкою державної політики для всіх країн, незалежно від рівня їх доходу чи розвитку.

ЦСР 1. Подолання бідності. Спрямована на ліквідацію крайньої та відносної бідності у всіх її формах, забезпечення доступу до базових ресурсів, соціального захисту та економічних можливостей.

ЦСР 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства. Передбачає забезпечення продовольчої безпеки, покращення харчування населення та розвиток сталих агропродовольчих систем.

ЦСР 3. Міцне здоров'я і благополуччя. Охоплює питання охорони здоров'я, зниження смертності, боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями, а також доступу до медичних послуг.

ЦСР 4. Якісна освіта. Спрямована на забезпечення інклюзивної та безперервної освіти, розвиток людського капіталу та навичок для сталого розвитку.

ЦСР 5. Гендерна рівність. Орієнтована на усунення дискримінації щодо жінок і дівчат, розширення їхніх економічних, політичних і соціальних прав.

ЦСР 6. Чиста вода та належні санітарні умови. Передбачає раціональне управління водними ресурсами, доступ до питної води та санітарії.

ЦСР 7. *Доступна та чиста енергія.* Спрямована на розвиток відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та енергетичної безпеки.

ЦСР 8. *Гідна праця та економічне зростання.* Поєднує цілі економічного зростання з продуктивною зайнятістю, соціальним захистом та безпекою праці.

ЦСР 9. *Промисловість, інновації та інфраструктура.* Охоплює розвиток стійкої інфраструктури, індустріалізації та інновацій як основи конкурентоспроможності.

ЦСР 10. *Скорочення нерівності.* Спрямована на зменшення економічної, соціальної та регіональної нерівності як усередині країн, так і між ними.

ЦСР 11. *Сталі міста та громади.* Передбачає розвиток безпечних, інклюзивних і екологічно стійких міських та сільських територій.

ЦСР 12. *Відповідальне споживання і виробництво.* Орієнтована на зниження ресурсомісткості економіки, розвиток циркулярних моделей та екологічної відповідальності бізнесу.

ЦСР 13. *Боротьба зі зміною клімату.* Спрямована на адаптацію до кліматичних змін, зменшення викидів парникових газів та кліматичну стійкість.

ЦСР 14. *Збереження морських екосистем.* Передбачає захист океанів, морів і морських ресурсів від деградації та надмірної експлуатації.

ЦСР 15. *Захист екосистем суші.* Охоплює збереження біорізноманіття, лісів, ґрунтів та боротьбу з деградацією земель.

ЦСР 16. *Мир, справедливість та сильні інститути.* Спрямована на розвиток ефективного врядування, верховенства права, боротьбу з корупцією та забезпечення безпеки.

ЦСР 17. *Партнерство заради сталого розвитку.* Фокусується на глобальній співпраці, мобілізації фінансових, технологічних та інституційних ресурсів.

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ Сталого Розвитку

Рисунок 3.1 – Глобальні цілі сталого розвитку

Україна врахувала більшість ЦСР. Для того, щоби в Україні впровадити ЦСР, їх потрібно спочатку включити у державні стратегічні документи (ДСД), потім у плани реалізації цих документів, а відтак у бюджетах різних рівнів передбачити для них фінансування.

Під час адаптації ЦСР до українських реалій було сформульовано 86 завдань, які необхідно виконати. Як показало дослідження експертів ІСЕД, 81 завдання (94%) повністю або частково враховане в українських стратегічних документах та проектах документів, що перебувають на різних стадіях затвердження. Більш того, немає жодної цілі, що була б зовсім не відображена у документах державних політик.

Експерти аналізували основні 35 державних стратегічних документів, що по тематиці мають відповідати ЦСР. Наприклад, такі як план пріоритетних дій уряду, різні секторальні стратегії, а також цільові програми розвитку галузей. Насправді їх набагато більше ніж 35, однак термін дії деяких з них завершився, а за деякими напрямками ДСД взагалі не розроблялися.

Принциповою особливістю ЦСР є їх універсальний характер:

- вони однаково адресовані розвиненим країнам, країнам із середнім доходом та країнам, що розвиваються;
- поєднують національні пріоритети з глобальними викликами;
- інтегрують економічну конкурентоспроможність, соціальну згуртованість та екологічну безпеку.

У сучасному глобальному порядку денному Цілі сталого розвитку виступають базовою рамкою стратегічного планування, оцінки національної конкурентоспроможності та довгострокової економічної безпеки держав.

Таблиця 3.1

«Цілі сталого розвитку – ключові індикатори – зв'язок із конкурентоспроможністю та безпекою»

№ ЦСР	Назва цілі	Ключові індикатори (приклади)	Вплив на міжнародну конкурентоспроможність	Вплив на економічну та соціальну безпеку
1	Подолання бідності	Рівень бідності; соціальні трансферти; доступ до базових послуг	Формування стабільного внутрішнього попиту; зниження соціальних витрат бізнесу	Соціальна стабільність, зниження ризиків соціальних конфліктів
2	Подолання голоду, сталий АПК	Продовольча безпека; продуктивність АПК; доходи фермерів	Конкурентоспроможність аграрного експорту; продовольчий суверенітет	Національна продовольча безпека; зниження гуманітарних ризиків
3	Міцне здоров'я	Тривалість життя; смертність; доступ до медицини	Продуктивність праці; привабливість країни для інвесторів	Демографічна та соціальна безпека
4	Якісна освіта	Рівень освіти; PISA; охоплення навчанням	Якість людського капіталу; інноваційний потенціал	Інтелектуальна та кадрова безпека
5	Гендерна рівність	Гендерний розрив у доходах; участь жінок у ринку праці	Повніше використання трудового потенціалу	Соціальна справедливість; інклюзивна безпека

№ ЦСР	Назва цілі	Ключові індикатори (приклади)	Вплив на міжнародну конкурентоспроможність	Вплив на економічну та соціальну безпеку
6	Чиста вода і санітарія	Доступ до води; водна ефективність	Зниження витрат бізнесу; привабливість територій	Екологічна та санітарна безпека
7	Чиста та доступна енергія	Частка ВДЕ; енергоефективність	Зменшення енергозалежності; конкурентні витрати	Енергетична безпека
8	Гідна праця та зростання	Зайнятість; продуктивність; ВВП	Економічна динаміка; інвестиційна привабливість	Соціально-економічна стабільність
9	Інфраструктура та інновації	R&D (% ВВП); логістичні індекси	Технологічна конкурентоспроможність	Технологічна та інфраструктурна безпека
10	Скорочення нерівності	Коефіцієнт Джині; регіональні диспропорції	Збалансований розвиток ринків	Соціальна єдність; політична стабільність
11	Сталі міста і громади	Якість житла; транспорт; урбанізація	Регіональна конкурентоспроможність	Територіальна та гуманітарна безпека
12	Відповідальне виробництво	Ресурсоефективність; відходи	Підвищення ESG-репутації бізнесу	Ресурсна та екологічна безпека
13	Кліматичні дії	Викиди CO ₂ ; адаптаційні заходи	Доступ до «зелених» ринків і фінансів	Кліматична та економічна стійкість
14	Морські екосистеми	Стан морів; біоресурси	Морська логістика, рибальство	Екологічна та продовольча безпека
15	Екосистеми суші	Біорізноманіття; деградація ґрунтів	Агро- та екотуристичний потенціал	Екологічна й ресурсна безпека
16	Мир і сильні інститути	Rule of Law; корупція; довіра	Інвестиційна привабливість	Політична, правова та національна безпека
17	Партнерство	Фінансування; міжнародна допомога	Інтеграція у глобальні ланцюги вартості	Глобальна та економічна стійкість

Цілі сталого розвитку, ухвалені під егідою United Nations, формують системну матрицю взаємозв'язку між розвитком, конкурентоспроможністю та безпекою. Досягнення ЦСР посилює не лише соціально-економічну стійкість держав, але й їхню позицію у глобальній конкуренції, знижуючи структурні, екологічні, інституційні та безпекові ризики у довгостроковій перспективі.

Таблиця 3.2

«Цілі сталого розвитку – національні індикатори України – зв'язок із конкурентоспроможністю та безпекою»

№ ЦСР	Ціль	Ключові національні індикатори (Україна)	Вплив на конкурентоспроможність України	Вплив на економічну та соціальну безпеку
1	Подолання бідності	Частка населення за межею відносної бідності; охоплення соцзахистом	Відновлення внутрішнього попиту; стабільність МСП	Соціальна згуртованість; зниження протестних ризиків

№ ЦСР	Ціль	Ключові національні індикатори (Україна)	Вплив на конкурентоспроможність України	Вплив на економічну та соціальну безпеку
2	Подолання голоду, сталий АПК	Продовольча безпека; урожайність; частка експорту АПК	Збереження позицій України як аграрної держави	Продовольча безпека в умовах війни
3	Здоров'я і благополуччя	Очікувана тривалість життя; доступ до медпослуг	Продуктивність робочої сили	Демографічна та гуманітарна безпека
4	Якісна освіта	Охоплення освітою; цифрова освіта; результати PISA	Формування людського капіталу	Кадрова та інтелектуальна безпека
5	Гендерна рівність	Гендерний розрив в оплаті праці; участь жінок у бізнесі	Розширення підприємницького потенціалу	Соціальна стабільність та інклюзивність
6	Чиста вода	Доступ до безпечної води; зношеність водомереж	Привабливість регіонів для бізнесу	Санітарна та екологічна безпека
7	Чиста енергія	Частка ВДЕ; енергоємність ВВП	Зменшення енергозалежності	Енергетична безпека в умовах агресії
8	Гідна праця	Рівень зайнятості; МСП; продуктивність	Відновлення економіки	Соціально-економічна стійкість
9	Інфраструктура та інновації	Інвестиції в R&D; стан логістики	Інтеграція в європейські ланцюги вартості	Інфраструктурна безпека
10	Скорочення нерівності	Регіональні диспропорції; доходи домогосподарств	Баланс регіонального розвитку	Територіальна стабільність
11	Сталі міста	Житло ВПО; транспорт; урбаністика	Конкурентоспроможність громад	Гуманітарна та житлова безпека
12	Відповідальне виробництво	Управління відходами; циркулярна економіка	ESG-позиції українських компаній	Ресурсна безпека
13	Кліматичні дії	Викиди; адаптація АПК	Доступ до «зеленого» фінансування	Кліматична стійкість економіки
14	Морські екосистеми	Стан Чорного моря; порти	Відновлення експорту	Морська та логістична безпека
15	Екосистеми суші	Деградація ґрунтів; ліси	Стійкість агросектору	Екологічна та продовольча безпека
16	Сильні інститути	Corruption Perception Index; Rule of Law	Інвестиційна довіра	Національна та правова безпека
17	Партнерство	Міжнародна допомога; євроінтеграція	Доступ до фінансів і ринків ЄС	Геоекономічна та стратегічна безпека

Для України Цілі сталого розвитку, реалізовані в рамках порядку денного United Nations, набувають подвійного значення: з одного боку - як інструмент довгострокової модернізації та конкурентоспроможності, з іншого - як каркас національної економічної, соціальної та безпекової стійкості в умовах воєнних ризиків і повоєнного відновлення. Адаптація ЦСР до українських реалій дозволяє інтегрувати цілі відбудови, європейської інтеграції та безпеки в єдину стратегічну модель розвитку.

2. Економічна, соціальна та екологічна складові сталого розвитку

Сталий розвиток балансувально охоплює трьохвимірну модель: економіку, суспільство і довкілля (іноді узагальнюють як три «Р» – People, Planet, Prosperity). Так, в Агенді 2030 секції «Люди» (People) закладають мету повного подолання бідності і голоду та забезпечення гідних умов для розвитку всіх громадян. До них належать завдання щодо ліквідації бідності, створення гідної роботи і зменшення нерівності (ЦСР 1–5, 8–10 тощо). Наприклад, Ціль 8 закликає до сталого економічного зростання з високою продуктивністю праці, інноваційним розвитком і створенням нових робочих місць (цитуючи відповідні орієнтири: «відповідно національних умов [...] підтримувати 7% зростання ВВП у найнезахищеніших країнах»; «підвищувати глобальну продуктивність через диверсифікацію, технічне оновлення і інновації»; забезпечувати «повну зайнятість і гідну працю» для всіх). Економічна складова сталості підкреслює необхідність рівномірного зростання з урахуванням ресурсної ефективності і конкурентоспроможності, тому серед цілей є завдання із переходу до безвуглецевої економіки, цифровізації та розвитку людського капіталу.

Секція «Планета» (Planet) зосереджена на екологічному вимірі: захист довкілля, раціональне використання ресурсів та боротьба з кліматичними змінами. Наприклад, формулювання «ми прагнемо захищати планету від деградації, зокрема через сталий спосіб споживання/виробництва, сталий менеджмент природних ресурсів та термінові заходи щодо зміни клімату» прямо відповідає ЦСР 12–15. Екологічна складова включає цілі з охорони біорізноманіття, скорочення забруднення, переходу на «зелену» енергетику та створення циркулярних технологій, що мінімізують відходи і енерговитрати.

Секція «Прогвітання» (Prosperity) – це синтез економічного та соціального аспектів: сприяння всеосяжному прогресу за умов гармонії з природою. У ній підкреслено, що довгострокове багатство нації повинно формуватися не за рахунок виснаження ресурсів або загострення соціальних проблем, а через інновації, освіту та ґрунтовні інвестиції в людей. Таким чином, досягнення Цілей сталого розвитку передбачає одночасне врахування економічних, соціальних і екологічних показників, що забезпечує збалансований триаду «People–Planet–Prosperity».

Отже, сталий розвиток у сучасній науковій та політичній парадигмі розглядається як інтегрована трьохвимірна модель, що поєднує економічний, соціальний та екологічний виміри розвитку.

Принциповою особливістю цієї моделі є неможливість ізольованого досягнення будь-якої складової: економічне зростання без соціальної справедливості та екологічної відповідальності призводить до довгострокової нестійкості, тоді як соціальні або екологічні ініціативи без економічного підґрунтя втрачають ресурсну підтримку.

Соціальна складова сталого розвитку (People). Соціальний вимір сталого розвитку зосереджений на людині як центральному суб'єкті розвитку. У Порядку денному 2030 він відображений через секцію People, яка декларує

прагнення «покласти край бідності та голоду в усіх формах і забезпечити гідне життя для всіх».

До соціальної складової належать передусім ЦСР 1–5, а також 8, 10 та 11, які охоплюють:

- подолання бідності та соціальної ізоляції;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- доступ до охорони здоров'я та освіти;
- гендерну рівність і соціальну інклюзію;
- скорочення нерівності між соціальними групами та регіонами.

Соціальна складова сталості тісно пов'язана з якістю людського капіталу, що в сучасній економіці є ключовим фактором конкурентоспроможності. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист розглядаються не як витрати, а як довгострокові інвестиції у продуктивність, інноваційність і соціальну стабільність.

У контексті економічної безпеки соціальний вимір виконує стабілізуючу функцію, знижуючи ризики соціальних конфліктів, політичної радикалізації та демографічної деградації.

Економічна складова сталого розвитку (Prosperity). Економічний вимір сталого розвитку акцентує увагу на якісно новій моделі економічного зростання, яка відрізняється від традиційної екстенсивної моделі. Йдеться не лише про збільшення обсягів виробництва чи ВВП, а про:

- зростання продуктивності праці;
- розвиток інновацій та технологій;
- формування гідної та продуктивної зайнятості;
- підвищення конкурентоспроможності національних економік.

Ці орієнтири чітко простежуються, зокрема, у ЦСР 8, 9 і 12. Так, Ціль 8 безпосередньо пов'язує економічне зростання з інноваційним розвитком, диверсифікацією економіки та повною зайнятістю, а також визнає диференційований підхід до країн залежно від рівня їх розвитку.

Важливою характеристикою економічної складової сталості є ресурсна ефективність - здатність створювати економічну вартість з меншими витратами природних, енергетичних і трудових ресурсів. Саме тому в межах сталого розвитку значна увага приділяється:

- цифровізації економіки;
- розвитку людського капіталу;
- переходу до низьковуглецевих і безвідходних технологій.

З позицій економічної безпеки сталий економічний розвиток забезпечує фінансову стійкість держави, зайнятість населення та здатність протистояти зовнішнім шокам.

Екологічна складова сталого розвитку (Planet). Екологічний вимір сталого розвитку, відображений у секції Planet, фокусується на збереженні природної основи життя та економічної діяльності. У Порядку денному 2030 прямо зазначено прагнення «захищати планету від деградації» через зміну моделей виробництва і споживання та протидію кліматичним змінам.

До екологічної складової належать ЦСР 6, 7 та 12–15, які охоплюють:

- управління водними та енергетичними ресурсами;
- розвиток відновлюваної енергетики;
- боротьбу зі зміною клімату;
- збереження біорізноманіття та екосистем;
- перехід до циркулярної економіки.

Екологічна складова сталості дедалі більше розглядається не лише як природоохоронний, а й як економічно та безпеково значущий фактор. Деградація довкілля призводить до зростання витрат у сільському господарстві, енергетиці, охороні здоров'я та інфраструктурі, що безпосередньо загрожує економічній і соціальній стабільності.

Інтеграція складових: триада «People – Planet – Prosperity». Сутність концепції сталого розвитку полягає у системній інтеграції соціальних, економічних та екологічних цілей. Жодна зі складових не може бути реалізована ефективно у відриві від інших.

Таким чином, сталий розвиток виступає метапарадигмою сучасної державної політики, що поєднує:

- соціальну справедливість;
- економічну конкурентоспроможність;
- екологічну відповідальність.

Саме така інтеграція забезпечує довгострокову стійкість соціально-економічних систем, зменшення стратегічних ризиків та формування безпечного майбутнього для нинішніх і майбутніх поколінь.

3. Сталий розвиток і міжнародна конкурентоспроможність

Питання, наскільки конкурентоспроможність узгоджується зі сталістю, стоїть в центрі сучасних дискусій. Під «сталим конкурентним розвитком» розуміють здатність країни досягати економічних успіхів без виснаження ресурсів і руйнування соціальної тканини. Згідно з концепцією, конкурентоспроможність має бути цілісною: поєднувати економічне процвітання, екологічну безпеку та соціальну згуртованість. Наприклад, у рейтингах Global Sustainable Competitiveness Scandinavian (Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Ісландія) стабільно посідають провідні позиції, оскільки поєднують високі показники інтелектуального капіталу, інновацій, громадянських свобод та екологічної безпеки. У цих країнах досягнення конкурентних переваг відбувається через «зелені» технології і соціально-орієнтовані політики (високі витрати на НДДКР, підтримку малого бізнесу, якісну освіту, рівний доступ до послуг тощо).

Натомість у деяких швидкозростаючих економіках Азії чи Латинської Америки задля росту доводилося ігнорувати екологічні обмеження чи поглиблювати нерівність. Наприклад, Китай нарощував індустріальне виробництво й інвестиції в розвиток, але це відбувалося за рахунок істотного погіршення екологічних умов: обмеженість водних ресурсів та низька

ефективність їх використання «загрожують стабільності сталості» країни. З іншого боку, спалювання копалин та інтенсивне вирубування лісів для короткотермінових прибутків створюють навантаження на довкілля, що з часом може підривати конкурентоспроможність (високі екологічні штрафи, погіршення якості життя, конфлікти через ресурси). Таким чином, «традиційна» модель зростання (GDP-керована без урахування зовнішніх ефектів) все більше поступається місцем стратегіям, що орієнтовані на довгострокову життєздатність економіки й суспільства.

Інституційна якість як прихований чинник сталої конкурентоспроможності. Окремим, але критично важливим чинником сталого конкурентного розвитку є якість інституційного середовища. Дослідження міжнародних організацій свідчать, що країни з високим рівнем верховенства права, прозорості державного управління та підзвітності мають стійкіші конкурентні позиції у довгостроковій перспективі, навіть за помірних темпів економічного зростання.

Інституційна спроможність забезпечує:

- передбачуваність економічної політики;
- захист прав власності;
- ефективне впровадження екологічних та соціальних стандартів;
- зниження трансакційних витрат для бізнесу.

Саме тому сталість конкурентоспроможності дедалі частіше пов'язують не лише з продуктивністю факторів виробництва, а з якістю правил гри в економіці, що знижує стратегічні ризики для інвесторів і суспільства.

Фінансовий вимір: роль ESG та «зелених» фінансів у глобальній конкуренції. Новим виміром міжнародної конкурентоспроможності стає доступ до сталого фінансування. Світові фінансові ринки дедалі активніше інтегрують критерії ESG (Environmental, Social, Governance) у прийняття інвестиційних рішень. Для країн це означає, що:

- низькі екологічні та соціальні стандарти підвищують вартість капіталу;
- країни з чіткою кліматичною та соціальною політикою мають кращий доступ до міжнародних фінансових ресурсів;
- держави, які ігнорують сталість, поступово втрачають інвестиційну привабливість.

Таким чином, сталий розвиток трансформується з етичної або екологічної категорії у фінансовий фактор конкурентної боротьби між країнами.

Інноваційна екосистема та технологічна сталість. Ще одним аспектом, що підсилює зв'язок між сталістю та конкурентоспроможністю, є характер інноваційної моделі розвитку. У сучасній економіці конкурентні переваги дедалі частіше формуються не за рахунок масштабів виробництва, а через:

- «зелені» та ресурсозберігаючі інновації;
- цифрові технології управління ресурсами;

- екологічно нейтральні виробничі ланцюги;
- розвиток циркулярних бізнес-моделей.

Країни, що інвестують у такі інновації, формують структурну конкурентоспроможність, яка є менш вразливою до енергетичних, ресурсних і кліматичних шоків. У цьому сенсі сталість виступає джерелом технологічної переваги, а не обмеженням зростання.

Сталий розвиток як фактор економічної та національної безпеки. У новітніх дослідженнях сталий розвиток дедалі частіше розглядається крізь призму безпеки. Економіки, що базуються на виснаженні природних ресурсів, соціальній поляризації або енергетичній залежності, є структурно вразливими до зовнішніх шоків, конфліктів і криз.

З позицій міжнародної конкурентоспроможності це означає, що: - екологічні катастрофи та кліматичні ризики знижують виробничий потенціал; - соціальна нерівність підвищує ймовірність політичної нестабільності; - енергетична залежність обмежує суверенність економічної політики.

Натомість країни, що інтегрують сталість у стратегії розвитку, формують економічну стійкість, яка стає важливою складовою їх геоekonomічної конкурентоспроможності.

Зміна парадигми оцінювання конкурентоспроможності. Варто окремо наголосити, що традиційні показники (ВВП, темпи зростання, експорт) дедалі частіше доповнюються комплексними індексами, які враховують соціальні та екологічні параметри. Саме тому у фокусі дослідників з'являються такі підходи, як: - стійка конкурентоспроможність; - інклюзивне зростання; - «якість розвитку» замість його швидкості.

Це свідчить про зміщення глобального економічного дискурсу: конкурентоспроможність перестає бути виключно економічною категорією й перетворюється на міждисциплінарну характеристику розвитку країни.

Отже, сталий розвиток і міжнародна конкурентоспроможність перебувають не у конфлікті, а у відносинах взаємного підсилення. Країни, що ігнорують соціальні, екологічні та інституційні обмеження, можуть досягати короткострокових економічних вигод, однак у довгостроковій перспективі втрачають конкурентні позиції. Натомість інтеграція принципів сталості у національні стратегії розвитку формує стійкі, безпечні та адаптивні економіки, здатні ефективно конкурувати у глобальному середовищі під егідою United Nations.

4. Виклики сталого розвитку як фактори ризику для економік

Національна конкурентоспроможність все більше підривається глобальними екзогенними ризиками сталості.

По-перше, глобальне потепління та кліматичні зміни прямо загрожують ключовим секторам економіки. Європейська екологічна агенція попереджає, що через посилення екстремальних явищ (повені, посухи, шторми) країни потерпають прямі втрати на десятки мільярдів євро щорічно. Наприклад, АЕС, енергетична і транспортна інфраструктура найбільш уразливі; лише захист

аграріїв та лісового господарства від посухи й шкідників потребує додаткових інвестицій десятків мільярдів на рік. У той же час адаптаційні заходи («кліматична резильєнтність») мають подвійні дивіденди: вони не лише знижують ризик збитків, а й відкривають нові можливості для бізнесу й інновацій. Так, інвестиції у захист від повеней чи зрошувальні системи дають кратні вигоди – економію від уникнутих збитків і стимул розвитку «зелених» технологій. З огляду на це, вже зараз країни ЄС визнають, що затримка з адаптацією призведе до набагато більших витрат. Наприклад, ЕЕА розрахувало, що кожен вкладений євро в заходи проти затоплень повертає 6 євро вигоди. У цілому кліматична загроза означає для економіки зріст собівартості (через оплату збитків, страхування, декарбонізацію) та посилення геополітичних напружень (міграція населення, конфлікти за воду й землю).

По-друге, вичерпання природних ресурсів стає реальним обмеженням зростання. Наприклад, глобальна потреба у прісній воді за поточними тенденціями перевищить доступну пропозицію на 40% уже до 2030 року. Багато регіонів стикаються з дефіцитом води, що обмежує сільське господарство та виробництво. Аналітики також попереджають про поступове виснаження викопних енергоносіїв та рідкісних корисних копалин. Без переходу на циркулярну економіку і підвищення ресурсоефективності держава ризикує позбутися конкурентних переваг (зростуть ціни на матеріали та енергію, з'явиться залежність від імпорту сировини). Саме тому ЦСР 12 закликає поступово відривати економічне зростання від деградації довкілля і розробляти моделі виробництва із замкненим циклом.

Нарешті, соціальна нерівність і бідність справді можуть стримувати розвиток і підірвати безпеку. Велика частка населення з низькими доходами означає менший сукупний попит (оскільки багаті люди економлять більшу долю прибутку), що економісти оцінюють як гальмо зростання. Так, дослідження в США показало, що зростання нерівності перерозподілом доходів від споживачів до відносно багатших верств зменшило річний приріст попиту на 2–4 процентні пункти ВВП. Подібний ефект спостерігається і на глобальному рівні: концентрація доходів у вузького прошарку населення стримує розвиток ринків товарів і послуг. Крім того, високий розрив у добробуті породжує соціальну напруженість і може зростити кримінал чи внутрішні конфлікти, що прямо підриває економічну безпеку. Отже, нерівність виступає одночасно соціальною і економічною проблемою: щоб стимулювати сталий довгостроковий ріст, країни мають поєднувати економічну політику з перерозподілом і соціальним захистом.

5. Сталість у стратегіях розвитку країн і бізнесу

Інноваційні економічні стратегії дедалі тісніше пов'язують конкурентоспроможність із критеріями сталості. Концепція ESG (Environmental, Social, Governance) стає стандартом серед інвесторів і компаній: портфель, який ігнорує екологічні та соціальні ризики, з часом втрачає привабливість. На національному рівні це означає, що рейтинги ESG

впливають на вартість запозичень і інвестиційний клімат країни. Наприклад, відкритість законодавства, захист прав людини та чисте довкілля підвищують кредитні оцінки й знижують витрати фінансування. У сукупності такі фактори дають країні «зелену репутацію», сприятливу для експорту та міжнародного партнерства.

Одним із ключових міжнародних інструментів сталості є Європейський зелений курс (European Green Deal), ухвалений Єврокомісією у 2019 р. Він поставив за мету зробити ЄС першим кліматично нейтральним континентом до 2050 р. та скоротити викиди на 50–55% до 2030 р.. Зелений курс передбачає масштабні інвестиції у «зелені» інновації (чиста енергетика, транспорт, енергоефективність) при супроводі політик справедливого переходу. Зокрема, фонд Just Transition Fund виділив майже €20 млрд для підтримки регіонів, що залежать від викопного палива, аби допомогти їм перекваліфікуватися і диверсифікувати економіку. Важливо й те, що вже діє механізм вуглецевих кордонних тарифів (CBAM) – податок на імпорт товарів з високим вуглецевим слідом. За оцінками експертів, Україна є серед країн-партнерів ЄС, які зазнають найбільшого впливу CBAM (через експорт сталі, цементу, добрив тощо). Водночас це спонукає вітчизняні підприємства інвестувати в «зелені» технології, щоб зберегти ринки збуту. Як показує аналіз, для України перехід на низьковуглецеві виробництва – більше не опція, а необхідність для збереження конкурентоздатності на європейському ринку.

Національні стратегії також дедалі більше інтегрують ЦСР. В Україні після офіційного приєднання до Порядку-2030 проведено локалізацію цілей з урахуванням особливостей економіки і соціуму (додано нац. індикатори, прописано проміжні цілі на 2020/2025 р.). Зокрема, у 2017 р. Уряд і громадськість затвердили базовий національний план з реалізації ЦСР: було сформульовано 86 національних завдань та 172 показники розвитку з орієнтиром на 2030 рік. Додаткові індикатори (нині їх понад 180) використовуються для щорічного моніторингу прогресу. За даними щорічних оцінок SDSN, у 2023 році Україна посідала 38-ме місце у світі за індексом сталого розвитку (SDG Index Score = 76,5). Проте війна і економічні шоки значно ускладнили досягнення цілей: зміщено дедлайни за показниками доходів, охорони довкілля і соціального забезпечення. Втім, наявність усталеної стратегії та міжнародних зобов'язань забезпечує Україні рамки для поступового відновлення «зелених» пріоритетів після завершення конфлікту.

Таким чином, у сучасному світі сталий розвиток і конкурентоспроможність дедалі більше взаємопов'язані. Включення принципів сталості в національні та бізнес-стратегії стає не просто «модним трендом», а вимогою часу: це забезпечує довгострокову життєздатність економіки і зміцнює економічну безпеку держави. Сталий розвиток відображає не лише амбіції щодо «чистої планети», але й прагматичні інтереси – збереження та примноження конкурентних переваг у глобальній економіці.

ТЕМА 4. Інноваційний розвиток як чинник міжнародної конкурентоспроможності та безпеки

1. Інновації та конкурентні переваги

Інновації в сучасній економіці - це не «додаток» до зростання, а структурне джерело міжнародних конкурентних переваг, оскільки вони підвищують сукупну факторну продуктивність (TFP), створюють нові продукти/ринкові ніші, зміщують країну у вищі сегменти глобальних ланцюгів доданої вартості та зменшують технологічну й ресурсну залежність.

Інновації (у контексті міжнародної конкурентоспроможності та безпеки). Інновації - це процес створення, впровадження та поширення нових або суттєво вдосконалених продуктів, технологій, організаційних рішень чи управлінських підходів, які забезпечують підвищення ефективності економічної діяльності, зростання продуктивності та формування довгострокових конкурентних позицій держави або підприємства.

У макроекономічному та глобалістичному вимірі інновації виступають:

- джерелом технологічного лідерства;
- фактором підвищення продуктивності;
- основою переходу до економіки знань;
- інструментом зміцнення економічної та національної безпеки.

Таким чином, інновації розглядаються не лише як технічні нововведення, а як системний механізм структурної модернізації економіки.

Конкурентні переваги (у контексті інноваційного розвитку). Конкурентні переваги - це сукупність унікальних економічних, технологічних, інституційних або ресурсних характеристик країни, галузі чи підприємства, які забезпечують їм стійку здатність ефективніше за конкурентів створювати додану вартість, утримувати позиції на міжнародних ринках та забезпечувати економічну безпеку.

У сучасній економіці ключові конкурентні переваги формуються через:

- інноваційний потенціал;
- рівень технологічного розвитку;
- людський капітал і науку;
- цифровізацію та інституційну якість;
- здатність до швидкої адаптації до глобальних змін.

Отже, конкурентні переваги сьогодні дедалі більше мають інноваційно-технологічну природу, а не лише ресурсну чи цінову.

Відак, інновації виступають механізмом формування конкурентних переваг, а конкурентні переваги - результатом системного інноваційного розвитку, що забезпечує економічну стійкість, міжнародну конкурентоспроможність та безпеку держави.

Теорія ендогенного зростання: технологічний прогрес як рушій ВВП. Класичні моделі зростання трактували технології переважно як «зовнішній»

фактор (екзогенний прогрес). Ендогенна теорія зростання доводить протилежне: технологічні зміни виникають усередині економіки як результат цілеспрямованих інвестицій у знання, людський капітал та НДДКР.

Ключова ідея П. Ромера полягає в тому, що довгострокове зростання забезпечує накопичення ідей/знань, які мають властивості *невиключності* й часткової *неконкурентності* (одну й ту саму ідею можуть використовувати багато агентів), тому суспільна віддача від НДДКР часто перевищує приватну. Це створює ринкову недоінвестицію в дослідження і пояснює необхідність державної інноваційної політики (підтримка R&D, освіта, інститути ІВ).

Практичний висновок для міжнародної конкурентоспроможності: країна конкурує не лише витратами й ресурсами, а насамперед спроможністю генерувати та масштабувати знання (наука → технологія → інноваційний продукт → експорт/продуктивність).

Як інновації формують конкурентні переваги країни:

(а) Продуктивність і «якість» зростання.

Інновації підвищують продуктивність через:

- технологічне оновлення основного капіталу та процесів (automation, digital, Industry 4.0);
- організаційні інновації (lean, data-driven management);
- дифузію технологій між секторами (spillovers).

На макрорівні це проявляється як зростання продуктивності та конкурентоспроможності без пропорційного нарощування ресурсних витрат.

(б) Структурна модернізація та диверсифікація експорту.

Інновації дозволяють країні перейти від сировинної/низькотехнологічної моделі до:

- більшої частки середньо- та високотехнологічних виробництв;
- експорту послуг і продуктів з високою доданою вартістю (ІТ, інжиніринг, біотех, оборонні технології, медтех тощо).

(в) Формування інноваційної ренти та «переваги першопрохідця».

Країни/фірми, що першими виводять інновацію на ринок, отримують:

- вищу маржу (innovation rent),
- стандартизаційний вплив (rules/standards),
- ефект мережі й масштабу (особливо в цифрових технологіях).

(г) Стійкість і безпека: технологічна незалежність.

Інноваційність прямо пов'язана з економічною безпекою через:

- спроможність заміщувати критичні імпортні технології,
- кіберстійкість,
- енергетичні інновації (ефективність, децентралізація),
- оборонні та dual-use технології.

«Економіка знань»: зміщення від традиційних факторів до знань і творчості. Концепція економіки знань описує систему, де знання виступають основним двигуном зростання, а конкурентні позиції визначаються не стільки наявністю сировини чи дешевої праці, скільки якістю інститутів, освіти, інновацій та інформаційної інфраструктури. Світовий банк у методології КАМ (Knowledge Assessment Methodology) виділяє ключові «опори» економіки

знань: освіта й підготовка кадрів; інноваційна система; ІКТ-інфраструктура; економічні стимули та інституційний режим.

Відповідно, конкурентні переваги країни в економіці знань формуються через:

- накопичення людського капіталу (STEM, підприємництво, управлінські компетентності);
- національну інноваційну систему (університети–наука–бізнес–держава);
- здатність комерціалізувати результати досліджень;
- якість регуляторного середовища та захист прав інтелектуальної власності.

Реальні, актуальні «сигнали» інноваційної конкурентоспроможності (міжнародні дані). Глобальний індекс інновацій (ГІІ) - один із найбільш уживаних інструментів порівняння інноваційних спроможностей країн (інноваційні «входи» та «виходи» на основі десятків показників). За профілем WIPO:

- Україна посіла 60 місце зі 133 економік у ГІІ 2024.
- у ГІІ 2025 Україна - 66 місце зі 139 економік (у структурі рейтингу змінено групу доходу для України).

З точки зору інноваційної політики ці позиції важливі не «самі по собі», а як діагностика вузьких місць: людський капітал, фінансування науки/НДДКР, дифузія інновацій у бізнес-секторі, комерціалізація та захист ІВ.

Другий «твердий» індикатор - R&D інтенсивність (витрати на НДДКР у % ВВП). Для розвинених інноваційних економік характерні високі рівні інтенсивності: наприклад, в ОЕСД у 2023 р. вона зросла до близько 2,7% ВВП, а лідерами залишаються Ізраїль (~6,3%) і Південна Корея (~5,0%). Для України за міжнародними даними (World Bank) R&D витрати істотно нижчі та є об'єктивним обмеженням інноваційного прориву.

2. Національна інноваційна система (НІС)

Національна інноваційна система (НІС) є інституційно-організаційною основою інноваційного розвитку країни, що забезпечує створення, поширення та комерціалізацію знань і технологій. У сучасній теорії та практиці НІС розглядається як ключовий механізм формування довгострокової міжнародної конкурентоспроможності та технологічної безпеки держави.

У загальному вигляді НІС можна визначити як сукупність взаємопов'язаних інститутів державного, наукового, освітнього та бізнес-секторів, а також фінансових і інфраструктурних механізмів, які спільно забезпечують інноваційний процес - від фундаментальних досліджень до виходу інноваційної продукції на ринок.

Основні компоненти національної інноваційної системи:

1) *Науково-дослідні установи та університети*. Цей компонент формує інтелектуальне ядро НІС. Саме тут створюються нові знання, наукові ідеї та технологічні рішення. У розвинутих інноваційних економіках університети поєднують три функції:

- освітню (підготовка висококваліфікованих кадрів);
- наукову (фундаментальні й прикладні дослідження);
- інноваційну (комерціалізація результатів досліджень, spin-off компанії).

Провідні університети США, Південної Кореї, Ізраїлю виконують роль центрів регіональних інноваційних екосистем, тісно взаємодіючи з бізнесом і венчурним капіталом.

2) *Бізнес-сектор (компанії-інноватори, стартапи)*. Бізнес-сектор є ключовим споживачем і провайдером інновацій. Саме підприємства:

- інвестують у прикладні розробки;
- впроваджують технологічні новації у виробництво;
- формують попит на наукові дослідження.

У країнах із розвинутою НІС частка бізнесу у фінансуванні R&D перевищує 60–70 %. Стартапи, особливо в ІТ, біотехнологіях, оборонних і «зелених» технологіях, відіграють роль каталізатора технологічних проривів.

3) *Держава (інноваційна політика та правове середовище)*. Держава виконує системоутворюючу функцію в НІС, формуючи:

- національні пріоритети інноваційного розвитку;
- фінансування фундаментальної науки;
- стимули для бізнес-інновацій (податкові пільги, гранти);
- правове поле захисту інтелектуальної власності.

У межах моделі «потрійної спіралі» (університет – бізнес – держава) держава виступає модератором взаємодії, знижуючи ризики інноваційної діяльності та підтримуючи стратегічні напрями (цифровізація, оборонні технології, енергетична незалежність).

4) *Венчурний капітал і фінансові механізми*. Венчурний капітал є критично важливим елементом НІС, оскільки інноваційні проекти мають високий рівень ризику і не можуть бути повністю профінансовані традиційними банківськими інструментами.

До фінансових механізмів підтримки інновацій належать:

- венчурні фонди;
- бізнес-ангели;
- державні та квазідержавні інноваційні фонди;
- грантові програми та публічно-приватні партнерства.

Наявність розвинутого венчурного ринку істотно підвищує швидкість комерціалізації інновацій та інтеграцію країни у глобальні інноваційні мережі.

5) *Інноваційна інфраструктура (технопарки, кластери)*. Інноваційна інфраструктура забезпечує просторову та організаційну концентрацію інноваційної активності. Технопарки, інноваційні кластери, бізнес-інкубатори:

- скорочують трансакційні витрати;

- сприяють обміну знаннями;
- підвищують виживаність стартапів.

Світовий досвід свідчить, що кластерний підхід (Silicon Valley, ізраїльські технологічні кластери, корейські технополіси) є одним із найефективніших інструментів посилення НІС.

Показники інноваційного розвитку в межах НІС. Для оцінювання ефективності національної інноваційної системи застосовується комплекс кількісних та якісних індикаторів, серед яких ключовими є:

- витрати на наукові дослідження і розробки (R&D), % ВВП - базовий показник інноваційної інтенсивності;
- кількість патентних заявок (національних і міжнародних);
- наукові публікації та їх цитованість;
- частка високотехнологічного експорту;
- кількість стартапів та венчурних угод.

У розвинених країнах витрати на R&D становлять у середньому 2–4 % ВВП, а в інноваційних лідерів (Ізраїль, Південна Корея) - понад 4–5 %. Для України цей показник тривалий час перебуває на рівні близько 0,5 % ВВП, що формує структурне обмеження інноваційного розвитку.

Наслідки розриву у фінансуванні R&D: Україна vs розвинені країни. Недостатній рівень фінансування науки та інновацій має для України такі системні наслідки:

- обмеженість прикладних досліджень і технологічних проривів;
- слабка комерціалізація наукових результатів;
- відтік наукових кадрів і талантів;
- домінування низько- та середньотехнологічної структури експорту;
- підвищена технологічна залежність від імпорту.

У довгостроковій перспективі це послаблює міжнародну конкурентоспроможність та економічну безпеку, особливо в умовах глобальної технологічної конкуренції та воєнних ризиків.

Отже, Національна інноваційна система є стрижневим елементом стратегії сталого конкурентного розвитку держави. Країни, що системно інвестують у всі компоненти НІС - науку, бізнес, фінанси, інфраструктуру та інститути, формують технологічну незалежність, інноваційні конкурентні переваги та підвищену економічну безпеку. Для України модернізація НІС та збільшення інвестицій у R&D є не лише питанням розвитку, а й питанням національної стійкості та суверенітету.

3. Глобальні інноваційні індекси та позиція України

Global Innovation Index (GII, WIPO): логіка, структура, позиція України.

Global Innovation Index (GII) Світової організації інтелектуальної власності (WIPO) - один із найвідоміших композитних інструментів порівняння інноваційної спроможності країн. Він базується на двох субіндексах:

1. Innovation Input Sub-Index (інноваційні “ресурси/умови”, або “єнаблери”)

2. Innovation Output Sub-Index (інноваційні “результати”)

П’ять “вхідних” стовпів (pillars) охоплюють: Institutions; Human capital and research; Infrastructure; Market sophistication; Business sophistication. Два “вихідні” стовпи: Knowledge & technology outputs; Creative outputs.

Останній рейтинг і позиція України (GII 2025). У GII 2025 Україна посіла 66 місце зі 139 економік. У профілі країни WIPO також зафіксовано важливу для інтерпретації особливість: Україна стабільно сильніша за “виходами” (outputs), ніж за “входами” (inputs). У 2025 році: Inputs - 80 місце, Outputs - 54 місце.

Динаміка України за 2020–2025 (GII). За таблицею WIPO для України: 2020: 45, 2021: 49, 2022: 57, 2023: 55, 2024: 60, 2025: 66.

Науковий висновок щодо тренду: формально від 2020 до 2025 року позиція України погіршилася (з 45 до 66), але WIPO прямо застерігає, що річні порівняння чутливі до доступності даних та змін методології; тому коректніше читати тренд як поєднання (а) реальних шоків і структурних обмежень (зокрема воєнних), (б) статистико-методичних ефектів.

Сильні та слабкі сторони України в логіці GII (типовий профіль). Для нас важливо трактувати “сильні/слабкі” не як оцінку країни загалом, а як діагностику вузьких місць інноваційної системи:

Сильні сторони:

1. Людський капітал / освіта: Україна традиційно має високу частку населення з вищою освітою та сильні компетенції у STEM-сферах; це підтягує компоненти Human capital & research і частково пояснює відносно кращі “виходи” (публікаційність/інженерні компетенції, IT-сектор тощо).

2. Інноваційні “виходи” кращі за “входи”: сама конфігурація Outputs > Inputs у 2024–2025 роках свідчить про здатність генерувати певні результати навіть за дефіциту ресурсів/інститутів - але це також означає ризик “вичерпування” бази без підсилення фінансування та інституцій.

Слабкі сторони (пояснювальна логіка): інституції, політико-регуляторне середовище, фінансування: для економік у стресі саме ці блоки найшвидше деградують і безпосередньо б’ють по інноваційних “входах” (stability, rule of law, доступ до фінансування, довгі інвестиції в R&D, захист прав ІВ, стимули для бізнес-інновацій). Цей ефект відображається у низькому ранзі Inputs у 2024–2025.

European Innovation Scoreboard (EIS): шкала «скромний–помірний інноватор» і Україна. European Innovation Scoreboard (EIS) Єврокомісії - ключова рамка для порівняння інноваційної результативності країн ЄС та сусідніх держав за Summary Innovation Index (SII) і групами: Emerging (скромні/емерджинг), Moderate (помірні), Strong (сильні), Innovation Leaders (лідери). У щорічних country profiles ця типологія подається як інтерпретаційний рівень, а не просто ранжування.

Позиція України в EIS (останні дані). EIS 2024: Україна - Emerging Innovator, з результативністю 32,5% від середнього рівня ЄС (EU average) у 2024 році; зміна vs 2023: +0,1, vs 2017: +3,7 (у профілі 2024).

EIS 2025: Україна - Emerging Innovator, 29,0% від середнього ЄС у 2025; у профілі показано vs 2024: -1,3 (погіршення за рік).

Отже, на шкалі “скромний → помірний інноватор” Україна однозначно залишається в групі “скромного/емерджинг інноватора” (тобто нижче порогу “помірного”). Це важливо для логіки: мова не про “місце в рейтингу”, а про стійко недостатню інноваційну інтенсивність системи за сукупністю індикаторів.

Що показує динаміка EIS для України. EIS дає дуже “прикладну” діагностику. Сильні відносні характеристики (за EIS 2024/2025): цифровізаційні параметри/інфраструктурні основи, а також знаннєємні послуги (експорт/зайнятість у knowledge-intensive activities) - це корелює з роллю ІКТ-послуг і людського капіталу. Слабкі місця: інноваційність МСП (частка SMEs, що вводять продуктові та процесні інновації), а також низькі R&D-видатки (державні й бізнесові) - саме це “приземлює” Україну в групу Emerging Innovators.

Науковий висновок щодо “чи покращуються показники”:

- короткостроково між 2024 і 2025 спостерігається погіршення SPI (32,5% → 29,0%), що відповідає логіці воєнного тиску на фінанси, кооперацію бізнес-наука та інвестиційні горизонти;

- довгостроково EIS фіксує позитивну, але повільнішу за ЄС траєкторію (у профілі 2024 - “Performance is increasing less than the EU”).

4. Інновації і економічна безпека

Технологічна безпека як складова економічної безпеки держави. У сучасній політико-економічній науці технологічна безпека розглядається як ключовий елемент економічної та національної безпеки. В узагальненому вигляді під технологічною безпекою розуміють здатність країни самостійно розробляти, відтворювати та контролювати критично важливі технології, необхідні для функціонування економіки, оборони та соціальних систем, без критичної залежності від зовнішніх постачальників.

До критичних технологій зазвичай відносять:

- військові та dual-use технології;
- енергетичні технології (ядерна, відновлювана енергетика, енергонакопичення);
- інформаційно-комунікаційні технології (ІТ, кібербезпека, напівпровідники);
- біотехнології та медичні технології;
- цифрові платформи та системи управління даними.

Рівень технологічної безпеки прямо залежить від інноваційної спроможності економіки, наявності власної науково-технологічної бази та ефективної національної інноваційної системи.

Ризики технологічного відставання і «технологічної залежності». Недостатній інноваційний розвиток формує ризики технологічного відставання, які у довгостроковій перспективі трансформуються в технологічну залежність від більш розвинутих держав і транснаціональних корпорацій. *Така залежність має кілька критичних проявів:*

1. Втрата промислової конкурентоспроможності. Країни, що не володіють власними ключовими технологіями, змушені імпортувати високотехнологічну продукцію, залишаючись у нижніх сегментах глобальних ланцюгів доданої вартості.

2. Зовнішня вразливість економіки. Обмеження експорту технологій, санкції або розриви ланцюгів постачання можуть швидко паралізувати критичні галузі (енергетику, оборону, зв'язок).

3. Фінансові та інституційні втрати. Технологічна залежність означає постійний відтік капіталу у вигляді ліцензійних платежів, імпорту технологій та «витоку мізків».

4. Обмеження стратегічного суверенітету. Країна втрачає можливість самостійно формувати промислову, оборонну та цифрову політику.

У сукупності це підриває економічну безпеку та довгострокову міжнародну конкурентоспроможність.

Цифрові та глибокі технології як фактор стратегічної безпеки. У ХХІ столітті інновації дедалі більше зосереджуються у сфері цифрових і так званих “deep tech” технологій, які мають системний вплив на економіку та безпеку.

До них належать:

- штучний інтелект (AI) - автоматизація прийняття рішень, військові системи, аналітика великих даних;

- big data та хмарні обчислення - управління економічними, фінансовими та соціальними процесами;

- біотехнології та медтех - біобезпека, фармацевтична незалежність, демографічна стійкість;

- кібербезпека та криптографія - захист критичної інфраструктури;

- напівпровідникові технології - основа сучасної цифрової та військової техніки.

Контроль над цими технологіями формує новий тип конкурентних переваг - технологічно-безпекові, які визначають позиції держав у глобальній ієрархії.

Глобальна технологічна гонка: США vs Китай. Одним із найяскравіших проявів зв'язку інновацій та безпеки є глобальна технологічна конкуренція між США та Китаєм. Вона охоплює стратегічні напрями:

- напівпровідники;

- штучний інтелект;

- квантові технології;

- телекомунікації (5G/6G);

- оборонні інновації.

Для США характерна модель підтримки приватних інновацій через державні замовлення, оборонні програми та венчурний капітал, тоді як Китай

реалізує державно-координовану модель технологічного суверенітету, інвестуючи значні ресурси у національні технологічні платформи та імпортозаміщення.

Ця конкуренція демонструє принципово важливий висновок: інновації більше не є нейтральними, а стають інструментом геоекономічної та геополітичної боротьби.

Уроки глобальної технологічної гонки для України. Для України, з урахуванням воєнних ризиків та курсу на європейську інтеграцію, глобальна технологічна конкуренція формує кілька стратегічних уроків:

1. Пріоритезація критичних технологій. Ресурси мають концентруватися на напрямках із максимальним ефектом для безпеки: оборонні технології, ІТ, енергетика, кібербезпека.

2. Поєднання відкритості та суверенітету. Інтеграція у міжнародні інноваційні мережі повинна поєднуватися з розвитком власних компетенцій і локалізацією ключових технологій.

3. Державна роль як стратегічного інвестора. В умовах високих ризиків саме держава має виступати каталізатором інновацій у сферах, критичних для економічної та національної безпеки.

4. Інновації як елемент стійкості. Інноваційний розвиток забезпечує не лише зростання, а й адаптивність економіки до шоків, що є визначальним у сучасному безпековому середовищі.

Отже, інновації та економічна безпека перебувають у відносинах прямої взаємозалежності. Здатність країни розробляти й контролювати критичні технології визначає її технологічний суверенітет, конкурентоспроможність та стійкість до зовнішніх загроз. У сучасному світі інноваційний розвиток перестає бути суто економічним завданням і перетворюється на стратегічний інструмент забезпечення національної безпеки.

5. Політики стимулювання інноваційного розвитку

Логіка державного втручання: «провали ринку» інновацій і портфельна підтримка. Інновації мають високі початкові витрати, невизначені результати та сильні позитивні зовнішні ефекти (знання «розтікаються» між фірмами й секторами). Тому ринок схильний недоінвестувати в R&D, а держава застосовує портфель інструментів: від грантів і податкових стимулів до венчурних механізмів та інституційних реформ у науці/освіті. Практика ОЕСР показує, що найефективніші системи поєднують пряме фінансування (grants), непрямі стимули (tax credits), розвиток інфраструктури інновацій і зв'язків «університет-бізнес-держава» (Triple Helix).

Інструменти державної політики: що саме працює і для чого.

1) *Пряме фінансування науки й інновацій.*

Конкурентні гранти на фундаментальні/прикладні дослідження (наукові фонди).

Програмно-цільове фінансування критичних технологій (оборона, енергетика, кібербезпека, медбіо).

Спільні конкурси з міжнародними партнерами та фондування колаборацій.

Україна: правова рамка державної наукової політики закріплена Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII (26.11.2015).

Інституційний інструмент грантового фінансування - Національний фонд досліджень України, створений постановою КМУ № 528 від 04.07.2018.

2) Стимулювання приватних інновацій.

Податкові пільги/кредити на R&D (R&D tax credit) - зменшують «ціну» інновацій для бізнесу, підвищують схильність інвестувати у ризикові розробки.

Інноваційні ваучери - невеликі гранти для МСП на купівлю інноваційних послуг у університетів/НДІ (прототипування, випробування, дизайн, цифровізація). Приклади ваучерних програм і їх логіка (залучення МСП до співпраці з наукою) системно описані в матеріалах ОЕСР та ЄС.

3) Державні венчурні та квазі-ринкові механізми.

Класика - модель державного “фонд-фондів” і співінвестування для запуску ринку венчурного капіталу:

Ізраїль (Yozma, 1993): програма була створена державою для розвитку венчурної індустрії, залучення приватних (у т.ч. іноземних) інвесторів і комерціалізації університетських розробок; цей кейс широко розглядає ОЕСР як еталон «розгону» VC-ринку.

Інституційна підтримка Ізраїлю сьогодні пов'язана з діяльністю Israel Innovation Authority та правовою базою закону про заохочення R&D/технологічних інновацій в індустрії.

4) Освіта, STEM і людський капітал.

Країни-лідери інновацій не обмежуються фінансуванням лабораторій: вони будують «трубу талантів» (STEM-освіта, докторантура, мобільність, залучення іноземних дослідників). Паралельно розвивають підприємницькі компетентності та підтримку академічного підприємництва через інкубатори й акселератори при університетах.

Дві референтні моделі державної підтримки hi-tech: Ізраїль і Південна Корея.

Ізраїль: “державна як каталізатор”. Фокус на не-розвиваючому фінансуванні (grants), мережі інкубаторів/технологічних програм та правилах, які стимулюють комерціалізацію.

Yozma (1993) - запуск венчурного ринку через змішане фінансування та механізми повернення/викупу державної частки приватними партнерами (у різних описах - ключова ідея саме в тому, що держава знижує ризик “першим грошима”, а далі відходить).

Південна Корея: “масштабні R&D-інвестиції + промислова/технологічна політика”. Корея стабільно належить до найвищих у світі за інтенсивністю R&D (ОЕСР наводить значення близько 5% ВВП, із Ізраїлем - серед абсолютних лідерів). Політика включає податкові стимули на R&D (ОЕСР має окремий профіль інструментів R&D tax incentives для Кореї).

Стратегічні плани R&D та глобальної кооперації виводяться на рівень профільного міністерства (MSIT) і національних рад/планів.

Отже, Ізраїль демонструє, як «запустити» ринок венчуру та комерціалізацію, Корея - як через масштаб R&D + стимули + інституції утримувати технологічне лідерство в окремих доменах.

«Третя місія університетів» і модель Triple Helix: як знання стає продуктом. Сучасний університет виконує не лише освітню і дослідницьку функції, а й “третю місію”: внесок у соціально-економічний розвиток через трансфер технологій, підприємництво, роботу з громадами й бізнесом. У літературі це часто описують через:

- Triple Helix (університет-індустрія-державна) як інституційну архітектуру інноваційної економіки;

- практики entrepreneurial university, ТТО (офіси трансферу технологій), спін-офі/спін-аути, університетські інкубатори та акселератори.

Для ілюстрації “екосистемного ефекту” часто наводять Силіконову долину: роль університетів, венчурного капіталу і мережевих взаємодій у формуванні інноваційного кластеру.

Інноваційні кластери й парки: екосистемний підхід (Silicon Valley, Shenzhen) і уроки. Кластерна логіка (М. Портер) пояснює, чому географічна концентрація компаній, талантів, сервісів і наукової бази прискорює інновації та підвищує продуктивність.

Українські реалії: нормативна база та інституції підтримки інновацій.

1) *Законодавство і грантові інституції.* Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII. Національний фонд досліджень України - постанова КМУ № 528 (04.07.2018).

2) *Підтримка стартапів.* Ukrainian Startup Fund (USF): створений у 2018 році як державний інструмент грантової підтримки стартапів; з 2023 року - у сфері управління Мінцифри (за офіційними повідомленнями).

3) *Спеціальні режими для цифрової економіки.* Dii.City: спеціальний правовий режим для ІТ/тех-компаній, запроваджений Законом «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 № 1667-IX (оглядові матеріали аудиторських/консалтингових компаній коректно фіксують дату і призначення режиму).

4) *Інноваційна інфраструктура.* UNIT.City (Київ) позиціонується як перший український інноваційний парк; старт проекту часто датують 2016 роком (у профілях екосистеми).

Ключові проблеми ефективності:

- слабка узгодженість “наука-бізнес-державна” на рівні процедур комерціалізації (ТТО, ІР-правила, стимули для дослідників);

- обмежена глибина венчурного ринку та довгих грошей; недостатня “лінійка” інструментів від прототипу до масштабування;

- висока невизначеність середовища (воєнні ризики) і потреба фокусувати ресурси на подвійних технологіях (dual-use) та критичних секторах.

ТЕМА 5. Цифровізація та цифрова економіка в контексті конкурентоспроможності та безпеки

1. Цифрова економіка: визначення та тренди

Сутність цифрової економіки. Цифрова економіка - це сукупність видів економічної діяльності, в яких ключовими факторами створення вартості стають цифрові технології, дані (data) та мережеві ефекти (network effects). Вона охоплює як «ядро» (ІКТ-сектор, цифрові платформи, хмарні сервіси, інтернет-інфраструктуру), так і цифрово трансформовані традиційні галузі (промисловість, торгівля, фінанси, логістика, державні послуги тощо). Такий підхід відповідає сучасним рамкам ОЕСР та МВФ, які трактують цифрову економіку як «частини економіки, що зазнають впливу цифрової трансформації», і наголошують на ролі даних та платформ.

Ключові ознаки цифрової економіки (для аспірантського розуміння):

- дані як фактор виробництва: збір, обробка і монетизація даних формують конкурентні переваги (аналітика, персоналізація, прогнозування).

- мережеві ефекти: цінність продукту/послуги зростає зі збільшенням числа користувачів (прямі та непрямі мережеві ефекти), що пояснює домінування платформ.

- платформізація: цифрові платформи стають «інфраструктурою ринку», зводячи разом продавців/покупців/розробників і масштабує транзакції майже без географічних меж (BigTech, маркетплейси, app-екосистеми).

- економіка масштабування: висока частка нематеріальних активів (ПЗ, алгоритми, бренди), низькі граничні витрати на тиражування, глобальні ринки «переможець забирає більшість».

Глобальні тренди цифрової економіки:

Тренд 1. Експоненціальне зростання обсягів даних. ОЕСР та ЮНКТАД фіксують, що цифрова трансформація прискорює генерацію даних через хмари, IoT, мобільні пристрої, онлайн-торгівлю, цифрові послуги. У класичних оцінках аналітичної компанії International Data Corporation (IDC) «глобальна дата-сфера» зростає дуже швидко; IDC прогнозує, що кількість цифрової інформації, яку створює людство, стрімко вибухає - майже у 4 рази за кілька років, і це фундамент цифрової економіки. Важливо, не «число заради числа», а висновок: дані стають стратегічним ресурсом, що визначає конкурентоспроможність компаній і країн (інвестиції в інфраструктуру, кібербезпеку, регулювання даних).

Тренд 2. Платформізація та посилення ролі BigTech. UNCTAD показує, що ринкова вага е-комерційних платформ різко зросла: вартість продажів топ-35 платформ піднялася з \$2,6 трлн у 2019 р. до понад \$4 трлн у 2021 р., а кількість онлайн-покупців зросла до $\approx 2,3$ млрд у 2021 р. Це підкреслює: цифрові платформи стають центрами концентрації ринкової влади, даних і інноваційних екосистем.

Тренд 3. Електронна комерція як «великий контур» цифрової економіки. UNCTAD у Digital Economy Report 2024 наводить, що за даними 43 країн ($\approx 3/4$ світового ВВП) бізнес-продажі в е-комерції зросли майже на 60% у 2016–2022 рр. і досягли \$27 трлн. Інтерпретація: електронна комерція - це не тільки інтернет-магазини для людей. Найбільша її частина - це онлайн-операції між компаніями: закупівля матеріалів, замовлення виробництва, логістика, фінанси. Через це цифрові платформи змінюють те, як працюють ланцюги постачання, як формуються ціни і як компанії конкурують.

Тренд 4. FinTech і «вбудовані фінанси» (embedded finance). Цифрові платежі, маркетплейси та кредитування в додатках збільшують фінансову інклюзію, але одночасно підвищують ризики кіберзагроз та регуляторних викликів. Світовий банк фіксує помітний стрибок використання цифрових платежів під впливом COVID-19 у країнах з різним рівнем доходів.

Тренд 5. Дистанційні послуги та цифровізація держави (GovTech). Після 2020 р. поширилися дистанційні канали освіти, медицини, адміністративних послуг. Світовий банк у працях про «прискорення цифровізації» підкреслює, що під час пандемії країни з цифровою ідентифікацією й даними могли охопити соціальною підтримкою значно більше людей.

Вплив COVID-19: чому пандемія стала «акселератором» цифровізації
COVID-19 виступив шоком попиту й пропозиції, який різко підняв цінність цифрових каналів:

- бізнес активніше перейшов на онлайн-продажі, віддалену роботу, хмарні сервіси;

- держава пришвидшила е-послуги, цифрові виплати, цифрову взаємодію з громадянами;

- фінансовий сектор зафіксував зростання цифрових платежів.

Водночас пандемія оголила ключовий безпековий та соціальний ризик: цифровий розрив (нерівний доступ до інтернету/пристроїв/навичок) може посилювати нерівність між фірмами, регіонами та групами населення.

2. Цифровізація як фактор конкурентоспроможності

Механізми впливу цифровізації на продуктивність і ефективність. Цифровізація (впровадження ІКТ у виробничі, управлінські та сервісні процеси) виступає мультиплікатором продуктивності та ключовим чинником міжнародної конкурентоспроможності. Її вплив реалізується через кілька базових механізмів:

- 1. Автоматизація та оптимізація процесів.* Використання ERP/MES, роботизації, IoT та аналітики даних зменшує операційні витрати, підвищує якість і швидкість виробництва, знижує дефекти. На макрорівні це проявляється у зростанні сукупної факторної продуктивності (TFP).

- 2. Зниження транзакційних витрат.* Цифрові платформи, електронні контракти, онлайн-платежі та логістичні трекінги скорочують витрати на пошук інформації, укладання угод і контроль виконання. Ефект особливо значний для МСП та експортерів.

3. *Ефекти масштабу і мережеві ефекти.* Низькі граничні витрати тиражування ПЗ та платформ дозволяють швидко масштабувати бізнес на глобальні ринки, формуючи конкурентні переваги «переможець отримує більшість».

Нові ринки і сектори цифрової економіки. Цифрові технології не лише підвищують ефективність традиційних галузей, а й створюють нові ринки:

- економіка спільної участі (sharing economy) - платформи посередництва між приватними агентами (транспорт, житло, послуги), що змінюють структуру попиту та конкуренції.

- хмарні сервіси (cloud computing) - інфраструктура для масштабування бізнесу без великих капітальних інвестицій; основа для ІТ-аутсорсингу, стартапів і GovTech.

- FinTech та embedded finance - цифрові платежі, кредитування та страхування, інтегровані у платформи електронної комерції.

- Data-driven сектори - аналітика великих даних, AI-сервіси, цифровий маркетинг, які формують додану вартість на основі даних.

За оцінками ОЕСР та ЮНКТАД, частка цифрового сектору у ВВП розвинених економік оцінюється на рівні 4 - 7% (залежно від методології), а вплив цифровізації на інші сектори є значно ширшим за межі «ІКТ-ядра».

Індикатори цифрової конкурентоспроможності. Для міжнародних порівнянь застосовується низка композитних індексів, які фіксують як інфраструктуру, так і спроможність економіки використовувати цифрові технології:

1. *Індекс мережевої готовності (Network Readiness Index, NRI).* Оцінює технології, людей, управління та вплив цифровізації. Лідери стабільно демонструють поєднання якісної інфраструктури, цифрових навичок і ефективного врядування.

2. *IMD World Digital Competitiveness Ranking.* Вимірює цифрову конкурентоспроможність за трьома блоками: Knowledge, Technology, Future Readiness. Він тісно корелює з продуктивністю та інноваційною активністю.

Поширення ШСД-інтернету та цифрових навичок. Проникнення широкосмугового доступу, особливо у сільських регіонах, і рівень цифрових компетентностей населення - базові умови масштабування цифрових бізнес-моделей.

Лідери цифрової конкурентоспроможності: чому вони попереду?

За IMD World Digital Competitiveness Ranking лідируючі позиції стабільно займають США, Сінгапур, Данія. Їхні спільні риси:

- інвестиції в знання та R&D, високий рівень STEM-освіти;
- передова цифрова інфраструктура (5G, дата-центри, хмари);
- сприятливе регуляторне середовище для платформ і стартапів;
- активна участь бізнесу у цифрових інноваціях і глобальних ланцюгах вартості.

У NRI (Network Readiness Index - міжнародний композитний індекс, який показує, наскільки країна готова використовувати цифрові технології для

економіки, держави й суспільства) ці країни також демонструють баланс між технологіями, людським капіталом і інституціями, що пояснює їх стійку цифрову конкурентоспроможність.

Позиція України: успіхи та прогалини.

Успіхи:

- ІТ-сектор: значний експорт ІТ-послуг і сильні інженерні компетенції формують позитивний внесок у цифрову конкурентоспроможність.

- електронне урядування: розвиток цифрових публічних послуг і ідентифікації підвищує ефективність взаємодії держави з бізнесом і громадянами.

Прогалини:

- цифрові навички населення: нерівномірний рівень компетенцій обмежує дифузію технологій у МСП та традиційних галузях.

- інфраструктурний розрив: недостатнє проникнення ШСД-інтернету в сільських територіях стримує регіональну конкурентоспроможність.

- інвестиційні обмеження: дефіцит довгострокових інвестицій у цифрову інфраструктуру та R&D.

За міжнародними індексами Україна перебуває поза групою лідерів, але має відносні переваги у “цифрових виходах” (ІТ-послуги), які потребують підкріплення інфраструктурою, навичками та інституціями для переходу до стійкої цифрової конкурентоспроможності.

Отже, цифровізація є системним фактором конкурентоспроможності, який підвищує продуктивність, створює нові ринки та знижує транзакційні витрати. Країни-лідери поєднують інфраструктуру, людський капітал і регуляторну якість. Для України ключовими завданнями є розвиток цифрових навичок, розширення ШСД-інтернету та масштабування ІТ-переваг на всю економіку.

3. Цифрова трансформація суспільства та економічна безпека

Цифрова трансформація, поряд із підвищенням конкурентоспроможності, формує нову конфігурацію економічних ризиків, які безпосередньо впливають на економічну та національну безпеку держав. У сучасних дослідженнях цифрова безпека дедалі частіше розглядається як структурна складова економічної безпеки, а не як вузько технічна проблема.

Цифрова трансформація суспільства - це комплексний, системний і довгостроковий процес глибоких структурних змін у соціально-економічних, інституційних та культурних сферах, що відбувається під впливом широкого впровадження цифрових технологій, даних і мережевих комунікацій, та призводить до трансформації способів виробництва, управління, взаємодії, споживання і соціальної організації.

У науковому розумінні її можна сформулювати так:

Цифрова трансформація суспільства - це процес інтеграції цифрових технологій (інформаційних систем, штучного інтелекту, платформ, великих

даних, мережевих сервісів) у всі сфери суспільного життя, що змінює інституційні механізми, економічні моделі, соціальні практики та культурні норми, формуючи нову якість розвитку - цифрову економіку і цифрове суспільство.

Ключові ознаки ЦТ:

- системність (охоплює економіку, державу, освіту, культуру, ринок праці);
- інституційність (змінює правила функціонування суспільства);
- технологічна база (ІКТ, AI, big data, платформи, хмарні сервіси);
- зміна моделей взаємодії (платформізація, мережеві екосистеми);
- вплив на конкурентоспроможність і економічну безпеку держави.

У таблиці 5.1 показано взаємозв'язок цифровізації, економічних можливостей, ризиків та інструментів державної політики.

Таблиця 5.1

Взаємозв'язок цифровізації, економічних можливостей, ризиків та інструментів державної політики

Напрямок цифровізації	Можливості для економіки	Потенційні загрози	Інструменти державної політики
Цифровізація державного управління (e-government)	Прозорість управління, зниження корупції, швидкість адмінпослуг, зменшення витрат бізнесу	Кіберзагрози держреєстрам, витік персональних даних, залежність від цифрових систем	Національні системи кіберзахисту, резервні дата-центри, законодавство про захист даних, цифрова ідентифікація
Цифровізація фінансової системи (fintech, безготівкові платежі)	Розвиток фінансових ринків, доступ бізнесу до капіталу, детінізація економіки, зростання інвестицій	Кіберзлочинність, фінансові шахрайства, технологічні збої платіжних систем	Регулювання фінтеху, нагляд за банками, системи протидії шахрайству, кібермоніторинг фінансових операцій
Цифровізація підприємництва та виробництва (Industry 4.0)	Зростання продуктивності, автоматизація, інновації, глобальна конкурентоспроможність	Витіснення праці, технологічна залежність, кібератаки на виробництво	Підтримка інновацій, індустриальні цифрові програми, стимулювання локальних технологій, кіберстандарти для підприємств
Розвиток цифрових платформ і e-commerce	Доступ до світових ринків, розвиток МСП, нові бізнес-моделі, зростання експорту послуг	Монополізація платформ, витіснення локального бізнесу, податкові втрати, залежність від глобальних корпорацій	Антимонопольна політика, податкове регулювання платформ, підтримка національних маркетплейсів, регулювання цифрових ринків
Цифровізація ринку праці (remote work, gig-economy)	Гнучкість зайнятості, нові професії, розвиток людського капіталу, зростання ІТ-сектору	Структурне безробіття, нерівність доходів, нестабільність зайнятості	Програми перекваліфікації, цифрова освіта, підтримка STEM, політика зайнятості в цифровій економіці

Напрямок цифровізації	Можливості для економіки	Потенційні загрози	Інструменти державної політики
Цифровізація інфраструктури (логістика, транспорт, smart-systems)	Оптимізація ресурсів, ефективність логістики, підвищення інвестиційної привабливості регіонів	Уразливість критичної інфраструктури до кібератак, залежність від технологій	Захист критичної інфраструктури, національні стандарти кібербезпеки, інвестиції в цифрові мережі
Цифровізація інформаційного простору та медіа	Розвиток цифрової економіки знань, швидке поширення інновацій, глобальна інтеграція	Інформаційні маніпуляції, економічні фейки, дестабілізація ринків	Інформаційна безпека, регулювання платформ, підтримка національного цифрового контенту

У таблиці 5.2 обґрунтовано взаємозв'язок «цифровізація → безпека → конкурентоспроможність».

Таблиця 5.2

Вплив цифровізації на економічну безпеку та конкурентоспроможність

Сфера цифровізації	Ефект для економічної безпеки	Вплив на конкурентоспроможність
Електронне урядування та державні цифрові сервіси	Прозорість управління, зниження корупції, контроль фінансових потоків, стабільність інституцій	Покращення бізнес-клімату, зростання інвестиційної привабливості, швидкість відкриття бізнесу
Цифровізація фінансової системи	Захищеність платіжної інфраструктури, контроль тіньових операцій, стабільність фінансових ринків	Доступ до фінансування, розвиток фінтеху, швидкі розрахунки, підтримка інноваційних підприємств
Індустрія 4.0 та автоматизація виробництва	Підвищення стійкості виробництва, ефективне використання ресурсів, зменшення виробничих ризиків	Зростання продуктивності, технологічне оновлення, посилення експортного потенціалу
Цифрові платформи та електронна комерція	Диверсифікація каналів збуту, зниження залежності від локальних ринків, стабільність бізнесу в кризах	Вихід на глобальні ринки, розвиток МСП, нові бізнес-моделі та цифрові екосистеми
Цифровізація ринку праці та освіти	Підвищення адаптивності населення до економічних змін, зниження соціальних ризиків	Розвиток людського капіталу, формування економіки знань, зростання інноваційності економіки
Цифрова інфраструктура та мережі даних	Стійкість критичних систем, безперервність економічної діяльності, кіберзахист	Інвестиційна привабливість регіонів, розвиток логістики, інтеграція до світових ринків

Отже, цифровізація створює нові можливості для розвитку економіки, але водночас формує нові типи вразливостей.

Позитивні ефекти:

- підвищення продуктивності економіки через автоматизацію;
- розвиток цифрових ринків і платформ;
- прозорість фінансових потоків та державних процедур;
- покращення управління ризиками через аналітику даних;
- посилення конкурентоспроможності підприємств;
- розширення доступу до глобальних ринків.

Нові загрози:

- кіберзлочинність і атаки на критичну інфраструктуру;
- витоки даних і цифрове шахрайство;
- технологічна залежність від іноземних платформ;
- цифрова нерівність населення та бізнесу;
- ризики втрати робочих місць через автоматизацію;
- інформаційні маніпуляції та вплив на економічні рішення.

Таким чином, цифрова трансформація має подвійний характер: вона одночасно зміцнює і ускладнює систему економічної безпеки.

Кіберзагрози як фактор економічної нестабільності. Одним із ключових викликів цифрової епохи є зростання кібератак на критичну інфраструктуру, до якої належать:

- банківська та платіжна системи;
- енергетичні мережі та системи диспетчеризації;
- транспорт і логістика;
- телекомунікаційна інфраструктура;
- державні інформаційні ресурси.

За оцінками міжнародних організацій, масштабні кіберінциденти можуть призводити до прямих економічних втрат, порушення фінансової стабільності та втрати довіри до інституцій. Особливо небезпечними є цілеспрямовані атаки (APT), кібершпигунство та атаки на ланцюги постачання програмного забезпечення.

У цьому контексті кібербезпека перетворюється на макроекономічний чинник, оскільки:

- порушення роботи фінансової системи впливає на інвестиційний клімат;
- атаки на енергетику можуть зупинити виробництво;
- витоки даних знижують конкурентні позиції бізнесу.

Цифровий суверенітет і технологічна залежність. Поглиблення цифровізації загострює питання цифрового суверенітету - здатності держави контролювати критичні цифрові технології, дані та інфраструктуру. Залежність від імпортного програмного забезпечення, телекомунікаційного обладнання та хмарних сервісів створює потенційні вразливості економічної безпеки.

Міжнародні дискусії навколо обладнання Huawei у мережах 5G показали, що телекомунікаційні технології перестали бути нейтральними і стали інструментом геоекономічного впливу. Санкційні обмеження на експорт високотехнологічної продукції (напівпровідники, AI-чипи, телекомунікаційне обладнання) між США та Китай демонструють, що доступ до цифрових технологій може бути використаний як важіль економічного тиску.

Для держав із середнім рівнем доходу це означає дилему між:

- інтеграцією у глобальні цифрові ланцюги;
- збереженням мінімального рівня технологічної автономії у критичних сферах (зв'язок, енергетика, оборона, державні реєстри).

Цифрова нерівність як загроза довгостроковій конкурентоспроможності.

Цифрова трансформація супроводжується нерівномірним доступом до цифрових ресурсів, що формує феномен цифрової нерівності (digital divide):

- між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються;
- між містами та сільськими регіонами;
- між соціальними групами з різним рівнем доходів і освіти.

Недостатній доступ до широкосмугового інтернету, цифрових навичок і сучасних сервісів призводить до:

- обмеження участі у цифровій економіці;
- зниження продуктивності праці;
- закріплення периферійної ролі в міжнародному поділі праці.

Таким чином, цифрова нерівність стає структурним чинником відставання у міжнародній конкурентоспроможності та може посилювати глобальну соціально-економічну асиметрію.

Автоматизація, штучний інтелект і ринок праці. Широке впровадження автоматизації та штучного інтелекту (AI) трансформує ринок праці, створюючи подвійний ефект для економічної безпеки.

Потенційні ризики:

- витіснення робочих місць у рутинних і низькокваліфікованих видах діяльності;
- зростання структурного безробіття;
- посилення нерівності доходів.

Потенційні можливості:

- створення нових робочих місць у цифрових, креативних і наукоємних секторах;
- зростання продуктивності праці;
- підвищення якості зайнятості.

За оцінками міжнародних організацій, чистий ефект автоматизації залежить від політики перекваліфікації та безперервного навчання. Країни, що інвестують у розвиток цифрових навичок, здатні трансформувати технологічні зміни на користь економічної безпеки та конкурентоспроможності.

Отже, цифрова трансформація суспільства формує нову парадигму економічної безпеки, у якій:

- кібербезпека стає елементом макроекономічної стабільності;
- цифровий суверенітет визначає стратегічну автономію держав;
- цифрова нерівність впливає на довгострокову конкурентоспроможність;
- трансформація ринку праці вимагає активної державної та освітньої політики.

Відтак, ефективна цифровізація повинна поєднувати технологічний прогрес із політиками управління ризиками, що дозволяє перетворювати цифрові інновації з джерела загроз на інструмент економічної стійкості та безпеки.

4. Стратегії цифрового розвитку: міжнародний досвід і Україна

Цифрові стратегії провідних акторів (ЄС, США, Китай, Південна Корея, Ізраїль) дедалі більше поєднують конкурентоспроможність (продуктивність, інновації, експорт високих технологій) із безпекою (кіберстійкість, контроль критичних технологій, захист даних, технологічна автономія). У практиці держав це оформлюється як “policy mix”: цілі (targets), регуляторика, інвестиційні програми, розвиток людського капіталу й інституцій.

ЄС: «Цифровий компас 2030» і програма Digital Decade. 2030 Digital Compass (Комунікація Єврокомісії від 09.03.2021) задає рамку трансформації ЄС до 2030 р. через 4 “кардинальні точки”: навички, інфраструктура, цифровізація бізнесу, цифровізація публічних послуг.

Ключові цільові орієнтири до 2030 р.:

1) *Навички*: не менше 80% дорослих мають володіти базовими цифровими навичками; орієнтир щодо 20 млн зайнятих ІСТ-фахівців (із зростанням частки жінок).

2) *Інфраструктура*: безпечні високопродуктивні мережі (5G/оптика), цифрові потужності (хмари/edge), кіберстійкість як умова цифрового ринку.

3) *Бізнес*: масове впровадження цифрових технологій МСП (хмари, дані, AI), зростання продуктивності та інноваційності.

4) *Публічні послуги*: “digital-by-default” для державних сервісів, eID, інтероперабельність.

Для реалізації цілей прийнято Decision (EU) 2022/2481 (14.12.2022), яка встановлює Digital Decade Policy Programme 2030: механізм моніторингу, національні дорожні карти, координацію інвестицій.

Логіка ЄС важлива для даної дисципліни: конкурентоспроможність трактується через цифровий потенціал (skills + інфраструктура + цифровий бізнес) і через цифровий суверенітет/стійкість (стандарти, безпека, контроль критичних компонентів).

Китай: Digital Silk Road як геоекономічна цифрова експансія. Digital Silk Road (DSR) позиціонується як цифровий вимір ініціативи Belt and Road: інвестиції та співпраця у сферах телеком-інфраструктури (мережі, кабелі, дата-центри), e-commerce, “smart city”, супутникових і цифрових сервісів. У публічних документах уряду КНР фіксуються масштаби підписаних меморандумів щодо DSR та цифрової співпраці (станом на кінець 2022 р.).

З точки зору безпеки й конкуренції, DSR часто інтерпретують як:

- механізм просування стандартів і технологічних екосистем китайських компаній;

- інструмент впливу через інфраструктуру та дані (vendor lock-in, залежності в мережах).

Національні програми розвитку III: США, Південна Корея, Ізраїль. США будують AI-політику як поєднання R&D-лідерства, стандартів/управління ризиками та нацбезпеки:

- National AI R&D Strategic Plan: 2023 Update задає 9 стратегій федеральних інвестицій у дослідження, включно з безпекою/надійністю AI та міжнародною співпрацею.

- Executive Order 14110 (30.10.2023) - рамка “safe, secure, trustworthy AI” (координація уряду, вимоги до оцінювання ризиків, стандарти).

- NIST AI RMF 1.0 (2023) - ключовий добровільний стандарт управління AI-ризиками (govern-map-measure-manage), який активно використовують у публічному секторі та бізнесі.

Південна Корея має ранню державну стратегію AI (2019) та послідовно посилює регуляторні й інвестиційні інструменти:

- National Strategy for AI (17.12.2019) - бачення AI-лідерства, розвиток екосистеми, кадрів і застосувань у промисловості/держсекторі.

- З 2026 р. набули чинності положення AI Basic Act (комплексне регулювання, з акцентом на high-impact AI, прозорість і маркування), що демонструє курс на “довіру до AI” як компонент конкурентоспроможності.

Ізраїль розглядає AI як основу технологічного лідерства й безпеки: опубліковано National Program for Artificial Intelligence (оновлена програма, міжвідомча координація, інфраструктура даних/обчислень, кадри, масштабування застосувань).

Отже: у країнах-лідерах AI-стратегія - це не лише “наука й стартапи”, а й державна спроможність: стандарти, обчислювальна інфраструктура, людський капітал, кіберстійкість, геоекономічні обмеження (експортні контролю/санкції).

Україна: цілі цифрової трансформації, Дія, Дія.City, інтернетизація, цифрові навички.

Нормативна основа. Базовий документ - Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (розпорядження КМУ від 17.01.2018 № 67-р). Вона закріпила державний курс на цифровізацію економіки, розвитку інфраструктури та цифрових компетентностей.

Е-урядування і “Дія”. Дані соціологічних вимірювань показують високу фактичну інституційну “дифузю” е-послуг: у 2025 р. 59% українців користувалися е-держпослугами; з тих, хто користувався, 48% робили це через Дію; аналітичні огляди також фіксують масштаб екосистеми Дія (кількість документів/послуг, рівень проникнення), що прямо впливає на транзакційні витрати в економіці.

Розвиток IT-індустрії: Дія.City. Держава створила спеціальний правовий і податковий режим Дія.City для стимулювання цифрової економіки (з 2021 р. законодавча база; активний розвиток резидентства). За офіційними даними уряду станом на 11.11.2025 у Дія.City - понад 3 000 резидентів і близько 130 000 IT-фахівців.

Широкосмуговий інтернет. Інфраструктурна компонента реалізується через проєкт «Інтернет-субвенція», де заявлена мета - надати можливість 1 млн людей вперше підключитися до оптичного інтернету й підключати заклади соціальної інфраструктури.

Окремі звіти публічного сектору фіксують підключення тисяч об'єктів соцінфраструктури в рамках субвенції (з параметром швидкості), що критично для зменшення цифрової нерівності між регіонами.

Цифрова грамотність населення: Diia.Education. Платформа Diia.Education орієнтується на масове підвищення навичок; у матеріалах платформи зазначається, що за дослідженням 2025 р. понад 57,5% українців мають принаймні базові цифрові навички.

Це важливо для конкурентоспроможності: без навичок цифрові інвестиції (мережі, сервіси, е-послуги) не перетворюються на продуктивність.

Роль освіти: STEM, дані, ШІ, кібербезпека.

У всіх розглянутих моделях (ЄС/США/Корея/Ізраїль/Україна) освіта - "вузьке горло" цифрового розвитку. Практично це означає пріоритети:

- STEM-підготовка (математика, статистика, інформатика, інженерія) як база для AI/даних;

- Data/AI-компетентності (data literacy, ML-інженерія, MLOps, оцінювання ризиків і якості моделей);

- кібербезпека як масова компетентність (гігієна, управління доступом, реагування на інциденти) + професійні треки (SOC, threat hunting, захист критичної інфраструктури);

- розвиток lifelong learning (перекваліфікація), бо цифровізація змінює структуру попиту на працю.

Доцільно акцентувати, що освіта в цифрових стратегіях - це не лише "про людей", а й про національну стійкість, технологічну автономію та довгострокову конкурентоспроможність.

5. «Цифрові» конкурентні переваги України та їх зміцнення

Цифрові сильні сторони України: що формує конкурентну перевагу. Україна володіє низкою структурних цифрових переваг, які дозволяють їй зберігати позиції на глобальному ринку навіть в умовах воєнних ризиків.

1) IT-сектор як експортно-орієнтований драйвер.

IT-галузь України є однією з найбільш інтегрованих у світову економіку. Вона характеризується:

- високою часткою експорту IT-послуг у загальному експорті послуг;

- орієнтацією на ринки ЄС і Північної Америки;

- домінуванням моделей аутсорсингу та аутстафінгу, які забезпечують швидку адаптацію до глобального попиту.

Навіть у кризових умовах IT залишається джерелом валютних надходжень, що підсилює макроекономічну стійкість.

2) Людський капітал і цифрові компетентності.

Ключовою перевагою є висококваліфікований людський капітал:

- сильна математична, інженерна та технічна підготовка;

- конкурентна вартість праці порівняно з країнами ЄС;

- здатність швидко опанувати нові цифрові технології (cloud, data, AI).

Саме людський капітал дозволяє Україні зберігати порівняльні переваги у високотехнологічних послугах, навіть за обмеженої матеріальної інфраструктури.

3) Стартап-екосистема і підприємницька динаміка.

В Україні сформувалася активна стартап-екосистема, інтегрована у міжнародні акселератори, венчурні фонди та технологічні хаби. Найбільш перспективні напрями:

- FinTech (платежі, цифрові фінанси, GovTech-рішення);
- ігрова індустрія та креативні цифрові сервіси;
- SaaS і B2B-рішення для глобальних клієнтів;
- Кібербезпека та dual-use цифрові технології.

Це створює потенціал регіонального лідерства у нішевих цифрових сегментах, а не в масовому виробництві технологій.

Потенціал стратегічної спеціалізації. З огляду на обмежені ресурси, Україна може підвищувати цифрову конкурентоспроможність через розумну спеціалізацію, зосереджуючись на напрямках із високою доданою вартістю:

- IT-аутсорсинг і аутстафінг нового покоління (перехід від “body leasing” до продуктових та R&D-центрів);
- FinTech і GovTech (поєднання IT-експертизи з досвідом цифрової держави);
- Gaming та креативні індустрії як експорт цифрового контенту;
- AI-сервіси, data-аналітика, кіберзахист у партнерстві з міжнародними компаніями.

Такий підхід відповідає логіці конкурентоспроможності малих відкритих економік, які виграють через нішеву експертизу, а не масштаб.

Ключові виклики для цифрової конкурентоспроможності. Попри наявні переваги, цифровий розвиток України стикається з низкою системних обмежень:

1) Воєнні ризики та інфраструктурні втрати:

- пошкодження енергетичної та телекомунікаційної інфраструктури;
- зростання витрат на резервування зв'язку, дата-центрів і безпеки;
- підвищені операційні ризики для інвесторів.

2) Міграція спеціалістів і “витік талантів”.

Тривала невизначеність стимулює релокацію висококваліфікованих кадрів, що:

- знижує внутрішній інноваційний потенціал;
- ускладнює формування R&D-центрів в Україні.

3) Інституційні та правові бар'єри:

- недостатній захист прав інвесторів і інтелектуальної власності;
- обмежена судова передбачуваність;
- складність масштабування стартапів усередині країни.

Ці фактори стримують перехід від експортера послуг до експортера технологій і продуктів.

Шляхи зміцнення цифрових конкурентних переваг України:

1) Інвестиції в цифрову інфраструктуру.

Пріоритетами мають стати:

- розвиток широкосмугового інтернету та мобільних мереж нового покоління;

- підтримка дата-центрів і хмарної інфраструктури;

- підвищення енергетичної та кіберстійкості цифрових систем.

2) Інтеграція науки і бізнесу в цифрових інноваціях.

Для переходу до економіки знань необхідно:

- стимулювати спільні R&D-проекти університетів і IT-бізнесу;

- розвивати офіси трансферу технологій у цифровій сфері;

- підтримувати академічні стартапи та спін-офи.

3) Міжнародна співпраця та європейська інтеграція.

Участь України у Єдиний цифровий ринок ЄС відкриває доступ до:

- фінансування цифрових інновацій;

- стандартів кібербезпеки та даних;

- транснаціональних ланцюгів доданої вартості.

Це дозволяє зміцнювати конкурентоспроможність не ізольовано, а через інституційну конвергенцію з ЄС.

4) Людський капітал і цифрові навички.

Довгострокова конкурентоспроможність неможлива без:

- системного розвитку STEM-освіти;

- програм підготовки з AI, data science, кібербезпеки;

- підтримки безперервного навчання і перекваліфікації.

Отже, цифрові конкурентні переваги України базуються передусім на людському капіталі, експортній орієнтації IT-сектора та підприємницькій динаміці. Водночас їх збереження і посилення вимагає переходу від моделі «постачальника послуг» до моделі інноваційного партнера у глобальній цифровій економіці. Інвестиції в інфраструктуру, інституційну якість, науку та міжнародну інтеграцію здатні перетворити цифровізацію на стійке джерело міжнародної конкурентоспроможності та економічної безпеки України.

Нижче подано таблицю 5.3 «Цифрові конкурентні переваги України-виклики та інструменти політики.

Таблиця 5.3

Цифрові конкурентні переваги України: виклики та інструменти політики

Цифрові переваги України	Ключові виклики та ризики	Інструменти державної та інституційної політики
Потужний IT-сектор, орієнтований на експорт	Воєнні ризики, перебої енергопостачання та зв'язку; висока залежність від зовнішніх ринків	Інвестиції у кібер- та енергостійкість IT-інфраструктури; страхування воєнних ризиків; підтримка релокації бізнесу всередині країни
Високий людський капітал (інженери, IT-фахівці)	Міграція кадрів, «витік талантів», демографічні втрати	Програми утримання та повернення спеціалістів; STEM-освіта; підтримка дистанційної зайнятості з резиденцією в Україні

Цифрові переваги України	Ключові виклики та ризики	Інструменти державної та інституційної політики
Сильні позиції в аутсорсингу та аутстафіngu	Низька частка власних продуктів і патентів; ризик «пастки сервісної економіки»	Стимулювання продуктивних ІТ-компаній; гранти на R&D; податкові стимули для створення власних технологій
Розвинена стартап-екосистема (FinTech, GovTech, SaaS, gaming)	Обмежений доступ до венчурного капіталу; слабкий захист інвесторів	Розвиток венчурних фондів із державною участю; покращення корпоративного та інвестиційного законодавства
Успішні цифрові державні сервіси (e-урядування)	Ризики кібератак і втрати даних; залежність від імпортованих технологій	Політика цифрового суверенітету; розвиток національних GovTech-рішень; стандарти кібербезпеки
Географічна та інституційна близькість до ЄС	Недостатня гармонізація стандартів і регуляторик	Інтеграція в Єдиний цифровий ринок ЄС; участь у європейських цифрових програмах та платформах
Гнучкість та адаптивність бізнесу	Низький рівень цифрових навичок поза ІТ-сектором	Масові програми цифрової грамотності; перекваліфікація кадрів; lifelong learning
Потенціал у dual-use цифрових технологіях	Високі ризики безпеки та етичні виклики	Державні програми підтримки критичних цифрових технологій; регуляторні «пісочниці»

Цифрові конкурентні переваги України мають людський та інноваційний характер, але залишаються вразливими без системної політики інфраструктурної стійкості, розвитку власних технологій та інтеграції науки з бізнесом. Перехід від сервісної моделі до моделі інноваційного цифрового хабу є критично важливим для довгострокової конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Також сформуємо таблицю 5.4 «Цифрові конкурентні переваги України у воєнній економіці: виклики та інструменти політики».

Таблиця 5.4

Цифрові конкурентні переваги України у воєнній економіці: виклики та інструменти політики

Цифрові переваги (воєнний контекст)	Ключові загрози та обмеження	Інструменти політики для воєнної економіки та відновлення
Розвинений ІТ-сектор із досвідом роботи в кризових умовах	Фізичні руйнування, перебої електро- та зв'язку, високі операційні ризики	Розвиток резервних дата-центрів; пріоритетне енергозабезпечення ІТ та оборонних компаній; підтримка distributed teams
Dual-use цифрові технології (ІТ + оборона)	Обмежені ресурси на R&D; експортні обмеження; ризик витоку технологій	Державні програми підтримки dual-use R&D; спеціальні фонди оборонних інновацій; режим контрольованої комерціалізації
Високий людський капітал (інженери, data, AI, кіберфахівці)	Міграція кадрів; мобілізаційні ризики	Контракти для критичних спеціалістів; програми «цифрового резерву»; податкові та кар'єрні стимули залишатися в Україні
Сильна кіберекспертиза	Постійні кібератаки на державу, фінанси, енергетику	Інтеграція кібербезпеки в систему національної безпеки; фінансування

Цифрові переваги (воєнний контекст)	Ключові загрози та обмеження	Інструменти політики для воєнної економіки та відновлення
(захист, реагування, GovTech)		SOC-центрів; державно-приватні кіберальянси
Цифрова держава та GovTech-рішення	Масштабні ризики втрати даних і довіри; залежність від імпортного ПЗ	Політика цифрового суверенітету; локалізація критичних реєстрів; стандарти безпеки “security by design”
Гнучка стартап-екосистема (defence tech, logistics tech, medtech)	Обмежений венчурний капітал; високі воєнні ризики інвестування	Державні замовлення як ринок для стартапів; “fast-track” оборонних інновацій; гарантії для інвесторів
Міжнародна цифрова інтеграція (ЄС, НАТО-сумісність)	Асиметрія доступу до технологій; регуляторні бар’єри	Участь у європейських програмах цифрової та оборонної інновації; гармонізація стандартів
Цифрові рішення для відновлення (reconstruction tech)	Обмежена координація даних; ризик неефективних інвестицій	Платформи цифрового відновлення; big data для планування реконструкції; прозорі цифрові інструменти контролю

У воєнній економіці цифрові конкурентні переваги України трансформуються в інструменти виживання та стійкості.

Dual-use технології, кіберстійкість і цифрові платформи відновлення стають не просто драйверами зростання, а основою економічної безпеки та майбутньої міжнародної конкурентоспроможності. Ефективна політика має поєднувати оборонну логіку, інновації та інтеграцію з європейським цифровим простором.

ТЕМА 6. Глобалізація та світове конкурентне середовище: виклики для країн

1. Сутність та етапи економічної глобалізації

Поняття та характеристики. Глобалізація у сучасному розумінні – складне явище, яке не має однозначного визначення у різних дисциплінах. Воно трактує процеси поступового злиття національних ринків і виробничих платформ, посилення мережевої взаємозалежності та інформатизації економіки. Українські дослідники В. Брич та В. Охота підкреслюють, що глобалізація проявляється як злиття ринків товарів, капіталів і технологій і що її потрібно аналізувати з урахуванням багатомірного характеру впливу. Вони посилаються на публікації Т. Левітта, який у 1983 р. увів у обіг термін «globalization», розглядаючи його як зближення ринків продукції під впливом транснаціональних корпорацій, і на визначення Р. Кеогана, котрий описував глобалізацію як створення мережевих систем взаємозалежності через трансконтинентальні відстані.

Ключові риси економічної глобалізації:

1. *Лібералізація торгівлі й фінансів.* Після Другої світової війни інститути системи Бреттон-Вудса стимулювали зниження тарифів та

лібералізацію руху капіталів. Транснаціональні корпорації (ТНК) контролюють нині близько 40% світового промислового виробництва і понад 50% торгівлі; вони концентрують на ринках олігопольну владу й посилюють монополізацію.

2. *Технологічний прогрес.* Зменшення вартості транспорту й зв'язку створило умови для переміщення виробництва. Інтермодальний контейнер (1950-ті) уможливив масштабне розповсюдження світових стандартів, що підняло продуктивність портів до 40 разів та змінило структуру зайнятості в портах.

3. *Мережева інформатизація.* М. Кастельс охарактеризував сучасну економіку як таку, що базується на інформації й знаннях і організована через глобальні мережі, а не окремі фірми. Цифрові інструменти дають можливість дрібним підприємцям на периферії Африки чи Азії виходити на міжнародні ринки – прикладом є «Таобао» в Китаї, де сільські домогосподарства здійснюють електронну торгівлю через платформу Alibaba.

4. *Періодичні хвилі.* Історично глобалізацію розділяють на хвилі: золотий вік кінця XIX ст.; відновлення після Другої світової війни; неоліберальну глобалізацію 1980-х – 1990-х; сучасний цифровий етап. Відносно новий термін «Глобалізація 4.0» пов'язується з четвертою промисловою революцією та поширенням цифрових платформ. Аналітики Всесвітнього економічного форуму зазначають, що нині технології зумовлюють новий етап глобалізації, але вона не є неминучою – глобальна інтеграція уже переживала різкі повороти (перед Першою світовою війною інтеграція була вищою, ніж у міжвоєнний період).

Сучасний етап (Глобалізація 4.0).

У рамках Глобалізації 4.0 цифрові технології й платформи формують глобальне село та змінюють ланцюги поставок:

1. *Цифрові платформи й електронна комерція.* Веб-торгівля швидко зростає: за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), електронні продажі компаній у 43 країнах зросли майже на 60 % між 2016 та 2022 рр., досягнувши 27 трлн дол. США. Кількість пристроїв Інтернету речей очікується 39 млрд до 2029 р. (у 2023 р. – 15 млрд), а глобальні поставки смартфонів перевищили 1,2 млрд 2023 р.

2. *Підвищення енерго- та ресурсомісткості.* UNCTAD зауважує, що цифрова економіка має значну екологічну вартість: виробництво одного смартфона вимагає ~70 кг сировини; сектор інформаційно-комунікаційних технологій генерує 1,5–3,2 % глобальних викидів парникових газів. Зростають потреби у критичних мінералах (кобальт, графіт, літій); наприклад, 2023 р. Конго забезпечувала 74 % світового виробництва кобальту, а Китай переробляв понад половину алюмінію, кобальту та літію.

3. *Геополітична конкуренція за технології.* Держави активно інвестують у штучний інтелект і квантові обчислення. Китай, за оцінкою К. Фу Лі, вже у 2017 р. отримав 48 % світового венчурного фінансування в галузі AI, тоді як США – 38 %.

2. Глобальна конкуренція та конкурентні стратегії країн

Вплив глобалізації на конкуренцію. Глобалізація трансформує конкуренцію – вона відбувається не лише між окремими фірмами, а й між цілими країнами або регіональними блоками. ТНК використовують ресурси з багатьох держав, розміщують виробничі операції там, де це вигідно, і продають продукцію на світовому ринку. В. Бріч і В. Охота підкреслюють, що конкуренція набуває жорстких форм за природні ресурси та нові технології; відбувається змагання не лише між підприємствами, а й між групами країн, які координують політику (наприклад, ЄС), і виникає територіальна конкуренція за привабливі локації для бізнесу.

Транснаціональні корпорації (ТНК). ТНК стали ключовими гравцями глобальної економіки; вони контролюють значну частку виробництва й торгівлі, сприяють перенесенню технологій, але можуть посилювати монополізацію та викликати залежність периферійних країн. Водночас ТНК встановлюють глобальні стандарти якості, екологічності та відповідності, що спонукає національні компанії підвищувати рівень інноваційності.

Позиціонування країн: «ядро – периферія» й «пастка середнього доходу»

Теорія світ-систем І. Валлерстайна (підхід, що розглядає світову історію та економіку не як суму окремих країн, а як єдину капіталістичну «світ-економіку»); вона базується на нерівному поділі праці між ядром (розвинені країни), напівпериферією та периферією (експлуатовані країни), де центр експлуатує периферію для власного розвитку) розділяє економічний простір на ядро, напівпериферію та периферію. Країни ядра мають високотехнологічні галузі, сильні інститути й контролюють фінансові потоки, тоді як периферія постачає сировину та дешеву робочу силу. Пастка середнього доходу пояснює, що економіки, які досягли середнього рівня розвитку, можуть застопоритися, якщо не інвестують у інновації та людський капітал.

Стратегії країн: від азійських «тигрів» до Китаю. Нова індустріальна політика низки азійських країн демонструє, що поєднання відкритості та цілеспрямованого протекціонізму може сприяти підвищенню конкурентоспроможності. Південна Корея та Тайвань у 1960-х – 1990-х роках захищали внутрішні ринки, надавали субсидії та пільгові кредити стратегічним секторам, одночасно стимулюючи експорт. Китай після вступу до СОТ у 2001 р. модернізував промисловість, активно залучав ТНК, інвестував у освіту й інфраструктуру та поступово підвищував вимоги до локалізації виробництва, що дозволило йому стати світовим лідером у виробництві та технологіях.

Умови глобалізації суттєво трансформують природу економічної конкуренції. Якщо в індустріальну епоху основними суб'єктами конкурентної боротьби були окремі підприємства, то в сучасній світовій економіці конкуренція дедалі більше набуває макрорівневого характеру, охоплюючи національні економіки, інтеграційні об'єднання та глобальні виробничі мережі.

Глобалізація посилює мобільність капіталу, технологій і людських ресурсів, що змушує країни змагатися за:

- залучення прямих іноземних інвестицій;
- розміщення виробництв і штаб-квартир ТНК;
- участь у глобальних ланцюгах доданої вартості;
- доступ до стратегічних ресурсів і технологій.

Як справедливо зазначають В. Брич і В. Охота, конкуренція в умовах глобалізації набуває територіального виміру: держави й регіони конкурують між собою за формування сприятливого інституційного, податкового та інфраструктурного середовища для бізнесу. Особливу роль відіграє координація політик у межах інтеграційних блоків (ЄС, USMCA, ASEAN), що дозволяє країнам-учасникам підсилювати свої конкурентні позиції у світовому масштабі.

Таким чином, глобалізація зумовлює перехід від мікроконкуренції до системної конкуренції економічних моделей розвитку.

Роль транснаціональних корпорацій у формуванні глобальної конкуренції. Транснаціональні корпорації (ТНК) стали ключовими агентами глобальної конкуренції. Вони:

- контролюють значну частку світового промислового виробництва й торгівлі;

- координують складні міжнародні виробничі мережі;
- визначають технологічні та управлінські стандарти.

З одного боку, діяльність ТНК сприяє:

- поширенню інновацій і сучасних технологій;
- підвищенню продуктивності праці;
- інтеграції національних економік у світові ринки.

З іншого боку, надмірна залежність від ТНК може:

- посилювати структурну залежність периферійних економік;
- обмежувати розвиток національного бізнесу;
- призводити до витоку доданої вартості за кордон.

У відповідь на це багато країн формують селективні конкурентні стратегії, поєднуючи відкритість для ТНК із вимогами щодо:

- локалізації виробництва;
- трансферу технологій;
- розвитку місцевих постачальників;
- дотримання екологічних і соціальних стандартів.

Таким чином, конкуренція між країнами дедалі більше зводиться до здатності ефективно інтегрувати ТНК у власну модель розвитку, мінімізуючи ризики та максимізуючи національні вигоди.

Позиціонування країн у світовій економіці: «ядро – напівпериферія – периферія» та пастка середнього доходу. Важливим теоретичним інструментом аналізу глобальної конкуренції залишається світ-системний підхід І. Валлерстайна, відповідно до якого світова економіка структурована на:

- ядро (високотехнологічні, фінансово потужні країни);

- напівпериферію (економіки, що поєднують індустріальні та сировинні риси);

- периферію (експортери сировини та дешевої робочої сили).

Конкурентні переваги країн ядра базуються на:

- контролі над технологіями та інтелектуальною власністю;

- розвинених інститутах;

- домінуванні у фінансових потоках.

Для країн напівпериферії ключовим викликом стає «пастка середнього доходу» - ситуація, за якої зростання, засноване на дешевій праці та запозичених технологіях, вичерпується, а перехід до інноваційної моделі не відбувається.

Подолання цієї пастки потребує:

- масштабних інвестицій у людський капітал;

- розвитку національних інноваційних систем;

- підтримки високотехнологічних галузей;

- переходу від кількісного до якісного зростання.

Конкурентні стратегії країн: типологія та інструменти. У глобальному конкурентному середовищі можна виокремити кілька базових моделей конкурентних стратегій держав:

1. *Експортно-орієнтована індустріалізація.* Орієнтація на зовнішні ринки, розвиток промислового експорту, активна участь у GVC.

2. *Інноваційно-технологічна стратегія.* Фокус на R&D, цифровізації, високотехнологічних секторах, економіці знань.

3. *Ресурсно-спеціалізована стратегія.* Використання природних переваг, але з ризиком залежності від цінової кон'юнктури.

4. *Інституційно-орієнтована стратегія.* Підвищення якості управління, правової системи, інвестиційного клімату.

Найуспішніші країни поєднують ці підходи, формуючи гібридні конкурентні стратегії, адаптовані до національних умов.

Досвід азійських «тигрів» і Китаю як приклад активної конкурентної політики. Досвід Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру та згодом Китаю демонструє, що пасивна інтеграція у глобальну економіку не гарантує успіху.

Ключову роль відіграла активна державна політика, яка включала:

- тимчасовий протекціонізм стратегічних галузей;

- державну підтримку експортерів;

- пільгове кредитування та індустріальні програми;

- жорсткі вимоги до ефективності отримувачів державної допомоги.

Китай, після вступу до СОТ у 2001 р., застосував стратегію контрольованої відкритості, поєднавши:

- активне залучення ТНК;

- поступове підвищення локалізаційних вимог;

- масштабні інвестиції в інфраструктуру, освіту та науку.

У результаті Китай зміг перейти від ролі «світової фабрики» до одного з лідерів у галузях високих технологій, що свідчить про ефективність

довгострокової конкурентної стратегії, інтегрованої з індустріальною та інноваційною політикою.

Отже, в умовах глобалізації конкурентоспроможність країн формується не спонтанно, а є результатом усвідомлених стратегічних рішень держави. Глобальна конкуренція вимагає від країн поєднання відкритості з активною політикою розвитку, інвестицій у людський капітал, інновації та інститути. Саме здатність адаптувати національну модель розвитку до вимог світового конкурентного середовища визначає довгострокові позиції країни у глобальній економіці.

3. Глобальні ланцюги доданої вартості (Global Value Chains, GVC)

Концепція та переваги. Глобальний ланцюг доданої вартості (GVC) – це система, де виробництво певного товару розподілене між кількома країнами; підприємства спеціалізуються на окремих етапах (дизайн, виробництво компонентів, складання, маркетинг). Світовий банк наголошує, що участь у GVC дає подвійну перевагу: фірми концентруються на найпродуктивніших завданнях і вчать від партнерів, отримуючи управлінські та технологічні практики, що прискорює зростання доходів і зменшує бідність. За період 1990-х – початку 2000-х розширення GVC дозволило бідним країнам (Китаю, В'єтнаму, Бангладеш) швидко підвищувати виробництво та скоротити бідність.

Після глобальної фінансової кризи 2008 р. темпи розширення GVC сповільнились. Світовий банк відзначає, що торгівля більше не є постійним двигуном процвітання: автоматизація, торгівельні конфлікти між великими державами та пандемія уповільнили зростання. Для отримання максимального ефекту від GVC країнам необхідні глибші реформи та стабільна політика, а також соціальні та екологічні гарантії, щоб вигоди розподілялися ширше.

«Ангрейд» у ланцюгах та приклади. Положення країни у GVC визначає частку доданої вартості, яку вона отримує. Завдання для країн, що розвиваються, – піднятися по ланцюгу, тобто перейти від постачання сировини до виробництва складніших компонентів і власних брендів.

Приклади GVC. Виробництво iPhone демонструє, що дизайн і R&D здійснюються у США, компоненти виготовляють постачальники в Японії, Південній Кореї, Тайвані, США, а складання відбувається в Китаї. У Східній Європі автомобільні кластери виробляють комплектуючі для німецьких чи французьких автовиробників; багато західних автоконцернів перенесли туди виробництво двигунів і коробок передач.

Електроніка та напівпровідники. Виробництво напівпровідників є одним із найбільш фрагментованих і технологічно складних GVC.

R&D і дизайн – США (провідні IT-та електронні корпорації).

Виробництво мікрочипів (foundry) – TSMC (Тайвань).

Обладнання для літографії – ASML (Нідерланди).

Тестування та пакування – Малайзія, В'єтнам, Філіппіни.

Фінальне складання електроніки – Китай, В'єтнам.

Додана вартість концентрується у країнах, що контролюють R&D і ключові технології, тоді як країни зі складання отримують найменшу частку доходу.

Авіакосмічна промисловість. Авіаційна галузь демонструє приклад високої міждержавної кооперації.

Проектування і системна інтеграція – Boeing (США), Airbus (ЄС).

Двигуни – Велика Британія, США, Франція.

Фюзеляжі та крила – Японія, Німеччина, Іспанія.

Фінальне складання – США, Франція, Німеччина.

Країни-учасники GVC авіабудування зазвичай інвестують у висококваліфіковану працю та науку, що дозволяє утримуватися в «ядрі» світової економіки.

Текстильна та швейна промисловість. Класичний приклад трудомісткого GVC з низьким рівнем доданої вартості на фінальних етапах.

Дизайн і брендинг – Італія, Франція, США.

Виробництво тканин – Китай, Туреччина.

Пошиття одягу – Бангладеш, В'єтнам, Камбоджа.

Маркетинг і роздріб – ЄС, Північна Америка.

Цей GVC чітко ілюструє асиметрію розподілу доходів: основний прибуток отримують власники брендів, а не виробники.

Агропродовольчі ланцюги. Глобальні аграрні GVC демонструють поєднання сировинної спеціалізації та переробки.

Виробництво сировини (зерно, олійні) – Україна, Бразилія, Аргентина.

Первинна переробка – країни-експортери.

Глибока переробка і брендинг – ЄС, США.

Роздрібна торгівля – глобальні торговельні мережі.

Країни-експортери сировини отримують нижчу частку доданої вартості, ніж країни, де відбувається переробка та маркетинг.

Фармацевтична промисловість. Фармацевтичні GVC поєднують науку, виробництво та регуляторні стандарти.

R&D і клінічні дослідження – США, Швейцарія, Німеччина.

Виробництво активних фармацевтичних інгредієнтів (API) – Індія, Китай.

Фінальне виробництво ліків – ЄС, США.

Дистрибуція – глобальні фарммережі.

Пандемія COVID-19 показала вразливість надмірної концентрації API-виробництва у кількох країнах.

Послуги та цифрові GVC (нематеріальні ланцюги). Сучасні GVC дедалі частіше мають нематеріальний характер.

Розробка продукту – США, ЄС.

ІТ-аутсорсинг і підтримка – Україна, Індія, Польща.

Хмарна інфраструктура – глобальні цифрові платформи.

Продаж і монетизація – світові ринки.

У сервісних GVC людський капітал і цифрові навички стають ключовим джерелом конкурентних переваг.

Отже, наведені приклади підтверджують, що:

- глобальні ланцюги доданої вартості є багаторівневими та ієрархічними;
- основна додана вартість формується на етапах R&D, дизайну, брендингу та контролю ринків;
- країни, які спеціалізуються лише на сировині або складанні, ризикують закріпитися в периферійних сегментах GVC.

Це створює для держав стратегічне завдання - «підніматися» вгору по GVC шляхом розвитку переробки, інновацій і людського капіталу.

Роль України в глобальних ланцюгах доданої вартості.

Україна в сервісних GVC: IT-сектор як джерело нематеріальної доданої вартості. Україна сформувала стійку нішу у глобальних ланцюгах доданої вартості у сфері IT-послуг, що є одним із найбільш динамічних сегментів світової економіки. Високий рівень математичної та інженерної підготовки, конкурентна вартість праці та гнучкість бізнес-моделей дозволили українським компаніям інтегруватися в міжнародні виробничі мережі провідних європейських і американських корпорацій.

Українські IT-компанії переважно спеціалізуються на:

- розробці програмного забезпечення;
- тестуванні та підтримці цифрових продуктів;
- інженерних і R&D-послугах;
- проектній та продуктивій розробці для зовнішніх замовників.

Водночас переважання аутсорсингової моделі означає, що основні елементи доданої вартості - стратегічний контроль, брендинг і монетизація - залишаються за кордоном. *Це обмежує потенціал довгострокового зростання та актуалізує завдання переходу від сервісної до продуктової участі в GVC, зокрема через:*

- розвиток власних IT-продуктів і стартапів;
- комерціалізацію результатів прикладних досліджень;
- інтеграцію IT із промисловими та аграрними GVC (AgTech, GovTech, Industry 4.0).

Україна в агропродовольчих GVC: сировинна спеціалізація та потенціал підвищення доданої вартості. В агропродовольчих глобальних ланцюгах Україна переважно виконує роль постачальника первинної сировини - зернових і олійних культур. Така спеціалізація забезпечує значну присутність країни на світових ринках, однак водночас фіксує її в низькодохідних сегментах GVC.

Ключовими обмеженнями цієї моделі є:

- висока залежність від світової цінової кон'юнктури;
- низька частка переробки в структурі експорту;
- обмежений вплив на кінцеві ринки збуту.

Підвищення ролі України в аграрних GVC можливе за рахунок:

- розвитку глибокої переробки (борошно, рослинні олії, білкові продукти, біопаливо);
- формування агропромислових кластерів;

- розвитку власних брендів і експортної логістики;
- інтеграції агросектору з харчовою промисловістю та біотехнологіями.

Таким чином, зміщення акценту з експорту сировини на експорт переробленої продукції є ключовою передумовою підвищення національної частки доданої вартості.

Ризики участі у глобальних ланцюгах доданої вартості

1. Системна вразливість та «ефект доміно».

Участь у GVC, поряд із перевагами, формує нові типи макроекономічних ризиків. Країни, інтегровані в багатоланкові виробничі мережі, стають залежними від умов у суміжних і кінцевих сегментах ланцюга.

Пандемія COVID-19 продемонструвала:

- збої на upstream-етапах (постачання комплектуючих, логістика, транспорт);
- можуть швидко поширюватися всією мережею;
- спричиняючи каскадні втрати виробництва й експорту.

Емпіричні дані свідчать, що компанії, інтегровані у GVC, зазнали глибшого і тривалішого спаду, ніж фірми, орієнтовані на локальні ринки. Французькі підприємства, залучені до глобальних ланцюгів, скоротили експорт значно сильніше і відновлювалися повільніше, що ілюструє подвійний ефект залежності: від імпортних ресурсів і від зовнішнього попиту.

Ризики для країн із проміжною позицією в GVC. Для країн на кшталт України характерні специфічні ризики:

- залежність від імпорту проміжних товарів і технологій;
- обмежений вплив на стратегічні рішення в GVC;
- висока чутливість до глобальних криз, торговельних обмежень і геополітичних шоків.

Такі країни часто опиняються в ситуації, коли експортно-орієнтована модель розвитку не гарантує стійкого економічного зростання без структурної модернізації.

Підвищення стійкості глобальних ланцюгів: нові підходи. Після пандемії COVID-19 підвищення стійкості GVC стало одним із ключових пріоритетів економічної політики багатьох країн і корпорацій. Основні напрями адаптації включають:

1. Диверсифікацію постачальників. Зменшення залежності від одного регіону або країни.
2. Регіоналізацію та nearshoring. Скорочення надто довгих ланцюгів і перенесення частини виробництв ближче до кінцевих ринків.
3. Створення стратегічних запасів. Критично важливих компонентів і сировини.
4. Цифровізацію управління GVC. Використання цифрових платформ, аналітики даних і технологій відстеження для підвищення прозорості та швидкості реагування.

Для України ці тенденції відкривають вікно можливостей для:

- глибшої інтеграції у європейські виробничі ланцюги;
- розвитку регіональних GVC;

- посилення ролі у сервісних і технологічних сегментах.

Отже, участь України в глобальних ланцюгах доданої вартості є неоднорідною: поєднання високотехнологічних сервісних сегментів із сировинною аграрною спеціалізацією формує асиметричну модель інтеграції. Підвищення економічної стійкості та конкурентоспроможності потребує переходу до більш високих шаблів GVC, розвитку переробки, інновацій і власних продуктів, а також активної державної політики з управління ризиками глобалізації.

4. Глобалізація vs економічна безпека

Глобальні фінансові кризи та «ефект доміно». Фінансова глобалізація означає, що кризи швидко передаються між країнами. Рада з міжнародних відносин (CFR) нагадує, що під час кризи 2008 р. дванадцять із тринадцяти найбільших фінансових установ США опинилися на межі краху, а протягом п'яти років майже всі великі банки Європи потребували державних порятунків. Це підкреслює, що економічні проблеми в одній країні можуть швидко викликати «ефект доміно» у глобальній фінансовій системі.

Залежність від імпорту та стратегічні товари. Пандемія та геополітичні конфлікти продемонстрували, що залежність від імпорту ключових товарів може бути небезпечною. Декілька десятків країн після вторгнення росії до України у 2022 р. тимчасово заборонили експорт основних продуктів (пшениці, цукру, олій) для захисту внутрішнього ринку. Такі обмеження ускладнюють доступ до продовольства і провокують сплески цін.

Збільшилися також побоювання щодо стійкості ланцюгів постачання напівпровідників. США ухвалили Закон про чипи та науку (2022 р.), а ЄС – Європейський акт про чипи (2023 р.), які спрямовані на створення власних виробничих потужностей навіть за вищої собівартості, щоб зменшити залежність від імпорту.

«Витік мізків» і нерівність. Глобальна мобільність талантів посилює конкуренцію за висококваліфікованих фахівців. Розвинені країни переманюють науковців і програмістів з інших держав, що знижує інноваційний потенціал «переможених». Окрім того, глобалізація породжує нерівність: вигоди від відкритих ринків концентруються у великих містах і високотехнологічних галузях, тоді як регіони з низькою продуктивністю можуть занепадати.

Економічний націоналізм, деглобалізація та нові концепції. Реакцією на ризики глобалізації стало відродження економічного націоналізму: уряди запроваджують протекціоністські заходи, субсидії та торгові обмеження, аби захистити стратегічні галузі. Аналітики S&P Global відзначають, що після пандемії та вторгнення росії країни почали впроваджувати стратегії reshoring (повернення виробництва додому), nearshoring (перенесення постачання до сусідніх країн) та friendshoring (орієнтація на союзників). США й ЄС прийняли закони для розвитку локального виробництва чипів, хоча вітчизняні технології дорожчі за імпорт. Попри це, довгострокові прогнози S&P Global показують,

що глобальна торгівля все ж повернеться до зростання, а деглобалізація поки що радше політичний дискурс, ніж економічна реальність.

5. Місце України в умовах глобалізації

Інтегрованість у світову економіку. Україна є відносно відкритою економікою. За даними GlobalEconomy, у 2024 р. торгівля (експорт + імпорт) становила 77,75 % ВВП, проте торговельний баланс був від'ємним (-18,93 % ВВП); експорт дорівнював 29,41 % ВВП, імпорт – 48,34 %. Дані UNCTAD свідчать, що в 2024 р. товарний експорт України складав 40,4 млрд дол., імпорт – 70,5 млрд, що дає дефіцит у 30 млрд дол.; експорт послуг – 17,2 млрд, імпорт послуг – 22,8 млрд, також із дефіцитом. Основними ринками збуту у 2024 р. були Польща, Іспанія та Німеччина; головними постачальниками товарів – Китай, Польща та Німеччина. Імпорт складався переважно з машин, устаткування та транспортних засобів (25 млрд дол.), хімічної продукції (11,7 млрд) та паливно-енергетичних товарів (8,9 млрд), тоді як експорт був зорієнтований на продукти харчування (24,6 млрд), металопродукцію (4,4 млрд) і машини та обладнання (3,5 млрд).

Участь України у міжнародних організаціях: країна є членом СОТ, має Угоду про асоціацію з ЄС (діє з 2014 р.) та поглиблює інтеграцію у європейський ринок. Згідно з аналізом Eurostat, частка України у позаєвропейському експорті ЄС зросла з 1,3 % у III кварталі 2021 р. до 1,7 % у III кварталі 2025 р., а частка в імпорті знизилася з 1,3 % до 0,8 % через військові дії; ЄС має значний торговельний профіцит з Україною, зокрема 6,0–6,4 млрд євро у 2025 р..

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ). За даними UNCTADstat, вхідні ПІІ України у 2024 р. склали 3,329 млрд дол., що є зростанням порівняно з негативним показником 2015 р. (-331 млн дол.). Відтік капіталу (ПІІ з України) у 2024 р. був від'ємним -0,162 млрд дол. (-0,1 % ВВП). VoxUkraine, аналізуючи дані Національного банку, підкреслює, що з 2022 р. по 2024 р. сума вхідних ПІІ становила 8,3 млрд дол., але середньорічний приплив дорівнює лише 1,6 % ВВП – недостатньо для відновлення країни. Переважна частка ПІІ – це реінвестований прибуток (61 % у 2022-2024 рр.), а не нові капіталовкладення, оскільки обмежена репатріація дивідендів змушує компанії залишати прибуток в Україні. При цьому частка країн-донорів змінюється: до 2021 р. 62 % інвестицій надходили з Кіпру, Нідерландів, Швейцарії, Великої Британії та Німеччини, значну частину яких становить «кругова торгівля» (коли українські кошти повертаються через офшори); з 2022 р. ці країни забезпечують тільки 41 %, а новими джерелами стають Австрія, США, Польща та Франція. Секторально інвестиції перемістилися з добувної промисловості й виробництва до послуг (торгівля, фінансові послуги, ІКТ).

Оцінка конкурентоспроможності. Всесвітній економічний форум в останньому Global Competitiveness Report (спеціальний випуск 2020 р.) відмовився від рейтингів через пандемію, але запропонував пріоритети для

відновлення: зміцнення інститутів і використання прогресивних форм оподаткування; розвиток людського капіталу через перепідготовку кадрів; зміцнення фінансових систем і стимулювання зелених інвестицій; модернізація інноваційної екосистеми. До 2019 р. Україна отримувала 57 балів зі 100 у рейтингу конкурентоспроможності, що нижче за середній показник світу (60,6).

Переваги глобалізації для України:

1. Доступ до великих ринків. Угода про асоціацію з ЄС відкрила торговельні можливості. Частка ЄС у експорті та імпорті України зросла, а міжнародні ланцюги доданої вартості (наприклад, виробництво автокомпонентів і електрообладнання) інтегрували українські підприємства.

2. Трансфер технологій і знань. Діяльність ТНК та участь у програмах ЄС (Horizon Europe, Erasmus+) сприяють перенесенню сучасних технологій та розвитку людського капіталу.

3. Фінансові потоки. Хоча ПІІ невеликі, вони забезпечують модернізацію окремих галузей. Вхідження на цифрові платформи дає можливість малим підприємствам виходити на глобальні ринки.

Виклики:

1. Сировинна орієнтація. Україна залишається експортером агропродукції та металів, що робить економіку вразливою до волатильності світових цін.

2. Низька частка високотехнологічного експорту. Частка ІКТ-товарів у загальному експорті становила лише 0,7 % у 2024 р., тоді як у імпорті – 5,1 %, що свідчить про імпортозалежність у високотехнологічних секторах.

3. Війна та безпека. Російська агресія спричинила руйнування інфраструктури, велику міграцію та зменшення інвестиційної привабливості.

Стратегії підвищення конкурентоспроможності:

- диверсифікація експорту та ринків. Розширення торгівельних зв'язків з країнами Азії та Африки, що ростуть, та розвиток нових напрямів (переробка агропродукції, виробництво харчових продуктів, біотехнології).

- підвищення доданої вартості. Інвестиції у переробну промисловість, розвиток сучасних галузей (машинобудування, електроніка, відновлювана енергетика) та підтримка кластерів з високою концентрацією знань.

- розвиток людського капіталу. Інтернаціоналізація освіти (участь у міжнародних дослідницьких проектах, залучення іноземних викладачів), підтримка STEM-освіти, створення умов для повернення мігрантів.

- інфраструктура та інститути. Розбудова логістичних коридорів, цифрових мереж, захист прав власності та боротьба з корупцією.

- участь у регіональних ініціативах з відновлення ланцюгів. Використання тренду на friendshoring – Україна може стати надійним партнером для європейських компаній, що шукають безпечні постачання.

Отже, економічна глобалізація є багатовимірним процесом, який забезпечив колосальне зростання продуктивності та скорочення бідності, але водночас створив нові ризики й нерівності. Сучасна глобалізація 4.0 базується на цифрових технологіях і платформній економіці, що посилює залежність від

даних, енергоресурсів і критичних мінералів та створює геополітичне суперництво. Для країн, що розвиваються, важливим є раціональний баланс між відкритістю та захистом національних інтересів, активне підвищення позицій у глобальних ланцюгах доданої вартості та розвиток власних інституцій.

Україна, незважаючи на виклики війни, має шанс використати можливості глобалізації: інтегруватися до європейських і світових ринків, розвивати високотехнологічні кластери та цифрову економіку. Водночас країна повинна зменшити залежність від сировини, збільшити притік прямих інвестицій, захищати економічну безпеку та брати участь у формуванні стійких, дружніх ланцюгів постачання.

ТЕМА 7. Економічна політика та врядування для конкурентоспроможності і безпеки

1. Роль держави у конкурентоспроможності: дебати економічної теорії

Класичний лібералізм: «мінімальна» держава та саморегульований ринок. У межах класичного лібералізму роль держави в економіці розглядається як обмежена і допоміжна. Представники цієї традиції виходили з того, що ринковий механізм здатний самостійно забезпечити ефективний розподіл ресурсів, а конкурентні переваги формуються спонтанно під впливом попиту, пропозиції та технологічних змін.

Держава, згідно з цим підходом, має зосереджуватися на:

- захисті прав власності;
- підтриманні правопорядку;
- забезпеченні виконання контрактів;
- мінімальному втручанні в господарську діяльність.

Конкурентоспроможність країни у класичному розумінні є результатом індивідуальної ініціативи та ринкової селекції, а будь-яке активне втручання держави розглядається як фактор спотворення конкуренції та зниження ефективності.

Проте історичний досвід показав, що чисто ліберальна модель має обмеження, особливо в умовах структурних диспропорцій, нерівного доступу до капіталу та технологій, а також зовнішніх шоків.

Кейнсіанство: «активна» держава та макроекономічна стабілізація. Кейнсіанська економічна теорія сформувалася як відповідь на кризу саморегульованого ринку, продемонстровану Великою депресією 1930-х років. У цьому підході держава визнається активним суб'єктом економічного розвитку, здатним впливати на рівень зайнятості, інвестиційну активність і динаміку сукупного попиту.

З погляду конкурентоспроможності кейнсіанство підкреслює, що:

- макроекономічна нестабільність знижує інвестиційну привабливість;
- циклічні кризи можуть руйнувати виробничий потенціал;

- без державного втручання ринки можуть тривалий час перебувати у стані недовикористання ресурсів.

Після Другої світової війни країни Західної Європи реалізували модель змішаної економіки, поєднавши ринкові механізми з державним плануванням і секторальними програмами розвитку. Важливу роль відіграв план Маршалла, який продемонстрував, що скоординована державна політика може суттєво підвищити конкурентоспроможність економік, що відновлюються після кризи.

Неомеркантилізм та індустріальна політика: держава як стратег. Неомеркантилістський підхід і сучасні концепції індустріальної політики виходять з того, що міжнародна конкуренція має асиметричний характер, а ринки не є нейтральними до стартових умов країн. У цьому контексті держава розглядається як стратегічний актор, який:

- ідентифікує перспективні галузі («точки зростання»);
- захищає молоді галузі на початкових етапах;
- координує інвестиції, експортну політику та розвиток людського капіталу.

Класичними прикладами є нові індустріальні країни Східної Азії, де держава відігравала ключову роль у формуванні конкурентних експортних галузей через:

- пільгове кредитування;
- експортні субсидії;
- контроль за доступом до внутрішнього ринку;
- жорсткі вимоги до ефективності бізнесу.

Цей досвід показав, що активна державна політика може прискорити структурну модернізацію, за умови наявності дисципліни, інституційної спроможності та чітких критеріїв результативності.

Сучасний консенсус: інституційна спроможність як основа конкурентоспроможності. У сучасній економічній науці сформувався широкий консенсус, згідно з яким ключовою умовою конкурентоспроможності є не обсяг втручання держави, а якість державних інститутів.

Міжнародні організації та дослідницькі центри наголошують, що конкурентоспроможні економіки характеризуються:

- верховенством права;
- низьким рівнем корупції;
- ефективною системою регулювання;
- незалежними регуляторами;
- передбачуваною економічною політикою.

Саме інституційна спроможність держави забезпечує:

- макроекономічну стабільність;
- захист конкуренції;
- довіру інвесторів;
- стійкість до криз і зовнішніх шоків.

У цьому контексті держава перестає бути або «нічним сторожем», або директивним планувальником, а виступає архітектором правил гри, які дозволяють ринкам ефективно функціонувати та водночас забезпечують економічну безпеку.

Таким чином, еволюція економічної теорії свідчить про перехід від полярних моделей - повного невтручання або жорсткого державного контролю - до інституційно орієнтованого підходу, в якому конкурентоспроможність національної економіки формується через якісне врядування, стратегічну координацію та довгострокову економічну політику. Саме ця логіка є ключовою для аналізу сучасних викликів конкурентоспроможності та економічної безпеки.

2. Промислова та інноваційна політика як інструменти формування конкурентоспроможності

Промислова політика: сутність та інструменти державного впливу. Промислова політика у сучасному розумінні трактується не як директивне управління виробництвом, а як система селективних і горизонтальних інструментів, спрямованих на формування конкурентних галузей, подолання структурних диспропорцій та стимулювання довгострокового зростання.

Міжнародна практика свідчить, що держава застосовує такі ключові інструменти промислової політики:

- підтримка пріоритетних секторів (машинобудування, ІКТ, «зелена» енергетика, фармацевтика);
- субсидії та податкові стимули для інвестицій у виробничі потужності й модернізацію;
- експортне кредитування та страхування експорту;
- державні закупівлі як інструмент створення попиту;
- підтримка інфраструктури виробництва.

Водночас економічна теорія наголошує на наявності ризиків активної промислової політики, серед яких:

- викривлення конкуренції;
- захоплення політики групами інтересів;
- неефективне використання бюджетних ресурсів;
- консервація неконкурентних галузей.

Тому сучасний підхід полягає у переході від «жорсткого галузевого протекціонізму» до смарт-індустріальної політики, яка базується на прозорих правилах, часових обмеженнях підтримки та чітких критеріях результативності.

Індустріальні парки та інститути розвитку. Одним із ефективних інструментів промислової політики є індустріальні парки, які поєднують виробничу, логістичну та інноваційну інфраструктуру. Їх переваги полягають у:

- зниженні транзакційних витрат для бізнесу;
- концентрації виробничих ланцюгів;

- спрощенні доступу до інженерних мереж і сервісів;
- формуванні локальних кластерів.

У міжнародній практиці важливу роль відіграють також експортно-імпорتنі банки та агентства кредитування експорту, які:

- зменшують фінансові ризики виходу на зовнішні ринки;
- підтримують національних виробників у глобальній конкуренції;
- сприяють інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.

Емпіричні дослідження OECD та Світового банку підтверджують, що країни з розвиненими інститутами промислової політики демонструють вищу стійкість до глобальних шоків і швидше відновлення після криз.

Політика розвитку малого і середнього бізнесу як основи конкурентного середовища. Малий і середній бізнес (МСП) є ключовим елементом конкурентної економіки, оскільки:

- забезпечує гнучкість і швидку адаптацію до змін;
- формує конкурентний тиск на великі корпорації;
- створює робочі місця та інновації на локальному рівні.

Державна політика підтримки МСП зазвичай охоплює:

- спрощення регуляторних процедур;
- доступ до фінансування;
- підтримку підприємницької освіти;
- сприяння участі МСП у державних закупівлях;
- інтеграцію МСП у кластери та GVC.

У контексті конкурентоспроможності важливо, щоб підтримка МСП не заміщувала ринкові механізми, а знижувала бар'єри входу та масштабування бізнесу, створюючи рівні правила гри.

Інноваційна політика: держава як каталізатор знань і технологій. Інноваційна політика є критично важливою складовою конкурентоспроможності у сучасній економіці знань. Ринок сам по собі не забезпечує оптимального рівня інвестицій у дослідження та розробки через:

- високі ризики;
- тривалу окупність;
- позитивні зовнішні ефекти інновацій.

Тому держава виконує роль каталізатора інновацій, використовуючи такі інструменти:

- державні фонди фінансування R&D;
- грантові програми;
- податкові стимули для інноваційної діяльності;
- підтримку наукових парків і кластерів;
- розвиток взаємодії «університет – бізнес – держава».

Європейський Союз реалізує системну інноваційну політику через рамкову програму Horizon Europe, яка спрямована на:

- розвиток проривних технологій;
- підтримку стартапів;
- комерціалізацію наукових результатів;
- транснаціональну кооперацію в дослідженнях.

В Україні важливу роль відіграє Фонд розвитку інновацій (Ukrainian Startup Fund), який забезпечує початкове фінансування інноваційних проєктів і сприяє формуванню стартап-екосистеми. Попри обмежені ресурси, цей інструмент є прикладом інституційного підходу до інноваційної політики.

Узагальнення: баланс між підтримкою і конкуренцією. Таким чином, промислова та інноваційна політика є потужними інструментами формування конкурентоспроможності, але їх ефективність залежить від:

- якості інститутів;
- прозорості рішень;
- координації з освітньою, регуляторною та фінансовою політикою;
- наявності механізмів оцінювання результатів.

Для країн, що прагнуть підвищити свою конкурентну позицію та економічну безпеку, ключовим є поєднання підтримки розвитку з жорстким захистом конкуренції, а не заміна ринку адміністративними рішеннями.

3. Інститути і регулювання, що забезпечують конкуренцію та економічну безпеку

Антимонопольна політика як основа рівного конкурентного поля. Антимонопольна політика є ключовим елементом інституційної архітектури конкурентної економіки. Її головна мета полягає у запобіганні надмірній ринковій концентрації, зловживанню домінуючим становищем та викривленню конкуренції, що негативно впливає як на ефективність ринку, так і на економічну безпеку держави.

Сучасна антимонопольна політика охоплює:

- контроль за злиттями та поглинаннями, щоб не допустити формування монополій або олігополій;
- виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій (картелів);
- обмеження зловживання домінуючим становищем (цінова дискримінація, витіснення конкурентів);
- захист конкуренції на стратегічних ринках (енергетика, транспорт, фінанси, цифрові платформи).

Економічна теорія та практика OECD і ЄС підкреслюють, що ефективна антимонопольна служба є не лише інструментом ринкової ефективності, а й чинником національної безпеки, оскільки надмірна концентрація економічної влади може посилювати системні ризики та політичний вплив великих корпорацій.

Регуляторна політика і дерегуляція: баланс між свободою бізнесу та суспільними інтересами. Регуляторна політика безпосередньо впливає на конкурентоспроможність через формування умов входу і виходу з ринку, рівень транзакційних витрат та інвестиційну привабливість економіки.

У сучасному підході держава прагне не до максимального скорочення регулювання, а до якісної дерегуляції, що передбачає:

- усунення надмірних і дублюючих вимог;

- зменшення адміністративних бар'єрів;
- спрощення процедур реєстрації та ліцензування;
- впровадження принципу «мовчазної згоди»;
- оцінювання регуляторного впливу (RIA).

Рейтинг Doing Business (до його припинення у 2021 р.) широко використовувався як індикатор легкості ведення бізнесу та ефективності регуляторного середовища. Попри методологічні обмеження, він показав, що країни з простими і прозорими правилами мають вищий рівень підприємницької активності та конкуренції.

Важливою сучасною тенденцією є цифровізація регуляторних процедур, яка:

- знижує корупційні ризики;
- скорочує часові та фінансові витрати бізнесу;
- підвищує передбачуваність державних рішень.

Торговельна політика: підтримка експорту і захист національних інтересів. Торговельна політика виступає важливим інструментом конкурентоспроможності та економічної безпеки, поєднуючи експансію на зовнішні ринки з механізмами захисту внутрішнього виробника.

З боку стимулювання експорту держава застосовує:

- торговельні місії та економічну дипломатію;
- експортно-кредитні агентства;
- просування національного бренду;
- інформаційну та консультаційну підтримку експортерів.

Водночас міжнародні правила (зокрема в рамках СОТ) дозволяють використовувати захисні інструменти, якщо імпорт завдає шкоди національній промисловості:

- антидемпінгові розслідування;
- компенсаційні мита;
- захисні (safeguard) заходи;
- технічні та санітарні регламенти.

Сучасний підхід до торговельної політики полягає у вибіркового та обґрунтованому застосуванні захисних заходів, щоб уникнути торговельних воєн і водночас забезпечити стратегічні інтереси держави.

Валютно-курсова політика і конкурентоспроможність. Валютно-курсова політика є макроекономічним інструментом, який опосередковано впливає на конкурентоспроможність через цінові співвідношення у зовнішній торгівлі. Теоретично: - девальвація національної валюти може стимулювати експорт і обмежувати імпорт; - ревальвація підвищує купівельну спроможність, але може знижувати експортну конкурентоспроможність.

Проте практичний досвід свідчить, що курсові інструменти мають обмежений і тимчасовий ефект, а надмірна девальвація несе ризики:

- інфляційного тиску;
- зростання боргового навантаження;
- зниження довіри до фінансової системи.

Тому сучасна економічна політика орієнтується на курсову гнучкість у поєднанні з ціновою стабільністю, де конкурентоспроможність формується насамперед через продуктивність, інновації та інституційну якість, а не через маніпулювання курсом.

Таким чином, інститути та регуляторні механізми є фундаментом конкурентного середовища і економічної безпеки. Ефективна антимонопольна політика, якісне регулювання, зважена торговельна та валютно-курсдова політика формують рівні правила гри, за яких конкуренція стає джерелом зростання, а не загрозою стабільності.

4. Управління економічною безпекою: стратегічне планування та резерви

Економічна безпека як об'єкт державного стратегічного управління. Економічна безпека у сучасному розумінні є невід'ємною складовою національної безпеки, що охоплює здатність держави забезпечувати стабільне функціонування економіки, протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та підтримувати умови для довгострокового розвитку. На відміну від ринкової конкурентоспроможності, яка формується значною мірою через приватну ініціативу, економічна безпека є сферою прямої відповідальності держави.

Стратегічне управління економічною безпекою передбачає:

- ідентифікацію критичних вразливостей економіки;
- оцінювання системних ризиків (фінансових, енергетичних, продовольчих, технологічних);
- формування довгострокових стратегій і планів реагування;
- координацію дій між ключовими державними інституціями.

У цьому контексті економічна політика розглядається не лише як інструмент зростання, а і як механізм запобігання кризам та шокам.

Інституційне забезпечення економічної безпеки. У більшості країн управління економічною безпекою має міжвідомчий характер і здійснюється через систему стратегічних та виконавчих органів. В Україні ключову роль відіграє Рада національної безпеки і оборони (РНБО), яка координує формування та реалізацію стратегічних рішень у сфері національної, зокрема економічної, безпеки.

Водночас функціональна відповідальність розподіляється між:

- міністерствами, що відповідають за фінансову, енергетичну, продовольчу та промислову політику;
- центральним банком (у частині фінансової стабільності та валютних резервів);
- спеціалізованими агентствами й регуляторами.

Міжнародний досвід (OECD, IMF) свідчить, що чіткий розподіл повноважень і ефективна координація є критично важливими для запобігання дублюванню функцій та управлінським провалам у кризових ситуаціях.

Стратегічні резерви як інструмент стійкості економіки. Одним із базових елементів системи економічної безпеки є наявність стратегічних резервів, які виконують функцію «буфера» у разі криз, шоків або надзвичайних ситуацій.

До ключових видів резервів належать:

1) Фінансові резерви.

Золотовалютні резерви центрального банку забезпечують:

- стабільність валютного курсу;
  - здатність виконувати зовнішні зобов'язання;
  - довіру інвесторів і кредиторів;
  - можливість згладжування фінансових криз.
- IMF підкреслює, що достатній рівень міжнародних резервів є одним із

ключових індикаторів макрофінансової безпеки.

2) Матеріальні резерви.

Державні запаси продовольства, пального, медикаментів і критичних матеріалів:

- знижують ризики дефіциту;
- дозволяють оперативно реагувати на надзвичайні ситуації;
- стабілізують ціни у кризові періоди.

Пандемія COVID-19 та повномасштабні геополітичні кризи продемонстрували, що відсутність або недостатність матеріальних резервів суттєво підвищує соціально-економічні ризики.

Бюджетна політика як чинник фінансової стабільності та безпеки.

Бюджетна політика відіграє ключову роль у системі економічної безпеки, оскільки надмірний дефіцит і боргове навантаження можуть перетворитися на джерело системної кризи.

З погляду економічної безпеки пріоритетними є:

- середньострокове бюджетне планування;
- контроль за динамікою державного боргу;
- формування фіскальних «подушок безпеки» у періоди економічного зростання;
- прозорість і підзвітність бюджетного процесу.

Міжнародні фінансові організації наголошують, що фіскальна дисципліна не суперечить розвитку, а навпаки - створює умови для стійкого зростання та довіри до держави, особливо у країнах з підвищеними зовнішніми ризиками.

Енергетична безпека як складова економічної незалежності.

Енергетична політика є одним із найбільш чутливих компонентів економічної безпеки. Залежність від обмеженої кількості постачальників або маршрутів поставок створює ризики цінового шантажу, перебоїв у постачанні та макроекономічної нестабільності.

Сучасна політика енергетичної безпеки базується на таких принципах:

- диверсифікація джерел і маршрутів постачання;
- підтримка власного видобутку;

- розвиток відновлюваних джерел енергії (ВДЕ);
- підвищення енергоефективності економіки;
- інтеграція у регіональні енергетичні ринки.

Європейський досвід показує, що перехід до ВДЕ та зниження енергетичної залежності одночасно зміцнюють економічну безпеку й конкурентоспроможність, зменшуючи вплив зовнішніх шоків на ціни та виробництво.

Таким чином, управління економічною безпекою є стратегічною функцією держави, що поєднує довгострокове планування, інституційну координацію та формування резервів. Фінансова стабільність, фіскальна дисципліна, енергетична незалежність і готовність до криз є не альтернативою розвитку, а його необхідною передумовою в умовах глобальної конкуренції та високої невизначеності.

5. Якість врядування та конкурентоспроможність

Якість врядування як фундамент конкурентоспроможності. У сучасній економічній науці якість врядування (good governance) розглядається як базова інституційна передумова конкурентоспроможності та економічної безпеки. На відміну від короткострокових макроекономічних стимулів, інституційні фактори мають довготривалий, кумулятивний ефект на продуктивність, інвестиційну активність і структурну трансформацію економіки.

Під якістю врядування зазвичай розуміють:

- ефективність державних інституцій;
- дотримання верховенства права;
- низький рівень корупції;
- прозорість і підзвітність влади;
- передбачуваність і узгодженість державної політики.

Саме ці характеристики формують довіру економічних агентів і визначають, чи здатна країна реалізувати потенціал конкурентних переваг.

Worldwide Governance Indicators і економічний розвиток: кореляція та причинність. Одним із найавторитетніших міжнародних інструментів оцінювання якості врядування є Worldwide Governance Indicators (WGI) Світового банку, які охоплюють шість ключових вимірів, зокрема:

- контроль корупції;
- ефективність уряду;
- верховенство права;
- якість регулювання.

Емпіричні дослідження Світового банку та OECD демонструють стійку позитивну кореляцію між значеннями WGI та:

- рівнем ВВП на душу населення;
- притоком прямих іноземних інвестицій;
- продуктивністю праці;

- стійкістю економічного зростання.

Причинно-наслідковий зв'язок проявляється у тому, що:

- якісні інститути знижують транзакційні витрати;
- ефективне правозастосування зменшує ризики для інвесторів;
- низький рівень корупції підвищує ефективність розподілу ресурсів.

Таким чином, економічне зростання і якість врядування взаємно підсилюють одне одного, але саме інституційні реформи зазвичай є початковим імпульсом для стійкого розвитку.

Прозорість і підзвітність як чинники бізнес-клімату. Прозорість та підзвітність влади відіграють ключову роль у формуванні сприятливого бізнес-клімату. Для приватного сектору важливими є:

- зрозумілі правила гри;
- рівний доступ до правосуддя;
- відсутність дискреційних рішень чиновників;
- передбачуваність державної політики.

Міжнародні індекси (зокрема антикорупційні показники та індикатори регуляторної якості) підтверджують, що країни з вищим рівнем прозорості залучають більше інвестицій, мають нижчу вартість капіталу та демонструють вищу динаміку розвитку малого і середнього бізнесу.

У цьому сенсі прозорість є не лише етичним принципом, а економічним активом, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність.

Інституційний блок у Глобальному індексі конкурентоспроможності. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму прямо інтегрує якість врядування у свою методологію. *Інституційний блок індексу, який включає:*

- верховенство права;
- рівень безпеки;
- якість державної служби;
- захист прав власності,
- формує близько 30 % загальної оцінки конкурентоспроможності країни.

Це означає, що навіть за наявності ресурсів, людського капіталу або ринкового потенціалу, слабкі інститути істотно обмежують конкурентні можливості економіки. Інституційна якість виступає «мультиплікатором» або «обмежувачем» ефективності всіх інших факторів розвитку.

Український контекст: антикорупційна та судова реформи як базис конкурентоспроможності. Для України питання якості врядування має системний і стратегічний характер. *Міжнародні рейтинги стабільно вказують, що саме корупція, слабкість судової системи, проблеми з виконанням контрактів є ключовими бар'єрами для інвестицій і довгострокового зростання.*

У цьому контексті антикорупційна та судова реформи мають розглядатися не як допоміжні політики, а як фундамент будь-якої стратегії підвищення конкурентоспроможності. Без довіри до правової системи навіть

найкращі промислові чи інноваційні програми не здатні дати стійкий результат.

Стратегічне планування розвитку і узгодженість політик. Якість врядування безпосередньо впливає і на стратегічне планування розвитку. Національні економічні стратегії (зокрема Національна економічна стратегія України до 2030 року) визначають:

- довгострокові цілі;
- пріоритетні сектори;
- ключові індикатори успіху.

На рисунку 7.1 визначені цінності, принципи та червоні лінії Національної економічної стратегії України до 2030 року.

Цінності, принципи та червоні лінії

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

- 1. Напрямок руху**
  - Європейська та Євроатлантична інтеграція
- 2. Право («недоторкана приватна власність»)**
  - Верховенство права
  - Захищеність (і пріоритет) приватної власності
  - Нетерпимість до корупції
- 3. Економічна свобода («підприємець основа економіки»)**
  - Вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу
  - Розвиток підприємництва, інновацій і талантів
  - Вільний рух капіталу
- 4. Інституційна спроможність («держава, що здатна забезпечити розвиток»)**
  - Прагматичність, суб'єктність у визначенні напрямків економічного розвитку
  - Інтегральний економічний підхід, спроможність ефективного єднання ліберальних та інституційних підходів
  - Ефективна цифрова сервісна держава та компактні державні інститути
  - Національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій

ЧЕРВОНІ ЛІНІЇ: ЩО НЕДОПУСТИМО ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

- Припинення структурних реформ
- Збільшення зарегульованості бізнесу
- Зростання податкового навантаження
- Невиконання Угоди про асоціацію з ЄС
- Втрата незалежності Національного банку України, Антимонопольного комітету України, Рахункової палати України, Національного антикорупційного бюро України
- Монополізація секторів/олігархізація
- Недобросовісне використання економічних стимулів
- Відступ від реформування недорозвинених ринків
- Збільшення випадків неправомірного використання бюджетних коштів
- Втрата кредитоспроможності та зниження кредитних рейтингів держави
- Критичний рівень боргового навантаження (відношення обсягу державного боргу та гарантованого державного боргу до ВВП > 80%)
- Зменшення прозорості управління державною власністю

Рисунок 7.1 – Цінності, принципи та червоні лінії Національної економічної стратегії України до 2030 року

Геополітичний вимір та кроссекторальні питання

Рисунок 7.2 – Геополітичний вимір та кроссекторальні питання

Однак міжнародний досвід показує, що формальна наявність стратегії не гарантує результату. Критично важливими є:

- узгодженість політик між різними відомствами;
- реалістичність цілей і ресурсного забезпечення;
- інституційна відповідальність за виконання;
- система моніторингу та корекції.

Відсутність координації, коли різні органи переслідують конфліктні цілі, знижує ефективність навіть добре сформульованих стратегічних документів.

Отже, якість врядування є ключовим системоутворюючим чинником конкурентоспроможності та економічної безпеки. Ефективні інститути, верховенство права, низький рівень корупції та стратегічна узгодженість політик створюють основу для реалізації будь-яких економічних реформ. Для України саме інституційні перетворення мають стати базисом довгострокового конкурентного розвитку в глобальному середовищі.

ТЕМА 8. Смарт-спеціалізація та регіональний розвиток конкурентоспроможності

1. Концепція смарт-спеціалізації: теоретичні засади та ключові принципи

Походження та логіка виникнення смарт-спеціалізації. Концепція смарт-спеціалізації (Smart Specialisation, S3) сформувалася в межах регіональної політики Європейського Союзу на початку 2010-х років як відповідь на низьку ефективність традиційних підходів до підтримки регіонального розвитку. *Попередні моделі часто ґрунтувалися на:*

- рівномірному розподілі ресурсів між секторами;
- копіюванні «успішних» галузей інших регіонів;
- фрагментарному фінансуванні інновацій без чіткої спеціалізації.

Європейська комісія, спираючись на дослідження провідних економістів, дійшла висновку, що регіони не можуть бути конкурентними у всьому одночасно, особливо за умов обмежених ресурсів. Саме тому смарт-спеціалізація була запропонована як інструмент концентрації зусиль на тих напрямках, де регіон має або може сформувати унікальні конкурентні переваги.

Смарт Спеціалізація – це підхід, розроблений Європейською Комісією в рамках ініціативи «Інноваційний союз». Підхід дозволяє ідентифікувати ті галузі економіки, які мають інноваційний потенціал та побудувати взаємовигідне партнерство для їх розвитку дозволяючи регіону посилити власну конкурентоспроможність.

Особливість цієї політики полягає в тому, що влада спонукає та стимулює підприємців, науку та розробників краще співпрацювати з підприємствами для розкриття головних напрямів та-чи секторів спеціалізації

регіону. Кластери є важливими в цій концепції і як головні «блоки» для будівництва такої спеціалізації, і як засоби впровадження цієї стратегії.

Платформа Смарт спеціалізації – це своєрідний майданчик для країн та регіонів із впровадження місцевих підходів з виявлення стратегічних галузей для смарт спеціалізації. Вона надає регіонам доступ до безкоштовних онлайн-інструментів і вичерпного посібника для створення, моніторингу та оновлення стратегій смарт спеціалізації.

Над впровадженням Смарт спеціалізації працюють як країни-члени ЄС, так і ті, що не є членами Європейського Союзу.

S3 визначає пріоритети у сферах, де країни чи окремі регіони мають конкурентну перевагу, або ж потенціал для розвитку. У Кількість та особливості цих пріоритетів сильно різняться у різних регіонах. Пріоритети можуть бути сформульовані з точки зору галузей знань або видів діяльності, підсистем у межах сектора або розподілу між секторами та відповідності конкретним ринковим нішам, кластерам, технологіям або діапазони застосування технологій для вирішення конкретних суспільних та екологічних проблем або здоров'я та безпеки громадян.

З 2014 року наявність стратегії S3 стала обов'язковою умовою доступу регіонів ЄС до коштів структурних та інвестиційних фондів, що підкреслює стратегічне значення цієї концепції.

Теоретичні основи смарт-спеціалізації. Смарт-спеціалізація ґрунтується на поєднанні кількох теоретичних підходів:

1. Теорії ендогенного зростання, відповідно до якої інновації, знання та людський капітал є ключовими чинниками розвитку.

2. Еволюційної економіки, що розглядає регіональний розвиток як процес поступового накопичення компетенцій.

3. Кластерної теорії, яка акцентує на ролі просторової концентрації бізнесу, науки та інфраструктури.

4. Інституційного підходу, який підкреслює значення координації між зацікавленими сторонами.

У цьому контексті S3 не є класичною галузевою політикою, а виступає процесом стратегічного вибору, орієнтованим на інноваційні трансформації регіональної економіки.

Ключові принципи смарт-спеціалізації:

1) Фокусування та пріоритетність.

Основним принципом S3 є концентрація ресурсів на обмеженій кількості пріоритетів, що базуються на:

- наявних економічних компетенціях регіону;
- науково-дослідному потенціалі;
- людському капіталі;
- можливостях виходу на нові ринки.

Такий підхід дозволяє уникнути «розпорошення» фінансування та підвищує віддачу від інвестицій.

2) Процес підприємницького відкриття (Entrepreneurial Discovery Process, EDP).

Ключовою інновацією концепції S3 є процес підприємницького відкриття, який передбачає:

- активне залучення бізнесу, науки, влади та громадянського суспільства;

- спільне виявлення перспективних ніш;

- ітеративний характер стратегування.

Держава у цьому процесі не нав'язує пріоритети, а виступає фасилітатором, створюючи умови для діалогу та експериментування.

3) Інноваційність та міжсекторна взаємодія.

Смарт-спеціалізація орієнтується не на традиційні галузі, а на інноваційні поєднання секторів, що здатні створювати нову додану вартість. Типовими прикладами є:

- агросектор + ІТ → AgriTech;

- промисловість + цифрові технології → Industry 4.0;

- туризм + культура → креативні індустрії;

- медицина + біотехнології → Life Sciences.

Саме міжсекторна синергія дозволяє регіонам виходити за межі традиційної спеціалізації.

Очікувані результати впровадження S3. Реалізація стратегій смарт-спеціалізації спрямована на досягнення таких результатів:

- підвищення інноваційної активності регіонів;

- формування нових конкурентних ніш;

- інтеграція регіонів у європейські та глобальні ланцюги доданої вартості;

- зростання зайнятості у високотехнологічних секторах;

- посилення регіональної конкурентоспроможності у глобальному вимірі.

У довгостроковій перспективі S3 сприяє структурній трансформації регіональної економіки, що є особливо важливим для країн із значними міжрегіональними диспропорціями та для регіонів, які проходять етап післякризового або післявоєнного відновлення.

Отже, смарт-спеціалізація є сучасною концепцією регіонального розвитку, що поєднує інноваційну політику, підприємницьку ініціативу та стратегічне врядування. Її ключова ідея полягає у цілеспрямованій концентрації ресурсів на тих напрямках, де регіон здатний досягти глобальної конкурентоспроможності, спираючись на власні унікальні активи та знання.

2. Європейський досвід реалізації стратегій смарт-спеціалізації (S3)

Загальні підходи ЄС до впровадження S3. Європейський Союз розглядає смарт-спеціалізацію як ключовий інструмент регіональної інноваційної політики, спрямований на зменшення територіальних диспропорцій та

підвищення конкурентоспроможності регіонів. У межах політики згуртованості (Cohesion Policy) стратегія S3 стала ex-ante умовою доступу регіонів до фінансування з фондів ЄС у 2014–2020 та 2021–2027 роках.

Смарт спеціалізація в ЄС

- 180 стратегій розроблено
- 222 регіонів зареєструвалися на Платформі Смарт спеціалізації
- 350 000 робочих місць створено
- 67+ млрд євро виділено

позитивний вплив на економічне зростання та працевлаштування

концентрація ресурсів на обмеженій кількості пріоритетів в області науки та інновації

Рисунок 8.1 – Смарт-спеціалізація в ЄС

Ключова особливість європейського підходу полягає в тому, що:

- S3 розробляється на регіональному рівні, а не централізовано;
  - пріоритети не копіюються між регіонами, а формуються на основі локальних активів;
  - стратегія має динамічний характер і підлягає регулярному перегляду.
- Таким чином, S3 у ЄС є не разовим документом, а безперервним процесом стратегічного навчання регіонів.

Приклади реалізації S3 у регіонах Європейського Союзу.

Каталонія (Іспанія): біотехнології, дизайн і креативні індустрії.

Каталонія є одним із найбільш цитованих прикладів успішної смарт-спеціалізації. У межах стратегії RIS3CAT регіон зосередився на: біомедицині та біотехнологіях; креативних індустріях і дизайні; «розумному» виробництві.

Особливістю каталонського підходу стала тісна інтеграція університетів, дослідницьких центрів і бізнесу, а також підтримка великих «якоревих» проектів, здатних сформувати навколо себе інноваційні екосистеми.

Фландрія (Бельгія): нанотехнології та високотехнологічне виробництво.

Фландрія реалізувала S3 з акцентом на: нанотехнології; матеріалознавство; фотоніку та цифрове виробництво.

Ключовим елементом успіху стала наявність потужних науково-дослідних інституцій і чітка концентрація ресурсів навколо декількох високотехнологічних пріоритетів. Фландрія продемонструвала, що S3 є особливо ефективною у регіонах із уже сформованою науковою базою, за умови правильної координації політик.

Естонія: ІКТ-рішення та цифрова трансформація промисловості.

Естонія використала смарт-спеціалізацію для посилення своєї цифрової конкурентної переваги. Основними напрямками стали: ІКТ-рішення для промисловості; цифрові державні сервіси; кібербезпека.

Естонський кейс показує, що навіть невеликі за розміром економіки можуть досягати значних результатів у глобальній конкуренції, якщо S3 спирається на чітко визначену національну й регіональну нішу.

Роль Платформи смарт-спеціалізації (S3 Platform). Важливу координаційну та методичну роль у реалізації S3 відіграє Платформа смарт-спеціалізації, що функціонує на базі Joint Research Centre Європейської комісії.

Основні функції Платформи S3:

- надання аналітичних даних і методичних рекомендацій;
- підтримка регіонів у розробці та оновленні стратегій;
- сприяння міжрегіональному співробітництву;
- обмін кращими практиками (peer learning).

Платформа S3 сприяє тому, щоб регіональні стратегії не ізолювалися, а інтегрувалися у ширші європейські інноваційні мережі.

Успіхи та уроки європейського досвіду S3.

Аналіз практики впровадження S3 у країнах ЄС дозволяє виокремити кілька ключових уроків:

1. Необхідність постійного моніторингу та коригування стратегій. S3 не є статичним документом; пріоритети повинні адаптуватися до технологічних змін і ринкової динаміки.

2. Роль «якоревих» проєктів. Створення кластерів, центрів інновацій, технологічних парків під обрані пріоритети є критично важливим для матеріалізації стратегій.

3. Інституційна спроможність регіонів. Навіть добре визначені пріоритети не дають результату без ефективних інституцій та професійного управління.

4. Залучення бізнесу як ключового актора. Формальний підхід до процесу підприємницького відкриття знижує ефективність S3.

Фінансування стратегій S3: роль фондів Європейського Союзу. Фінансова реалізація стратегій смарт-спеціалізації в ЄС здійснюється насамперед через Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), який підтримує: інноваційні проєкти; розвиток кластерів; інфраструктуру досліджень і технологій; міжрегіональні ініціативи.

Важливо, що фінансування з фондів ЄС прив'язане до відповідності проєктів обраним S3-пріоритетам, що стимулює стратегічну узгодженість і дисципліну у використанні коштів.

Отже, Європейський досвід реалізації смарт-спеціалізації демонструє, що S3 є ефективним інструментом підвищення регіональної конкурентоспроможності за умови чіткої фокусованості, інституційної спроможності та постійного навчання. Для регіонів, які прагнуть структурної

трансформації, S3 забезпечує перехід від «вирівнювання» до розумної концентрації розвитку.

3. Україна: регіональні стратегії на засадах смарт-спеціалізації

В Україні проект Смарт Спеціалізація триває з 2016 року. В його основі – партнерство між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості.

У 2025 році у впровадженні Смарт спеціалізації прекрасні результати мають 5 областей: Київська, Донецька, Луганська, Тернопільська та Львівська.

Україна на Платформі Смарт спеціалізації. Для України робота на Європейській платформі смарт-спеціалізації є вкрай актуальним завданням, оскільки застосування принципів S3 дозволить активувати потенціал регіонів для впровадження інновацій. Окрім цього, реєстрація українських областей на цій платформі є однією із умов, які передбачені Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки.

Вже 15 регіонів долучилися до платформи та активно використовують можливості для розвитку. Серед них зокрема: Львівська, Донецька, Луганська, Київська, Тернопільська, Черкаська, Чернігівська, Івано-Франківська, Харківська, Хмельницька, Кіровоградська, Вінницька, Полтавська, Рівненська та Закарпатська.

Важливим є те, що кожна область може підготувати та подати заявку на реєстрацію на платформі навіть на старті розробки Стратегії смарт спеціалізації, вдало синхронізуючи реєстрацію з процесом підприємницького відкриття (як це було на прикладі Хмельницької області).

На рисунку 8.1 визначені пріоритети смарт спеціалізації в українських областях.

Інституціоналізація S3 у стратегуванні регіонального розвитку України. Імплементация смарт-спеціалізації в Україні відбулася не як «добровільний інноваційний експеримент», а як вбудована вимога до сучасного циклу регіонального стратегування, синхронізованого з підходами ЄС. Нормативно це закріплено в урядовому порядку підготовки регіональних стратегій: розроблення регіональних стратегій здійснюється на засадах смарт-спеціалізації.

Власне логіка S3 (як і в ЄС) - це перехід від «переліку бажань» до вибору обмеженої кількості пріоритетів, де регіон має шанс наростити інноваційну конкурентоспроможність завдяки концентрації ресурсів, міжсекторним комбінаціям і кооперації «quadruple helix» (бізнес–наука–влада–суспільство). У стратегії Одеської області прямо підкреслено, що зміни до порядку стратегування передбачають застосування підходів смарт-спеціалізації, а «основний принцип» полягає у фокусуванні знань та їх поєднанні з обмеженою кількістю пріоритетних видів діяльності для глобальної конкурентоспроможності.

Методологічно S3 спирається на Entrepreneurial Discovery Process (EDP) - залучений, доказовий процес відбору пріоритетів через участь стейкхолдерів.

Європейська Комісія визначає EDP як партисипативний процес, у якому зацікавлені сторони підтримують вибір і рефлексію щодо S3-пріоритетів.

Пріоритети смарт спеціалізації в українських областях

Донецька область	Креативні індустрії (кераміка)
	Машинобудування
	Інформаційні технології (горизонтальний пріоритет)
Луганська область	Хімія
	Агропромисловість
Львівська область	Біоекономіка
	Креативні індустрії
Рівненська область	Деревообробна та меблева промисловість
	Високотехнологічне органічне сільське господарство, ягідництво та садівництво
	Логістика; IT-сектор(горизонтальний пріоритет)
Хмельницька область	Легка промисловість
	Харчова промисловість
	Машинобудування. Металообробка
Тернопільська область	Світлотехнічна галузь
	Молочна продукція
	Виробництво нішевої та органічної продукції
Київська область	Виробництво інноваційних харчових продуктів з вдосконаленими споживчими якостями (функціональна їжа)
	Інноваційна продукція для будівництва, дизайну та побуту
	Біоактивні речовини та фармацевтика для здоров'я людини
	Розроблення енергоефективних рішень на основі альтернативних джерел енергії (горизонтальний пріоритет)
Запорізька область	Туризм (потенційно)
	Агропромисловість (потенційно)
	Медична галузь (потенційно)
	Машинобудування (потенційно)

Рисунок 8.1 - Пріоритети смарт спеціалізації в українських областях

Як регіони України «перекладають» S3 у стратегічні цілі та портфелі проєктів.

На практиці регіональна стратегія на засадах S3 має три «поверхи»:

1. Аналітичний (дані + SWOT + структурні трансформації та інноваційний потенціал);

2. Пріоритети смарт-спеціалізації (2–5 доменів/кластерів, де є ринок і компетенції);

3. Портфель «якоревих» проєктів і політик (кластери, інфраструктура інновацій, R&D-ланцюги, кадрова база, експортна стратегія, інструменти фінансування).

Ключова відмінність від традиційних стратегій: S3 вимагає, щоб пріоритети були операціоналізовані через:

- кластерні мережі та коопераційні платформи;
- інфраструктуру інновацій (технопарки/індустріальні парки/центри трансферу);
- «upgrade»-логіку (підйом у ланцюгах доданої вартості через технології, стандарти, дизайн, сервіс).

Приклади смарт-спеціалізаційних доменів у регіональних стратегіях України:

Харківська область: смарт-кластери як «скелет» інноваційної конкурентоспроможності. У Стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 рр. зафіксовано підхід до визначення SMART-спеціалізації з урахуванням інноваційного потенціалу, статистичних розрахунків значущості видів діяльності та рекомендацій JRC. Експертами робочих груп визначено смарт-спеціалізовані інноваційні кластери, серед яких: енергомашинобудування, виробництво бронетанкової техніки, авіаційна промисловість, а також інші домени, пов'язані з «виробництвом з високою доданою вартістю», «освітою для майбутнього та креативними індустріями», «біоекономікою та агротехнологіями», «Smart IT-рішеннями». Таким чином, Харківщина концептуально ставить S3 не як «параграф» у документі, а як структурування економіки навколо доменів, здатних генерувати експортну й технологічну конкурентоспроможність.

Запорізька область: технологічне «підняття» промисловості через нові продукти й компоненти. У Стратегії розвитку Запорізької області 2021–2027 рр. окремо виокремлено стратегічну ціль “Розвиток перспективних індустрій та секторів економіки на засадах смарт-спеціалізації”. Операційні акценти показують приклад саме S3-логіки: не загальні гасла, а переорієнтація промислових компетенцій у високотехнологічні ніші, зокрема розроблення/виготовлення ендо-/екзопротезів, модернізація продуктів у газотурбінобудуванні, компоненти/вузли для транспортного машинобудування. Це відповідає вимозі S3: підтримувати не «галузь загалом», а перспективні комбінації компетенцій, технологій і ринків, де можливий прорив і зростання частки доданої вартості.

Одеська область: смарт-спеціалізація як “рамка” для поєднання логістики, туризму/культури, IT та харчової індустрії. Стратегія Одеської області 2021–2027 прямо фіксує, що регіональне стратегування має застосовувати підходи смарт-спеціалізації, а принцип S3 - це фокус на обмеженій кількості пріоритетних видів діяльності для глобальної конкурентоспроможності. Далі стратегія операціоналізує S3 у вигляді стратегічних пріоритетів, серед яких наявні інфраструктурний розвиток

туристичного та культурного середовища, ефективний економічний простір, а також пріоритет, сформульований як визначення стратегічної цілі на засадах смарт-спеціалізації для інноваційного розвитку обраних видів діяльності. Окремо прописані напрями з розвитку ІТ-індустрії та інфраструктури (ІТ-парки тощо), а також інноваційно-експортна харчова індустрія.

Типові труднощі впровадження S3 в українських регіонах (і що з цим робити):

1. Дефіцит регіональних даних щодо R&D та інноваційних ланцюгів. Без granular-даних (підприємства/продукти/патенти/ланцюги постачання/експортні ніші) зростає ризик «декларативних пріоритетів». Практичне рішення - розгортати регіональні «data rooms» для S3 і постійне оновлення аналітики під моніторинг стратегії (це - стандартна вимога S3-управління та EDP-циклу).

2. Слабка кооперація “наука–бізнес” і низька участь бізнесу на старті. Якщо EDP зведений до формальних консультацій, стратегія не «вчиться» і не коригує пріоритети. EDP має бути постійним механізмом участі, а не одноразовою подією.

3. Розпорошення ресурсів замість концентрації. S3 забороняє «всім потроху»: фокус на 2–5 доменів + «якореві» проекти + чіткі KPI та інструменти фінансування/інфраструктури.

4. Ризик “path dependence”: підтримка лише традиційної структури економіки. S3 не є консервацією старих галузей; це - керована трансформація через інноваційні ніші та міжсекторні комбінації (агро+ІТ, промисловість+матеріалознавство, логістика+цифрові платформи тощо).

4. Смарт-спеціалізація і післявоєнне відновлення регіонів України

Чому S3 є релевантною рамкою для повоєнної відбудови? Повоєнне (та воєнне) відновлення регіонів України має не лише відновити «як було», а перезапустити економічні моделі територій з урахуванням нових безпекових, логістичних і технологічних умов. Саме тому принципи смарт-спеціалізації (S3) є практично придатними: вони задають логіку структурної трансформації через фокус на обмеженій кількості інноваційно-ринкових доменів і портфель “якоревих” проектів, а не розпорошення ресурсів. У державних документах, пов’язаних з євроінтеграційною рамкою відновлення, прямо підкреслюється орієнтація на розвиток, що спирається на внутрішній потенціал територій і регіональні смарт-спеціалізації.

Критично важливо, що війна одночасно:

- зруйнувала частину старої інфраструктури (що відкриває “вікно можливостей” для модернізації під нові технології та стандарти);

- перерозподілила бізнес-активність (евакуація/релокація підприємств, зміна ланцюгів постачання, дефіцит кадрів);

- посилила роль безпекових обмежень і енергостійкості як детермінант конкурентоспроможності.

- S3 дозволяє «перезібрати» регіон не навколо абстрактних «галузей», а навколо комбінацій компетенцій–технологій–ринків, які мають шанс бути конкурентними в новій геоekonomіці.

Принципи S3 у відбудові: від «відновити» до «трансформувати». Для повоєнного відновлення S3 дає чітку послідовність дій (логіка “place-based transformation”):

1. Діагностика нових стартових умов регіону. Не лише довоєнна структура, а оновлена структура: які бізнеси релокувалися, які ланцюги постачання перервані, які компетенції втрачено/збережено, як змінилася логістика, енергетика, доступність ринків.

2. EDP як механізм “підприємницького відкриття” в умовах війни. Повоєнна S3 потребує посиленого EDP: залучення бізнесу, науки, органів влади й громад для вибору пріоритетів і постійного коригування. Європейська Комісія визначає EDP як партисипативний процес, у якому стейкхолдери підтримують вибір і рефлексію щодо S3-пріоритетів.

3. Короткий список 3–5 доменів + “якореві” проекти. Європейські та українські дослідження підкреслюють: стратегія має працювати через якореві проекти/кластери/інноваційну інфраструктуру, інакше пріоритети лишаються деклараціями. Це акцентується і в українських роботах про повоєнну смарт-спеціалізацію.

4. Вбудовані KPI та моніторинг. S3 є процесом “learning policy”: коригування пріоритетів і портфеля проектів на основі результатів, даних, запитів ринку.

Застосування S3 до типових траєкторій відновлення: приклади регіонів.

Донецчина і Луганщина: від старої важкої індустрії до нових доменів (енергія, логістика, матеріали). Для постраждалих індустріальних регіонів ключове завдання - уникнути “відбудови минулого”. Смарт-спеціалізація тут може працювати як рамка для переходу від домінування традиційної металургії/видобутку до:

- відновлюваної енергетики та енергоінфраструктури (післявоєнна модернізація як шанс для технологічного стрибка);

- логістичних та індустріальних хабів (під нові коридори, вимоги безпеки, інтермодальність);

- нових матеріалів і переробки (переорієнтація компетенцій виробництва у продукти з більшою доданою вартістю).

Аналітичні матеріали українських інституцій прямо ставлять питання про смарт-спеціалізацію регіонів як основу повоєнної реконструкції (зокрема через переваги фокусування та керованої структурної зміни).

Важливо: такі трансформації мають “приземлятися” на портфель проектів (енерго- і логістична інфраструктура, індустріальні парки, центри компетенцій/перенавчання), а не обмежуватись декларацією пріоритетів.

Харків: відновлення науково-виробничого потенціалу через високотехнологічні кластери. Для Харкова війна не лише зруйнувала частину активів, а й загострила питання: як зберегти й “перезібрати” інноваційну екосистему (університети, НДІ, машинобудівні компетенції, IT). Саме тому

логіка S3 тут є природною: відновлення повинно концентрувати ресурси навколо доменів, де можливий технологічний експорт і “upgrade” у ланцюгах доданої вартості. Дослідження про людський капітал і науку для економічної стійкості України прямо описують S3 як інноваційно-індустріальну рамку, яка враховує стартові умови регіону і показує, як R&D/інноваційна політика формує спеціалізацію, продуктивність і траєкторію зростання. У практичній площині “харківський” пакет S3 для відбудови логічно формувати як:

- робототехніка / автоматизація / Industry 4.0;
- dual-use технології (де це правомірно й безпечно для академічної політики; фокус у лекції - на технологічній базі та виробничій кооперації);
- машинобудування з високою доданою вартістю + цифрові рішення.

Південні області: від “сировинного експорту” до агроінновацій і переробки з доданою вартістю. Для південних регіонів війна різко змінила логістику (порти, коридори, ризики), що робить особливо актуальною S3-логіку: перехід від експорту сирової продукції до агротехнологій, переробки та продуктів із вищою маржинальністю. Паралельно важливий напрям - логістичні та портові інновації (цифрові платформи, інтеграція ланцюгів, холодні склади, сертифікація, простежуваність). У сучасних програмах відновлення і розвитку підкреслюються орієнтири на розвиток економічної активності на основі потенціалу територій і смарт-спеціалізацій.

Додатково практичний підхід UNDP до відновлення через кластерну логіку показує, що в українських регіонах можна ідентифікувати високопотенційні кластери для відновлення (на перетині харчової, “health”, матеріалів тощо), що добре узгоджується з міжсекторною логікою S3.

Роль релокації бізнесу та структурних зрушень під час війни: як це врахувати в S3. Війна породила феномен, який для S3 є методологічно критичним: нові “фактичні спеціалізації” регіонів через релокацію підприємств і кадрів. Це означає, що пріоритети не можна визначати лише через довоєнну статистику - потрібна “нова карта” економіки:

- де концентруються релоковані виробництва;
- які компетенції та ланцюги постачання реально працюють;
- які експортні можливості з’явилися/зникли;
- як змінився доступ до енергії/логістики/кадрів.

Українські дослідження, присвячені смарт-спеціалізації у воєнний та повоєнний періоди, прямо вказують на специфічні виклики реалізації S3 під час війни та відновлення (зміна умов, необхідність адаптації інструментів, інституційна спроможність, дані).

Огляд наукових і аналітичних підходів, що підкреслюють роль S3 у повоєнному розвитку. У сучасній українській літературі й аналітиці (2022–2025) простежуються спільні висновки:

- S3 доцільна як інструмент повоєнної реконструкції, бо забезпечує концентрацію ресурсів і інноваційну трансформацію (замість простого “відновлення”).
- потрібна інституційна рамка і координація (порядки стратегування, моніторинг, портфель проєктів, механізми EDP).

- важлива інтеграція S3 з європейськими інструментами відновлення та розвитку (узгодженість із програмними документами та принципами фінансування).

Отже, смарт-спеціалізація в повоєнному відновленні регіонів України є не “модним” концептом, а практичною рамкою керованої структурної трансформації: вона дозволяє перебудовувати інфраструктуру та економічні моделі під нові ринки й технології, враховуючи релокацію бізнесу, зміну ланцюгів вартості та безпекові обмеження. Для регіонів, що постраждали від війни, S3 дає можливість перетворити відбудову на стрибок конкурентоспроможності через фокусовані домени, EDP і “якореві” інноваційні проекти.

5. Координація регіональної і національної конкурентної політики в логіці S3: уникнення дублювання, моніторинг і інтеграція політик

Навіщо потрібна координація “національний рівень ↔ регіони” в S3. Смарт-спеціалізація є place-based підходом: пріоритети формуються “знизу вгору” через підприємницьке відкриття (EDP) і спираються на унікальні активи регіону. Водночас, без координації національного рівня виникають типові «провали»:

- необґрунтоване дублювання пріоритетів (коли “всі обирають IT”, “всі - кластери”, “всі - інновації”, але без критичної маси компетенцій і ринку);
- розпорошення державних/донорських ресурсів на схожі ініціативи без ефекту масштабу;
- відсутність міжрегіональної комплементарності (регіони не “зшиваються” в спільні ланцюги доданої вартості).

Європейська практика прямо підкреслює, що S3 вимагає спроможного органу управління стратегією та інструментів моніторингу й оцінювання, а також функціонування кооперації стейкхолдерів (EDP).

В Україні координаційна логіка підсилена тим, що державне та регіональне стратегування формально включає моніторинг і оцінку результативності стратегій та планів заходів як обов’язковий елемент процесу.

Як уникати необґрунтованого дублювання пріоритетів між областями. Ключова теза S3: регіон не обирає “модну галузь”, а визначає домен на перетині: (а) наявних/перспективних компетенцій, (б) інновацій і знань, (в) ринкових можливостей.

Практично це означає: пріоритет “IT” (або будь-який інший) є прийнятним лише тоді, коли:

- є критична маса бізнесу/кадрів/освітньо-наукової бази;
- є зв’язність із іншими секторами (агро+IT, машинобудування+IT, логістика+IT), а не абстрактна декларація;
- існує портфель “якоревих” проектів, що матеріалізує домен.

Європейські методичні матеріали (RIS3) підкреслюють необхідність обмеженої кількості пріоритетів і наявність блоку monitoring & evaluation, який дозволяє переглядати стратегічні рішення, якщо вони не дають ефекту.

Логіка координації «національний рівень ↔ регіони» в S3.

У таблиці 8.1 обгрунтовано чому без координації виникають структурні провали.

Таблиця 8.1

Типовий провал	Системна причина	Економічний наслідок
Масове дублювання пріоритетів	Орієнтація на “модні” сектори	Низька концентрація ресурсів
Розпорошення фінансування	Відсутність національної рамки	Втрата ефекту масштабу
Фрагментація ланцюгів вартості	Брак міжрегіональної синергії	Недоотримана додана вартість
Низька ефективність EDP	Формальний характер підприємницького відкриття	Стратегія без імплементації

S3 є place-based підходом, але не автономним. Регіон формує домени, а національний рівень:

- забезпечує узгодження з державною інноваційною, промисловою та конкурентною політикою;
- координує інструменти державної підтримки;
- здійснює стратегічний аудит.

Інструменти антидублювання (best practice). У межах смарт-спеціалізації (S3) головне завдання держави та регіонів - не допустити ситуації, коли всі області обирають однакові «модні» напрями без реальної економічної бази. Нижче подано практичні інструменти, які застосовуються в європейській практиці (підходи European Commission та методичні рекомендації OECD).

У межах смарт-спеціалізації головне завдання держави та регіонів - не допустити ситуації, коли всі області обирають однакові «модні» напрями без реальної економічної бази. Нижче подано практичні інструменти, які застосовуються в європейській практиці (підходи European Commission та методичні рекомендації OECD).

1. Національна карта пріоритетів (Priority Mapping) - єдина база даних, у якій зібрані всі регіональні пріоритети S3 щоб бачити, які області обрали однакові напрями; щоб оцінити, чи є для цього достатні ресурси; щоб знайти можливості для співпраці.

Як працює?

Створюється таблиця:

Регіон	Обраний домен	Компетенції	Обсяг фінансування	Статус
--------	---------------	-------------	--------------------	--------

Якщо 5 регіонів обрали «ІТ», але лише 2 мають університети, R&D і бізнес-кластери - це сигнал для коригування.

2. Чіткі критерії відбору пріоритетів. Регіон не може обрати напрям лише тому, що він популярний.

Пріоритет допускається лише за наявності:

- ✓ критичної маси підприємств;
- ✓ науково-освітньої бази;

- ✓ інноваційної активності;
- ✓ реального або експортного ринку;
- ✓ портфеля конкретних проєктів.

Якщо цих умов немає - напрям не вважається обґрунтованим.

3. Обмеження кількості пріоритетів.

Best practice ЄС:

3 - 5 пріоритетів максимум.

Це важливо, тому що:

- ✓ ресурси концентруються;
- ✓ зростає ефект масштабу;
- ✓ простіше здійснювати моніторинг;
- ✓ зменшується декларативність.

4. Міжрегіональна кооперація замість конкуренції.

Замість дублювання - формування спільних ланцюгів доданої вартості.

Приклад:

Регіон А - наукові розробки;

Регіон В - виробництво;

Регіон С - логістика та експорт.

Це створює комплементарність, а не конкуренцію за одні й ті самі ресурси.

5. Система моніторингу та оцінки (Monitoring & Evaluation).

Кожен пріоритет має вимірювані показники:

Тип показника	Приклад
Input	обсяг фінансування
Output	кількість проєктів
Outcome	приріст інвестицій
Impact	зростання продуктивності

Якщо через 2 - 3 роки напрям не дає результату - він переглядається або закривається.

6. Координаційний орган національного рівня.

Потрібна структура, яка:

- ✓ узгоджує регіональні стратегії;
- ✓ перевіряє обґрунтованість доменів;
- ✓ координує фінансування;
- ✓ організовує регулярний перегляд стратегій.

Без такого органу S3 перетворюється на набір розрізнених регіональних документів.

7. Принцип «якоревих проєктів».

Кожен пріоритет повинен мати:

- ✓ 2–3 великі проєкти,
- ✓ чіткий бюджет,
- ✓ конкретних виконавців,

✓ визначені строки.

Якщо пріоритет існує лише на рівні загальної декларації - він не відповідає логіці S3.

Отже, антидублювання в S3 забезпечується через: єдину національну карту пріоритетів; жорсткі критерії відбору; обмежену кількість доменів; міжрегіональну комплементарність; систему моніторингу та перегляду; наявність координаційного органу; орієнтацію на конкретні проєкти.

Таким чином, смарт-спеціалізація - це не конкуренція регіонів за однакові напрями, а раціональний розподіл ролей у межах єдиної національної конкурентної стратегії.

Національне “мапування” доменів S3. Центральний рівень формує карту: які домени вже обрані регіонами, які ланцюги вартості утворюються, де є прогалини/надлишок. Перевірка пріоритетів на “доказовість” (evidence-based selection). Мінімум: статистика, експорт/ринок, R&D/кадри, підприємницька активність, наявні кластери/якорі.

Роль центрального уряду: “направляти, але не нав’язувати”. У S3 центральний уряд має діяти як архітектор правил та інтегратор, а не як орган, що “спускає спеціалізації”. Це узгоджується з європейською моделлю багаторівневого врядування та підтримки регіонів через S3 Platform (JRC): платформа надає методології, експертизу, peer-review, дані та консультації для розробки, імплементації й перегляду RIS3.

Функції центру в Україні (нормативна й політична логіка):

- забезпечувати узгодження регіональних стратегій із Державною стратегією регіонального розвитку 2021–2027;
- підтримувати networking між регіонами (спільні проєкти, ланцюги вартості, інноваційні партнерства);
- фінансувати найкращі ініціативи через конкурентні механізми (а не “всім порівну”), відбираючи портфелі проєктів під доведені домени;
- розвивати інформаційну базу для визначення та моніторингу S3 (дані є “слабким місцем” регіонів - це окрема управлінська задача).

Моніторинг та оцінка S3: логіка KPI та вимірювані результати. Європейська практика трактує моніторинг/оцінку як частину “policy learning cycle”: дані мають повертатися в управління, дозволяючи коригувати пріоритети, інструменти та портфель проєктів.

Саме тому KPI в S3 не зводяться до “загального зростання”, а будуються за логікою: inputs → outputs → outcomes → impacts.

Приклади KPI для моніторингу впровадження S3 (рекомендована рамка):

А. Інноваційна результативність доменів:

- частка інноваційної продукції у випуску/продажах у пріоритетних видах діяльності;
- кількість/частка підприємств, що впровадили продуктові/процесні інновації у пріоритетних доменах;
- R&D-інтенсивність у домені (витрати на R&D, проєкти університет–бізнес, технологічні розробки).

B. Інвестиції та ринкова конкурентоспроможність:

- залучені інвестиції (ПП/внутрішні) у пріоритетні домени;
- приріст експорту/частки ринку у продуктах домену;
- кількість нових компаній/стартапів у домені, масштабування (scale-up).

C. Зайнятість і людський капітал:

- створені робочі місця у пріоритетних доменах;
- кількість підготовлених кадрів під домену (освітні програми, перепідготовка, дуальна освіта);
- утримання/повернення талантів (особливо актуально для повоєнного відновлення).

D. Екосистема та кооперація:

- кількість і якість кластерних ініціатив, центрів інновацій, технопарків;
- число спільних проєктів “бізнес–наука” та їхній економічний ефект;
- мережеві проєкти між регіонами (комплементарні ланцюги).

Важливо: JRC-підхід наголошує, що моніторинг і оцінка мають бути вбудовані в управління, інакше стратегія не здатна до корекції.

На практиці це означає: базові значення (baseline) → річні/середньострокові цілі → публічні дашборди → регулярні огляди портфеля проєктів → перегляд політичного міксу.

Інтеграція S3 з іншими політиками: освіта та інфраструктура як “умови здійсненості”. Смарт-спеціалізація не працює як “окремий документ”. Вона потребує узгодження щонайменше з двома політиками:

✓ *Освітня та кадрова політика:*

- зміна освітніх програм під домену (STEM/прикладні компетенції, підприємництво, управління інноваціями);
- партнерства “університет–бізнес” для прикладних R&D;
- перенавчання та reskilling під потреби доменів (особливо в регіонах структурної перебудови).

✓ *Інфраструктурна політика:*

- транспортна та логістична інфраструктура (доступ до ринків і ланцюгів);
- енергетична стійкість (безперервність виробництва);
- цифрова інфраструктура (дані, платформи, індустриальні ІКТ-рішення).

Європейські огляди S3 підкреслюють потребу “mainstreaming” - тобто вбудовування S3 у ширші поля політики (інноваційна, промислова, регіональна), що безпосередньо стосується і координації національного та регіонального рівнів.

ТЕМА 9. Повоєнне економічне відновлення та конкурентоспроможність країни

1. Економіка в період війни та наслідки конфлікту: теоретичні підходи й емпіричні реалії (на прикладі України та міжнародного досвіду)

Війна як системний шок для національної економіки. З позицій сучасної економічної теорії війна розглядається як екстремальний екзогенний шок, що одночасно впливає на пропозицію, попит, інституційне середовище та очікування економічних агентів. На відміну від циклічних криз, воєнні конфлікти мають мультиплікативний руйнівний ефект, оскільки поєднують фізичне знищення капіталу з різким зростанням невизначеності, демографічними втратами та деформацією структури економіки.

У науковій літературі прийнято розрізняти:

- прямі економічні втрати – руйнування виробничих потужностей, транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури, житлового фонду;
- непрямі втрати – падіння ВВП, скорочення інвестицій, деградація людського капіталу, зростання боргового навантаження, довгострокове зниження потенційного зростання.

Світовий банк та МВФ підкреслюють, що саме непрямі втрати у середньо- та довгостроковій перспективі часто перевищують прямі, оскільки вони закріплюють структурну відсталість і знижують конкурентоспроможність країни після завершення бойових дій.

Економічні наслідки війни в Україні (2022–2023 рр.). Повномасштабна агресія росії проти України у 2022 р. спричинила найглибший економічний спад за всю історію незалежності. *За узгодженими оцінками Держстату України, НБУ, Світового банку та МВФ:*

- реальний ВВП України у 2022 р. скоротився приблизно на 29–30 %, що відповідає класичному сценарію воєнного колапсу економіки;
- у 2023 р. зафіксовано помірне відновлення (зростання близько 5 %), однак це відновлення відбувалося з дуже низької бази та за умов високої залежності від зовнішньої фінансової допомоги;
- інфляція у 2022 р. перевищила 26 %, що було наслідком розриву ланцюгів постачання, енергетичних шоків і девальваційного тиску; у 2023 р. інфляційні процеси поступово сповільнилися завдяки жорсткій монетарній політиці НБУ;
- експорт товарів у 2022 р. скоротився більш ніж на третину, насамперед через блокування портів, руйнування логістики та втрату промислових регіонів;
- рівень безробіття, за оцінками МОП і національних експертів, перевищив 20 %, при цьому значна частина зайнятості перейшла у неформальний або тимчасовий сектор.

Окремою структурною проблемою стали демографічні втрати та міграція: за даними ООН і Світового банку, за кордон виїхали мільйони

громадян, що посилює дефіцит робочої сили та створює довгострокові ризики для відновлення продуктивності.

Порівняння з іншими післяконфліктними економіками. Міжнародний досвід показує, що траєкторії відновлення після війни суттєво відрізняються залежно від інституційної якості, масштабів міжнародної підтримки та здатності до структурних реформ.

Боснія і Герцеговина після 1995 р.: економіка втратила понад 60 % довоєнного ВВП. Відновлення було відносно швидким у перші роки завдяки міжнародній допомозі, але згодом темпи зростання сповільнилися через слабкі інститути та етнополітичну фрагментацію. Країна так і не змогла сформувати стійкі конкурентні переваги.

Ірак після 2003 р.: попри значні нафтові доходи, економіка залишалася вразливою через інституційну нестабільність і безпекові ризики; диверсифікація економіки не відбулася, що обмежило довгострокову конкурентоспроможність.

Повоєнна Західна Європа (план Маршалла): приклад успішного відновлення, де міжнародна фінансова допомога поєднувалася з інституційними реформами, модернізацією виробництва та інтеграцією ринків, що забезпечило стійке зростання і підвищення конкурентоспроможності.

Порівняльний аналіз свідчить: швидке відновлення макропоказників не гарантує довгострокового розвитку, якщо воно не супроводжується структурною трансформацією та інституційним зміцненням.

Отже, війна руйнує економіку не лише через фізичні втрати, а й через деформацію структури виробництва, людського капіталу та інвестиційних очікувань.

Український досвід 2022–2023 рр. відповідає класичним моделям воєнного шоку, але масштаби руйнувань і тривалість конфлікту формують ризик «втраченої декади» без активної політики відновлення.

Міжнародні кейси показують, що ключовими чинниками успішного відновлення є інституційна спроможність, стратегічне планування та використання відбудови для підвищення конкурентоспроможності, а не лише для компенсації втрат.

2. Планування повоєнного відновлення: принципи та пріоритети (у контексті конкурентоспроможності та безпеки)

Концептуальні засади повоєнного відновлення: логіка Build Back Better. У сучасній теорії післяконфліктного розвитку домінує підхід Build Back Better (BBB) – «відбудувати краще, ніж було». Його суть полягає не у простому відновленні зруйнованих активів, а у структурній модернізації економіки, підвищенні її стійкості, екологічності та конкурентоспроможності. Концепція BBB активно використовується Світовим банком, ООН та ОЕСР у програмах відновлення після природних катастроф і збройних конфліктів та розглядається як відповідь на ризик «відтворення довоєнних вразливостей».

Для України принцип ВВВ означає:

- ✓ відмову від застарілих технологічних рішень і енергоємних моделей;
- ✓ інтеграцію зелених стандартів, цифрових технологій і безпекових вимог у відбудову;
- ✓ урахування майбутніх ризиків (військових, кліматичних, енергетичних, демографічних);
- ✓ узгодження відновлення з європейськими політиками (Green Deal, цифровий перехід, регіональна політика).

Таким чином, повоєнне відновлення розглядається не як короткостроковий проєкт, а як довгострокова стратегія трансформації національної економіки.

План відновлення України (Лугано, 2022): стратегічна рамка. Ключовим програмним документом початкового етапу планування повоєнного відновлення став План відновлення України, представлений українською стороною на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано у липні 2022 р.

Конференція з питань відновлення України (Ukraine Recovery Conference) присвячена трансформації України і символічно започаткована в Лондоні у 2017 році як Конференція з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference).

Конференція з питань відновлення України, яку Велика Британія та Україна спільно провели у Лондоні в червні 2023 року, стала продовженням циклу щорічних заходів, останній з яких було проведено Швейцарією спільно з Україною в Лугано.

Попередня конференція, яка пройшла вперше під час російської агресії проти України, започаткувала принципи Лугано, що заклали основу для відбудови України та об'єднали зусилля всього світу.

Після заходу в Лугано міжнародне співтовариство надавало значну надзвичайну допомогу Україні. Але масштаб потреб щодо стабілізації та відновлення, яких Україна потребує після російських атак, вимагає більш широкої мобілізації держав та приватного сектору. Україна вже запропонувала ініціативи для подальшого руху у відбудові відповідно до цих принципів і зобов'язань, незважаючи на обставини війни.

Мета URC: URC зосереджена на мобілізації міжнародної підтримки для економічної та соціальної стабілізації України та подальшого процесу відновлення від наслідків війни, у тому числі шляхом екстреної допомоги для негайних потреб та фінансування участі приватного сектору в процесі відновлення.

Документ був підготовлений Національною радою з відновлення України від наслідків війни та визначив базову архітектуру відбудови.

План базується на таких принципах:

- build back better;
- прозорість і підзвітність використання ресурсів;
- партнерство з міжнародними донорами;

- інтеграція відновлення з реформами та європейською інтеграцією.

На рисунку 9.1 зображені очікувані результати Плану відновлення України, на рисунку 9.2 – національні програми відновлення.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ					
ВСІ 10 РОКІВ		2023-2025		2026-2032	
Кількість проєктів	850	Кількість проєктів	580	Кількість проєктів	270
Щорічний приріст реального ВВП	>7%	Фінансування	>350 млрд дол.	Фінансування	>400 млрд дол.
Фінансування	>750 млрд дол.	Індекс Економічної Складності	TOP-40 країн	Індекс Економічної Складності	TOP-25 країн
Індекс Економічної Складності	TOP-25 країн	Індекс Людського Капіталу	TOP-40 країн	Індекс Людського Капіталу	TOP-25 країн
Індекс Людського Капіталу	TOP-25 країн				

Рисунок 9.1 – Очікувані результати Плану відновлення України

Джерело: <https://recovery.gov.ua/>

Національні програми - це ключові стратегічні напрями, у межах яких реалізуються проєкти з відновлення, реконструкції та модернізації України після повномасштабної агресії. Вони спрямовані на відновлення критичної інфраструктури, стимулювання економічного зростання, соціальну стабілізацію та підсилення інтеграції з ЄС, а також на формування довгострокових конкурентних переваг країни.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ

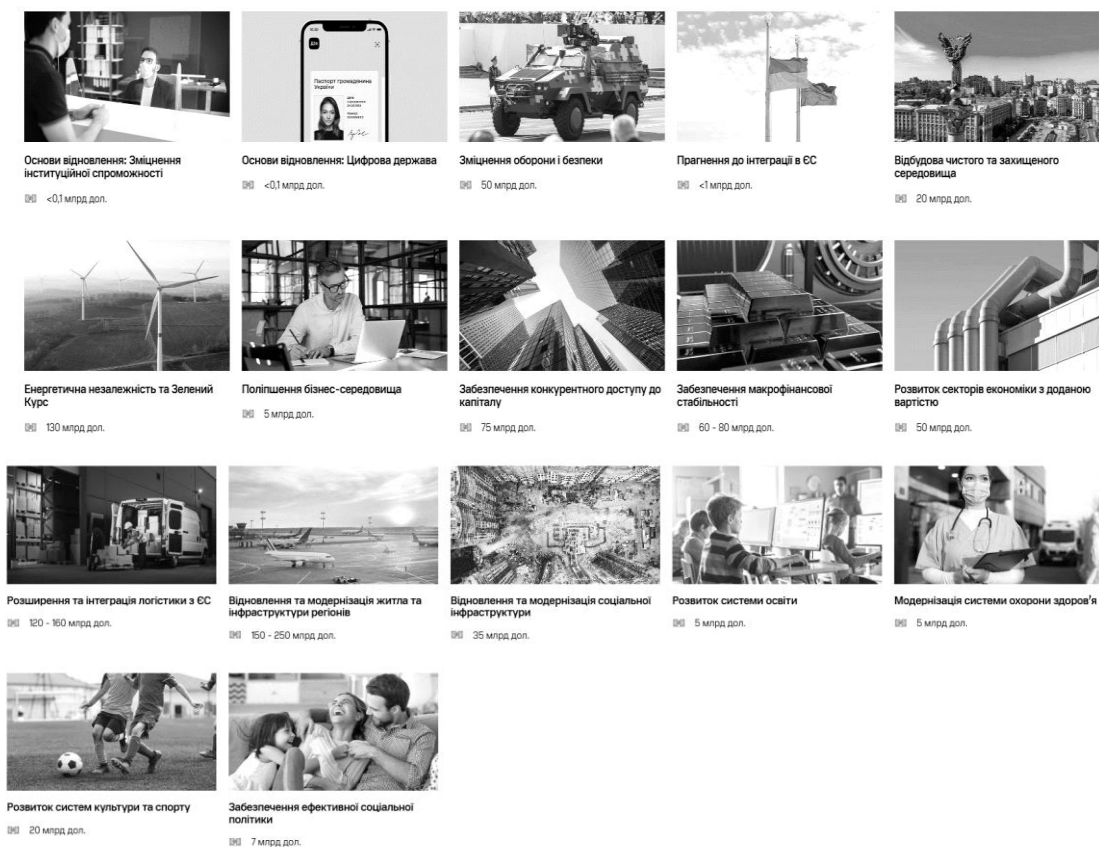

Рисунок 9.2 - Національні програми відновлення

Джерело: <https://recovery.gov.ua/>

Перелік основних Національних програм відновлення представлений у таблиці 9.1.

Таблиця 9.1

Перелік основних Національних програм

№	Назва програми	Основний фокус	Оцінка фінансування (приблизно)
1	Основи відновлення: Зміцнення інституційної спроможності	Реформи управління, розвиток державних інституцій	<0,1 млрд дол.
2	Основи відновлення: Цифрова держава	Діджиталізація державних послуг	<0,1 млрд дол.
3	Зміцнення оборони і безпеки	Підтримка оборонного сектору	≈50 млрд дол.
4	Прагнення до інтеграції в ЄС	Гармонізація стандартів, підготовка до членства	<1 млрд дол.
5	Відбудова чистого та захищеного середовища	Екологічні проекти	≈20 млрд дол.
6	Енергетична незалежність та Зелений Курс	Реформи енергетичного сектору	≈130 млрд дол.
7	Поліпшення бізнес-середовища	Підтримка підприємництва	≈5 млрд дол.
8	Забезпечення конкурентного доступу до капіталу	Фінансування бізнесу	≈75 млрд дол.
9	Забезпечення макрофінансової стабільності	Стимування інфляції, бюджетні гарантії	≈60–80 млрд дол.
10	Розвиток секторів економіки з доданою вартістю	Індустріальна модернізація, інновації	≈50 млрд дол.
11	Розширення та інтеграція логістики з ЄС	Транспортна та логістична інфраструктура	≈120–160 млрд дол.
12	Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів	Житлова та комунальна інфраструктура	≈150–250 млрд дол.
13	Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури	Соціальні об'єкти: школи, лікарні тощо	≈35 млрд дол.
14	Розвиток системи освіти	Освітні реформи та модернізація	≈5 млрд дол.
15	Модернізація системи охорони здоров'я	Оновлення медичної системи	≈5 млрд дол.
16	Розвиток систем культури та спорту	Реконструкція культурної та спортивної інфраструктури	≈20 млрд дол.
17	Забезпечення ефективної соціальної політики	Соціальні виплати, підтримка уразливих груп	≈7 млрд дол.

Джерело: <https://recovery.gov.ua/>

Усі програми мають спільну мету - забезпечити стійке та ефективне відновлення України, підсилити економічну самодостатність, інтегрувати країну в європейські структури та підвищити якість життя громадян. Плани передбачають:

- ✓ сотні проектів з відбудови інфраструктури;
- ✓ залучення приватних інвестицій і донорських ресурсів;
- ✓ підвищення цифрової, економічної та соціальної спроможності держави.

Очікувані результати (індикативно). В рамках усіх програм передбачено:

- ✓ понад 850 проєктів реалізації;
- ✓ щорічне зростання реального ВВП > 7%;
- ✓ загальне фінансування понад 750 млрд дол. протягом 10 років.

Ключові напрями повоєнного відновлення:

1. Відновлення та модернізація інфраструктури.

Інфраструктура визначена як першочерговий пріоритет, оскільки вона є базою для відновлення економічної активності та конкурентоспроможності. *Йдеться не лише про відбудову, а про модернізацію:*

- транспортна інфраструктура: автомобільні дороги, залізниця, мости, логістичні коридори;
- житлова інфраструктура з урахуванням енергоефективності та стандартів ЄС;
- енергетичні мережі з акцентом на децентралізацію, стійкість і інтеграцію ВДЕ;
- цифрова інфраструктура як основа сучасної економіки.

З позицій конкурентоспроможності інфраструктура є непрямим, але критичним фактором, що визначає привабливість країни для інвестицій та включення у глобальні ланцюги доданої вартості.

2. Економічне відродження та розвиток.

Другий ключовий блок Плану відновлення стосується економічної трансформації, а не лише компенсації втрат. *Пріоритети сформульовані з урахуванням потенціалу створення доданої вартості та безпекових потреб:*

- підтримка бізнесу та МСП як джерела зайнятості й регіонального розвитку;
- стимулювання інвестицій у пріоритетні галузі:
- оборонно-промисловий комплекс (у т.ч. dual-use технології);
- агропереробка замість сировинного експорту;
- металургія з високою доданою вартістю та низьким вуглецевим слідом;
- машинобудування, ІТ та інженерні послуги;
- інтеграція української економіки у європейські виробничі та інноваційні мережі.

У цьому контексті відновлення безпосередньо поєднується з підвищенням міжнародної конкурентоспроможності країни.

3. Соціальне відновлення та людський капітал.

Соціальний вимір відбудови визнається рівнозначним економічному.

План відновлення акцентує увагу на:

- поверненні та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб і біженців;
- адаптації та реінтеграції ветеранів до економічного життя;
- відновленні систем охорони здоров'я та освіти з використанням сучасних стандартів;
- розвитку людського капіталу як довгострокового джерела конкурентних переваг.

Світовий банк та ОЕСР наголошують, що без інвестицій у людський капітал країни після війни ризикують залишитися у пастці низької продуктивності, навіть за умов масштабної фінансової допомоги.

4. Екологічна безпека та сталий розвиток.

Окремим стратегічним напрямом визначено екологічний вимір відновлення, що є особливо актуальним для України:

- гуманітарне та промислове розмінування територій;
- ліквідація екологічних забруднень, спричинених бойовими діями;
- відновлення деградованих земель;
- інтеграція принципів сталого розвитку та кліматичної політики ЄС.

Екологічна складова безпосередньо пов'язана з довгостроковою конкурентоспроможністю, оскільки доступ до ринків ЄС дедалі більше залежить від дотримання екологічних стандартів.

5. Вартість і етапність повоєнного відновлення.

За спільними оцінками Світового банку, Європейської Комісії та Уряду України, загальна вартість відновлення України вже у 2023–2024 рр. оцінювалась у сотні мільярдів доларів США з тенденцією до зростання в міру продовження війни.

У стратегічному плануванні виокремлюються три взаємопов'язані етапи:

- термінове відновлення – ремонт критичної інфраструктури, забезпечення базових потреб.
- середньострокове відновлення – відбудова ключових секторів економіки, запуск інвестиційних програм.
- довгострокова трансформація – структурна модернізація, інтеграція до ЄС, формування нової моделі конкурентоспроможної економіки.

Отже, планування повоєнного відновлення України ґрунтується на поєднанні принципу Build Back Better, стратегічного бачення та міжнародного партнерства. Ключова особливість українського підходу полягає в тому, що відновлення розглядається не як повернення до довоєнного стану, а як інструмент підвищення конкурентоспроможності, економічної безпеки та сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

3. Забезпечення конкурентоспроможності у процесі повоєнної відбудови: економічна логіка, можливості та ризики

Відбудова як «вікно можливостей» для перезапуску конкурентної моделі економіки. У сучасній економічній теорії післяконфліктного розвитку повоєнна відбудова розглядається не лише як етап компенсації втрат, а як критичне «вікно можливостей» (window of opportunity) для зміни траєкторії розвитку країни. Для України це означає шанс відійти від інерційної, енергоємної та технологічно застарілої моделі економіки й сформувані нові конкурентні переваги, узгоджені з глобальними технологічними та інституційними трендами.

Знищення значної частини виробничої інфраструктури, попри драматичність ситуації, створює умови для технологічного оновлення капіталу: замість відновлення морально й фізично зношених потужностей (часто радянського походження) можливе впровадження сучасних виробничих рішень із вищою продуктивністю праці, нижчою енергоємністю та меншим вуглецевим слідом. У цьому сенсі відбудова може виступити каталізатором структурної модернізації, а не її гальмом.

Модернізація виробництва як основа довгострокової конкурентоспроможності. Підвищення конкурентоспроможності в процесі відбудови безпосередньо пов'язане з якістю оновлення виробничого капіталу. Міжнародні дослідження Світового банку та ОЕСР показують, що країни, які після війни інвестували у сучасні технології, інфраструктуру та інститути, досягали значно вищих темпів зростання, ніж ті, що обмежувалися «латанням» довоєнних структур.

Для України це означає:

- перехід до високопродуктивних і енергоефективних технологій у промисловості;
- розвиток переробних галузей з високою доданою вартістю замість сировинної спеціалізації;
- інтеграцію підприємств у європейські та глобальні ланцюги доданої вартості;
- стимулювання інноваційної активності бізнесу через доступ до фінансування, технологій і ринків.

Таким чином, конкурентоспроможність формується не як побічний ефект відбудови, а як цілеспрямований результат стратегічних інвестиційних рішень.

Бізнес-клімат і інституційні реформи: довіра як фактор конкурентних переваг. Важливою особливістю українського контексту є те, що процес відбудови відбуватиметься за безпрецедентної міжнародної уваги та участі донорів. Це створює унікальний шанс для покращення бізнес-клімату через прискорення інституційних реформ, які традиційно вважалися «складними» у політичному сенсі.

До ключових напрямів інституційного забезпечення конкурентоспроможності належать:

- гарантії прав власності та виконання контрактів;
- судова та антикорупційна реформи;
- прозорі правила доступу до ринків і державної підтримки;
- передбачувана регуляторна політика.

Світовий банк та МВФ наголошують, що довіра інвесторів у післявоєнних країнах формується насамперед через якість управління, а не лише через обсяги міжнародної допомоги. За відсутності ефективних інститутів навіть значні фінансові вливання не трансформуються у стійке зростання та конкурентні переваги.

Інновації та цифровізація як драйвери конкурентоспроможної відбудови. Особливе місце у забезпеченні конкурентоспроможності займає

інноваційний вимір відбудови. Україна має можливість реалізувати концепцію build back better через:

- відбудову міст на засадах smart city (цифрове управління, енергоефективні рішення, «розумна» мобільність);
- розвиток сучасної IT-інфраструктури та цифрових державних і муніципальних послуг;
- підтримку цифровізації бізнесу й промисловості (Industry 4.0).

Цифрові технології дозволяють зменшити транзакційні витрати, підвищити прозорість управління та інтегрувати Україну у глобальні ринки послуг і знань, що є важливою складовою її майбутньої конкурентоспроможності.

Ризики відбудови та роль ефективного управління. Водночас наукові дослідження застерігають: повільна, фрагментована або неякісна відбудова може закріпити економічне відставання країни на десятиліття. *Основні ризики включають:*

- відновлення застарілих технологій без структурних змін;
- неефективне використання ресурсів;
- корупційні практики у розподілі коштів і реалізації проєктів;
- втрату довіри міжнародних партнерів та інвесторів.

Саме тому якість управління процесом відбудови (прозорі тендери, цифрові інструменти контролю, незалежний аудит, підзвітність органів влади) виступає критичним чинником конкурентоспроможності. У глобальній практиці післяконфліктного відновлення ефективно врядування розглядається як умова перетворення фінансової допомоги на реальне економічне зростання.

Отже, забезпечення конкурентоспроможності у процесі повоєнної відбудови України є не автоматичним результатом інвестицій, а наслідком усвідомленого стратегічного вибору. Відбудова може стати точкою перезапуску економіки на нових засадах - інноваційних, інституційно стійких і орієнтованих на європейські стандарти. Водночас без ефективного управління та глибоких реформ цей шанс може бути втрачений, що зробить повоєнну відбудову лише відтермінованим відтворенням довоєнних проблем.

4. Міжнародна фінансова підтримка та координація повоєнного відновлення: джерела, інституційна архітектура та вплив на конкурентоспроможність

Фінансові обмеження національного рівня та необхідність зовнішньої підтримки. У повоєнний період Україна об'єктивно стикається з жорсткими бюджетними обмеженнями. Значна частина державних фінансів у воєнний час і в короткостроковій перспективі після війни спрямовується на оборону, соціальні виплати та обслуговування боргу. Це означає, що власних ресурсів державного бюджету недостатньо для масштабної відбудови та структурної трансформації економіки.

У таких умовах міжнародна фінансова підтримка набуває не допоміжного, а системоутворюючого значення. Саме зовнішні джерела

фінансування визначатимуть темпи, масштаби та якість відновлення, а отже - і майбутню конкурентоспроможність країни.

Основні джерела фінансування повоєнного відновлення.

У наукових і програмних документах, присвячених відновленню України, виокремлюють кілька ключових груп фінансових ресурсів:

1. *Державні ресурси України.* Йдеться про обмежені можливості внутрішнього фінансування за рахунок податкових надходжень, внутрішніх запозичень та перерозподілу бюджетних витрат. Їх роль полягає радше у співфінансуванні та запуску проєктів, ніж у покритті повної вартості відбудови.

2. *Репарації та заморожені активи держави-агресора.* Потенційним, але політично та юридично складним джерелом фінансування вважаються заморожені активи РФ. У міжнародних дискусіях вони розглядаються як можливе джерело компенсації завданих збитків. Водночас практична реалізація цього механізму потребує міжнародно-правових рішень і часу, що обмежує його роль у короткостроковому періоді.

3. *Міжнародні фінансові організації та донори.* Центральне місце у фінансуванні відновлення займають:

- міжнародні фінансові інституції (МВФ, Світовий банк, ЄБРР);
- інституції Європейського Союзу;
- уряди окремих країн (США, держави G7 та інші партнери).

Фінансування надається у формі грантів, пільгових кредитів, бюджетної підтримки та інвестицій у конкретні проєкти. Саме ці ресурси створюють фінансову основу для реалізації принципу Build Back Better.

4. *Приватні інвестиції.* Приватний капітал є критично важливим для довгострокового відновлення та конкурентоспроможності, однак він надзвичайно чутливий до ризиків, інституційної якості та безпеки. Тому роль держави та міжнародних партнерів полягає у створенні умов (гарантії, страхування воєнних ризиків, прозорі правила), за яких приватні інвестиції стануть можливими.

5. *Донорські платформи та інституційна архітектура фінансування.* Масштаб і складність завдань відбудови зумовлюють необхідність інституціоналізованих платформ координації фінансової допомоги. У міжнародних обговореннях пропонувалися різні моделі:

- створення єдиного фонду відновлення під егідою Світового банку або ЄС;
- використання спеціальних інструментів ЄС (зокрема багаторічних фінансових програм для України);
- координаційні механізми за участю країн G7, Європейської комісії та України.

Такі платформи мають кілька ключових функцій: узгодження пріоритетів фінансування; запобігання дублюванню проєктів і «білим плямам» у відбудові; підвищення прозорості використання коштів; поєднання короткострокової допомоги з довгостроковими інвестиційними програмами.

Ідея централізованої координації активно обговорювалася ще під час Міжнародної конференції з питань відновлення України в Лугано у 2022 р., де наголошувалося на необхідності спільної архітектури управління відбудовою за участю України та ключових партнерів.

Координація міжнародної допомоги як фактор економічної ефективності. Досвід інших післяконфліктних країн показує, що некоординована донорська допомога може призводити до неефективного використання ресурсів, фрагментації політик та слабого впливу на довгостроковий розвиток. Саме тому координація є не технічним, а стратегічним елементом відновлення.

Для України це означає:

- узгодження міжнародної допомоги з національними стратегічними документами;
- прив'язку фінансування до чітких пріоритетів (інфраструктура, конкурентні галузі, людський капітал);
- поєднання бюджетної підтримки з інвестиційними та інституційними проєктами.

У цьому сенсі міжнародна координація безпосередньо впливає на якість відбудови та формування конкурентних переваг, а не лише на обсяг залучених коштів.

Вимоги донорів: реформи як умова фінансування і конкурентоспроможності. Важливою особливістю міжнародної фінансової підтримки є те, що вона пов'язана з вимогами щодо реформ. *Донори та міжнародні фінансові організації традиційно наполягають на:*

- антикорупційних заходах;
- судовій реформі;
- посиленні інституційної спроможності держави;
- прозорому управлінні публічними фінансами.

З точки зору конкурентоспроможності ці вимоги не є зовнішнім тиском, а виступають внутрішнім стимулом для поліпшення інституційного середовища. Якісні інститути зменшують інвестиційні ризики, знижують трансакційні витрати та підвищують довіру бізнесу - як внутрішнього, так і міжнародного.

Таким чином, умовність міжнародної допомоги фактично поєднує фінансову підтримку з інституційною модернізацією, що є критично важливим для формування стійкої конкурентоспроможної економіки.

Отже, міжнародна фінансова підтримка є ключовим ресурсом повоєнного відновлення України, однак її ефективність визначається не лише обсягами коштів, а якістю координації, інституційною архітектурою та здатністю держави реалізовувати реформи. За умови прозорого управління та узгодження міжнародної допомоги з національними пріоритетами відбудова може стати основою не просто відновлення, а структурного підвищення конкурентоспроможності України в глобальній економіці.

5. Регіональний аспект повоєнного відновлення

Асиметрія регіональних втрат і потреб у відновленні. Повоєнне відновлення України має виразно регіонально диференційований характер, оскільки масштаби руйнувань, втрати людського капіталу та економічна структура суттєво відрізняються між областями. Це обумовлює неможливість застосування уніфікованої моделі відбудови та потребує територіально чутливого (place-based) підходу.

Східні та південні регіони (Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська області) зазнали найбільших прямих втрат: зруйновані промислові підприємства, енергетична й транспортна інфраструктура, житловий фонд. Для цих територій першочерговими завданнями є:

- відбудова або створення нових виробничих потужностей;
- формування робочих місць, здатних стимулювати повернення населення;
- переорієнтація промисловості з застарілих, енергоємних галузей на більш продуктивні та технологічні сектори.

Центральні та західні регіони (Київщина, Вінниччина, Львівщина, Закарпаття та ін.) виконували роль економічного «амортизатора» війни. Тут ключовими викликами стали:

- інтеграція внутрішньо переміщених осіб у локальні ринки праці;
- адаптація інфраструктури та соціальних послуг до зростання населення;
- включення релокованих підприємств у місцеві економічні екосистеми;
- розвиток логістики та виробничої кооперації з ЄС, з урахуванням зміни торговельних маршрутів.

Таким чином, регіональний аспект відновлення полягає не лише у різних обсягах фінансування, а у різних стратегічних цілях розвитку.

Смарт-спеціалізація як інструмент регіонально орієнтованої відбудови. Використання підходу смарт-спеціалізації (S3) у повоєнному відновленні дозволяє уникнути ключової загрози - відбудови економіки «як було» без урахування нових реалій. *З позицій регіональної економіки S3 дає можливість:*

- пов'язати інвестиції у відновлення з довгостроковими пріоритетами розвитку регіону;
- концентрувати ресурси на обмеженій кількості доменів, де регіон має або може сформувати конкурентні переваги;
- стимулювати структурну трансформацію замість механічного відтворення старої галузевої структури.

Для постраждалих регіонів Сходу та Півдня це означає використання відбудови як шансу:

- перейти від сировинної та важкої індустрії до переробки, нових матеріалів, енергетичних і логістичних рішень;
- інтегрувати відновлені підприємства у нові ланцюги доданої вартості.

Для Центру і Заходу - це можливість:

- закріпити ефект релокації бізнесу через розвиток кластерів, індустріальних і технологічних парків;
- поєднати людський капітал переселенців із місцевими спеціалізаціями;
- сформувані регіональні «точки зростання», орієнтовані на європейські ринки.

Таким чином, смарт-спеціалізація перетворює відбудову з реактивного процесу на проактивну політику підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Роль територіальних громад і місцевого самоврядування у відновленні. Важливою передумовою ефективного регіонального відновлення в Україні є реформа децентралізації, яка суттєво посилила фінансову й управлінську спроможність територіальних громад. У повоєнний період саме громади можуть і мають стати двигунами локального економічного розвитку.

Ключові напрями їх ролі:

- ініціювання та управління проєктами відбудови на місцевому рівні;
- створення та розвиток індустріальних парків, бізнес-інкубаторів, локальних кластерів;
- залучення малого та середнього бізнесу до процесів реконструкції (будівництво, сервісні послуги, локальні ланцюги постачання);
- формування сприятливого локального бізнес-клімату (спрощені процедури, партнерство з інвесторами).

З теоретичної точки зору це відповідає концепції ендogenous розвитку, згідно з якою сталий економічний прогрес регіонів базується на мобілізації внутрішніх ресурсів, соціального капіталу та підприємницької активності.

Відтак, регіональний аспект повоєнного відновлення України вимагає диференційованої, стратегічно орієнтованої політики, що враховує різні стартові умови територій. Поєднання підходу смарт-спеціалізації з активною роллю громад і місцевого самоврядування створює можливість перетворити відбудову на механізм глибокої економічної трансформації регіонів, спрямованої на підвищення їх конкурентоспроможності та інтеграцію у європейський економічний простір.

ТЕМА 10. Резильєнтність соціально-економічних систем та економічна стійкість

1. Поняття та вимірювання резильєнтності соціально-економічних систем

Еволюція поняття резильєнтності в економічній науці. Поняття резильєнтності (resilience) походить з екологічних і системних наук, однак після глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр., пандемії COVID-19 та повномасштабних воєнних конфліктів воно стало ключовою аналітичною категорією економіки розвитку, макроекономічної політики та безпекових студій.

У сучасному міждисциплінарному розумінні економічна резильєнтність означає здатність соціально-економічної системи:

- протистояти шокам (absorption),
- адаптуватися до нових умов (adaptation),
- відновлюватися або трансформуватися, зберігаючи базові функції та потенціал розвитку (recovery & transformation).

Таким чином, резильєнтність не зводиться до «повернення до попереднього стану», а охоплює можливість переходу на нову траєкторію розвитку, що особливо важливо для країн, які пережили глибокі структурні шоки, зокрема війну.

МВФ та Світовий банк у новітніх аналітичних звітах трактують резильєнтність як поєднання макроекономічної стійкості, інституційної спроможності та соціальної згуртованості, що дозволяє країні зменшувати втрати від криз і швидше відновлювати потенційне зростання.

Типи шоків і їх значення для вимірювання резильєнтності. Для коректного вимірювання резильєнтності необхідно враховувати характер шоків, з якими стикається система:

- економічні шоки (фінансові кризи, боргові кризи, різкі зміни цін на сировину);
- санітарні шоки (пандемії, масові захворювання);
- воєнні та безпекові шоки (збройні конфлікти, терористичні загрози);
- природно-кліматичні шоки (стихійні лиха, кліматичні катастрофи).

Для України ключовими є комбіновані шоки - поєднання воєнних, економічних та демографічних факторів, що істотно ускладнює відновлення і висуває підвищені вимоги до резильєнтності економіки.

Основні підходи до вимірювання економічної резильєнтності.

У сучасній літературі сформувалися кілька взаємодоповнювальних підходів до оцінки резильєнтності.

1. Динамічний макроекономічний підхід. Один з найпоширеніших підходів ґрунтується на аналізі динаміки ВВП у відповідь на шок: глибина падіння (depth of shock); швидкість відновлення (speed of recovery); здатність повернутися до довгострокового тренду або сформувати новий.

Чим менша волатильність ВВП і коротший період відновлення, тим вищою вважається економічна резильєнтність. Цей підхід активно використовується ОЕСР та Єврокомісією для міжкраїнних порівнянь.

2. Буферний підхід (buffer capacity). Другий підхід фокусується на наявності буферів, які пом'якшують дію шоків: фінансові резерви (золотовалютні резерви, фіскальні резерви); матеріальні запаси (енергоносії, продовольство, стратегічні ресурси); доступ до зовнішнього фінансування.

Країни з більшими буферами зазнають менших втрат і мають більший простір для антикризової політики.

3. Структурний підхід. З позицій структурної економіки резильєнтність значною мірою визначається диверсифікацією економіки: різноманітна галузева структура зменшує залежність від одного сектора; диверсифікований

експорт знижує вразливість до зовнішніх шоків; збалансована енергетична структура підвищує безпеку.

Саме тому резильєнтність тісно пов'язана з промисловою політикою, смарт-спеціалізацією та інноваційним розвитком.

Композитні індекси економічної резильєнтності. У новітніх дослідженнях дедалі частіше застосовуються композитні індекси резильєнтності, які поєднують кілька вимірів.

Одним із прикладів є Economic Resilience Index, що у різних авторських модифікаціях включає такі субіндекси:

- буферний потенціал (фіскальна та фінансова стійкість);
- адаптивна спроможність (гнучкість ринків праці, інноваційність, диверсифікація);
- інституційна якість та управління ризиками (якість державних інститутів, ефективність антикризової політики).

МВФ у своїх програмах Resilience and Sustainability Facility використовує подібну логіку, оцінюючи не лише макрофінансові показники, а й інституційну готовність країни протистояти майбутнім шокам.

Резильєнтність як основа довгострокової конкурентоспроможності. Ключовим науковим висновком сучасних досліджень є те, що резильєнтність і конкурентоспроможність не суперечать одна одній, а є взаємопов'язаними характеристиками розвитку. *Стійкі економіки:*

- швидше відновлюють виробництво та експорт після криз;
- зберігають людський капітал і інвестиційну привабливість;
- здатні нарощувати конкурентні переваги навіть у несприятливому глобальному середовищі.

Для України це означає, що політика підвищення резильєнтності (диверсифікація, резерви, інституційні реформи) є невід'ємною складовою стратегії економічної безпеки та міжнародної конкурентоспроможності.

Відтак, резильєнтність соціально-економічних систем є комплексною характеристикою, що поєднує макроекономічну стабільність, структурну диверсифікацію та інституційну спроможність. Її вимірювання виходить за межі одного показника і потребує багатовимірного підходу. У сучасних умовах саме резильєнтність визначає, чи здатна країна не лише пережити кризу, а й використати її як імпульс для підвищення конкурентоспроможності.

2. Типи шоків та їх вплив на резильєнтність соціально-економічних систем

Поняття шоку в контексті економічної резильєнтності. У теорії резильєнтності шок трактується як раптова або кумулятивна подія, що порушує нормальне функціонування соціально-економічної системи, викликаючи втрати виробництва, доходів, добробуту або інституційної спроможності. Ключовим для аналізу є не лише сам факт шоку, а здатність системи поглинати його, адаптуватися та відновлюватися.

Сучасні дослідження (МВФ, Світовий банк, ОЕСР) підкреслюють, що для XXI століття характерні мультишокові середовища, коли різні типи шоків накладаються один на одного (наприклад, пандемія + фінансова нестабільність + геополітична напруга).

Фінансово-економічні кризи: уроки глобальної кризи 2008–2009 рр.

Фінансові кризи є класичним типом макроекономічних шоків, що проявляються через:

- різкий відтік капіталу;
- банківські паніки та кредитний колапс;
- обвал фондових ринків;
- скорочення інвестицій і зайнятості.

Глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. продемонструвала, що країни з надмірною фінансовою лібералізацією, слабким банківським наглядом, високою зовнішньою заборгованістю, виявилися найменш резильєнтними. Натомість держави з розвиненими регуляторними інститутами, достатніми валютними резервами та контрциклічною фіскальною політикою відновлювалися швидше.

Для України цей досвід має принципове значення, оскільки фінансові шоки часто накладаються на структурні дисбаланси та зовнішні вразливості, посилюючи економічну нестійкість.

Соціальні та санітарні шоки: пандемія COVID-19. Пандемія COVID-19 стала безпрецедентним глобальним санітарним шоком, який одночасно: перевантажив системи охорони здоров'я; спричинив різке падіння економічної активності; порушив глобальні ланцюги доданої вартості; загострив соціальну нерівність.

З точки зору резильєнтності пандемія виявила структурні слабкі місця: залежність від довгих і концентрованих ланцюгів постачань; недостатні резерви медичної інфраструктури; обмежену гнучкість ринків праці.

Водночас COVID-19 став каталізатором адаптації: прискорив цифровізацію економіки, дистанційну працю, електронні державні послуги та онлайн-освіту. Це підтверджує ключову тезу теорії резильєнтності: шок може одночасно бути джерелом втрат і поштовхом до трансформації.

Природні катаклізми: роль страхування та резервних механізмів.

Природно-кліматичні шоки (урагани, землетруси, повені, посухи) характеризуються високою локалізованістю, але значними економічними втратами. Для них особливо важливими є: системи страхування ризиків; резервні фонди (державні та муніципальні); інфраструктурна стійкість.

Світовий банк наголошує, що країни з розвинутими механізмами страхування та превентивного управління ризиками зазнають менших довгострокових економічних втрат, навіть якщо первинний удар є сильним. У контексті кліматичних змін цей тип шоків стає дедалі частішим і системним.

Геополітичні шоки: війни, санкції та енергетична безпека. Геополітичні шоки - війни, міжнародні санкції, торговельні конфлікти - мають комплексний вплив:

- руйнування виробничої та соціальної інфраструктури;

- розрив торговельних і фінансових зв'язків;
- енергетичні кризи та цінові шоки;
- довготривалі демографічні втрати.

Повномасштабна війна в Україні є прикладом екстремального геополітичного шоку, що поєднує воєнні, економічні, соціальні та інституційні наслідки. Водночас енергетична криза в Європі 2022 р. показала, що навіть розвинені економіки можуть бути вразливими через надмірну залежність від одного джерела постачання.

Системні ризики сучасності: кліматичний та кіберризик. Окрему групу становлять системні ризики, які не мають чітко окресленої «дати шоку», але постійно підвищують вразливість систем:

- кліматичний ризик: поєднання природних катастроф, деградації екосистем і економічних втрат;
- кіберризик: атаки на критичну інфраструктуру, фінансові системи, державні реєстри.

МВФ та Європейська комісія підкреслюють, що сучасна резильєнтність має включати кліматичну, цифрову та кіберстійкість, інакше традиційні макроекономічні інструменти виявляються недостатніми.

Відтак, соціально-економічні системи піддаються різним типам шоків, кожен з яких має власні канали впливу та вимоги до політики реагування.

Сучасний світ характеризується накладанням шоків, що підвищує значення системної резильєнтності.

Ключовим чинником стійкості є не уникнення шоків (що неможливо), а здатність економіки адаптуватися і трансформуватися, зберігаючи конкурентоспроможність і безпеку.

Це створює аналітичну основу для подальшого розгляду інструментів державної політики з підвищення резильєнтності.

3. Роль структурної політики в резильєнтності

Диверсифікація економіки як стратегія стійкості та безпеки. У сучасній макроекономічній теорії структурна диверсифікація розглядається як один із найпотужніших механізмів підвищення резильєнтності. Країни з моносекторною або моноекспортною моделлю (зокрема сировинні, нафтові економіки) є значно вразливішими до зовнішніх шоків - передусім цінних коливань, санкцій та геополітичних ризиків. Це підтверджують узагальнення аналітичних звітів OECD та International Monetary Fund, де показано, що диверсифіковані економіки мають меншу волатильність ВВП і швидше відновлюються після криз.

З позицій економічної безпеки диверсифікація виконує буферну функцію: спад у одному секторі компенсується стабільністю або зростанням в інших. Водночас важливо підкреслити, що йдеться не про «рівномірний розвиток усього», а про структурно збалансований портфель секторів із різною циклічністю, технологічною насиченістю та експортною орієнтацією. Саме

така конфігурація зменшує системні ризики та підвищує довгострокову конкурентоспроможність.

Локалізація та глобалізація: структурні уроки пандемії COVID-19. Пандемія COVID-19 стала поворотною точкою в переосмисленні глобальних ланцюгів доданої вартості. Надмірна залежність від довгих, географічно концентрованих ланцюгів постачання оголила вразливість навіть розвинених економік - насамперед у сегментах критичних товарів (медичні маски, вакцини, фармацевтичні компоненти, продовольство).

У відповідь структурна політика багатьох країн змістила акцент від безумовної глобалізації до керованої локалізації та регіоналізації:

- формування мінімально необхідних внутрішніх виробничих потужностей для критичних товарів;
- диверсифікація постачальників замість концентрації в одній країні;
- створення стратегічних запасів і контрактів «на випадок надзвичайних ситуацій».

При цьому локалізація не означає відмову від глобальної торгівлі. Йдеться про гібридну модель резильєнтності, у якій глобальна ефективність поєднується з внутрішньою безпекою. Такий підхід активно просувається в аналітиці World Bank і ЄС як відповідь на системні ризики.

Інвестиції в людський капітал як основа адаптивності. Структурна політика у сфері людського капіталу має фундаментальне значення для резильєнтності. Освічене, кваліфіковане населення:

- швидше адаптується до технологічних змін;
- легше проходить перекваліфікацію у разі структурних зрушень;
- зменшує ризики довготривалого безробіття після криз.

Емпіричні дослідження свідчать, що країни з високим рівнем інвестицій в освіту, науку та професійне навчання мають гнучкіші ринки праці й менші соціальні втрати під час шоків. Таким чином, людський капітал виступає не лише фактором зростання, а й ключовим елементом економічної стійкості.

Для України це означає, що структурна політика резильєнтності має включати:

- розвиток системи безперервної освіти;
- підтримку STEM-напрямів і прикладних навичок;
- програми перекваліфікації для секторів, що скорочуються внаслідок технологічних або воєнних змін.

Інфраструктура як «кістяк» резильєнтної економіки. Інфраструктурна складова структурної політики безпосередньо визначає здатність економіки витримувати надзвичайні ситуації. Резильєнтна інфраструктура має такі характеристики:

- запас міцності (понад мінімальні стандарти);
- розподіленість (децентралізовані енергомережі, альтернативні маршрути постачання);
- інтелектуальність (цифрові системи управління, smart-інфраструктура).

Приклади з енергетики показують, що країни з резервними генеруючими потужностями, можливістю швидкого перенаправлення потоків і гнучкими мережами значно легше переносять як природні катастрофи, так і геополітичні шоки. У цьому сенсі інфраструктурна модернізація є довгостроковою інвестицією в резильєнтність, а не лише у зростання.

Відтак, структурна політика є системним інструментом підвищення резильєнтності, оскільки формує диверсифіковану, адаптивну та безпечну економіку.

Диверсифікація, керована локалізація, інвестиції в людський капітал і резильєнтна інфраструктура діють комплементарно, підсилюючи здатність економіки протистояти шокам.

У довгостроковій перспективі саме структурна політика забезпечує поєднання резильєнтності з конкурентоспроможністю, дозволяючи країнам не лише виживати під час криз, а й зміцнювати свої позиції після них.

У таблиця 10.1 сформовані структурні інструменти резильєнтності, очікуваний ефект та міжнародні приклади.

Таблиця 10.1

Структурні інструменти резильєнтності – очікуваний ефект – міжнародні приклади

Структурний інструмент	Очікуваний ефект для резильєнтності	Міжнародні приклади
Диверсифікація економіки та експорту	Зменшення залежності від цінових і зовнішніх шоків; стабільніші доходи та зайнятість	Норвегія (зменшення залежності від нафти через фонд добробуту та розвиток сервісів); Чилі (диверсифікація експорту за рахунок агропереробки та послуг)
Розвиток переробної промисловості	Зростання доданої вартості; підвищення стійкості платіжного балансу	Південна Корея (перехід від легкої промисловості до машинобудування та електроніки); Польща (індустріальні парки, інтеграція у виробничі ланцюги ЄС)
Локалізація критичних виробництв	Зменшення ризиків перебоїв постачання у кризах	ЄС після COVID-19 (фармацевтика, медичні вироби); Японія (державні програми повернення стратегічних виробництв)
Інвестиції в людський капітал	Підвищення адаптивності ринку праці; зменшення структурного безробіття	Фінляндія (перекваліфікація, lifelong learning); Сінгапур (SkillsFuture)
Гнучкість ринку праці	Швидше пристосування до змін попиту та технологій	Данія (модель flexicurity); Нідерланди
Резильєнтна інфраструктура	Менші втрати від шоків; швидше відновлення	Німеччина (резервні енергомережі); Італія (сейсмостійка інфраструктура)

Структурний інструмент	Очікуваний ефект для резильєнтності	Міжнародні приклади
Децентралізація та регіональна спеціалізація	Локальна адаптація до шоків; ефективніше використання ресурсів	Іспанія (Каталонія – біоекономіка); Німеччина (регіональні інноваційні кластери)
Стратегічні резерви (фінансові, матеріальні)	Буфер для стабілізації в кризах	Швейцарія (продовольчі резерви); Китай (державні резерви зерна та енергії)

*Жоден інструмент окремо не забезпечує резильєнтність. Ефект виникає лише за їх поєднання в єдиній структурній політиці.

Застосування структурних інструментів резильєнтності до економіки України.

1. Структурні вразливості української економіки.

Українська економіка до повномасштабної війни характеризувалася:

- високою сировинною орієнтацією експорту (зерно, руда, метал);
- низькою часткою переробки та високотехнологічної продукції;
- залежністю від зовнішніх ринків і логістики;
- нерівномірним регіональним розвитком.

Ці особливості суттєво знизили резильєнтність у 2022–2023 рр., коли логістичні розриви та цінові шоки мали мультиплікативний ефект.

2. Диверсифікація та перехід до економіки з вищою доданою вартістю.

Для України диверсифікація є не лише економічною, а й безпековою стратегією. Пріоритети:

- розвиток агропереробки (олії, харчові продукти, біоенергетика);
- машинобудування для енергетики, транспорту, ВПК;
- IT-сектор і цифрові послуги як «нематеріальний експорт».

Це зменшує залежність від світових цін на сировину і стабілізує валютні надходження.

3. Локалізація критичних виробництв і регіоналізація.

Війна продемонструвала критичну важливість внутрішнього виробництва:

- оборонної продукції;
- енергетичного обладнання;
- базових медикаментів і харчових продуктів.

Йдеться не про ізоляцію, а про мінімальний рівень стратегічної автономії, сумісний з європейською інтеграцією.

4. Людський капітал як ядро повоєнної резильєнтності.

Для України ключовим ресурсом відновлення є людський капітал, особливо в умовах:

- демографічних втрат;
- міграції;
- структурної трансформації економіки.

Пріоритетні напрями: масові програми перекваліфікації ветеранів і ВПО; інтеграція освіти, науки й бізнесу; підтримка STEM, інженерних і цифрових компетенцій.

Резильєнтна інфраструктура та регіональний вимір. Відбудова інфраструктури має відбуватися за принципом «build back better»:

- децентралізована енергетика;
- логістика, орієнтована на ЄС;
- цифрова та «розумна» інфраструктура громад.

Поєднання цього з смарт-спеціалізацією регіонів дозволяє уникнути відновлення застарілої економічної структури.

Для України структурна політика резильєнтності означає перехід від моделі вразливого зростання до моделі стійкого розвитку, де: диверсифікація = економічна безпека, людський капітал = адаптивність, інфраструктура = здатність переживати кризи, регіональна спеціалізація = джерело конкурентних переваг.

На рисунку 10.1 представлена концептуальна схема взаємозв'язку структурної політики, резильєнтності та конкурентоспроможності.

Рисунок 10.1 - «Структурна політика → резильєнтність → конкурентоспроможність»

Структурна політика виступає базовим інструментом формування резильєнтності соціально-економічної системи. Через диверсифікацію економіки, інвестиції в людський капітал та розвиток резильєнтної інфраструктури вона забезпечує здатність економіки поглинати зовнішні шоки, адаптуватися до структурних змін і швидко відновлюватися.

Сформована таким чином резильєнтність є необхідною передумовою довгострокової конкурентоспроможності та економічної безпеки держави.

4. Фінансова та монетарна резильєнтність

Фінансова й монетарна резильєнтність - це здатність держави зберігати макрофінансову стабільність, забезпечувати платоспроможність і ліквідність (у т.ч. у валюті), а також амортизувати зовнішні шоки через інструменти центрального банку, фіскальні буфери та механізми міжнародної підтримки.

«Подушка безпеки»: золотовалютні резерви та суверенні фонди.

Золотовалютні резерви (ЗВР) як перша лінія захисту. Міжнародні резерви центрального банку - це ліквідні активи (іноземна валюта та золото), які використовують для валютних інтервенцій, забезпечення платежів уряду, підтримання стабільності валютного ринку та довіри до економіки.

Для України роль резервів у воєнний період є критичною: НБУ прямо підкреслює, що високий рівень резервів слугує підтримці стійкості валютного ринку та є наслідком/умовою макрофінансової стабілізації за наявності зовнішнього фінансування.

Методологічний акцент для аспірантів: МВФ рекомендує оцінювати достатність резервів через метрики адекватності резервів (ARA), які прив'язують потребу в резервах до ризиків (експортні шоки, відтік капіталу, короткострокові зобов'язання тощо).

Суверенні фонди як «фіскальний стабілізатор» (фонди “на чорний день”)

Поряд із резервами центрального банку країни-експортери природних ресурсів часто створюють суверенні інвестиційні фонди, щоб:

- вирівнювати циклічність доходів (особливо нафтових/газових),
- накопичувати активи для майбутніх поколінь,
- формувати бюджетний буфер на випадок криз.

Норвегія (Government Pension Fund Global, GPFGL): фонд створено, щоб захищати економіку від “гойдалок” нафтових доходів, виступати фінансовим резервом і довгостроковим заощадженням.

Фіскальна рамка Норвегії пов'язує фонд із бюджетом через правила використання нафтових доходів (фіскальне правило, законодавчі обмеження перерахувань).

Кувейт (Future Generations Fund, FGF): офіційно позиціонується як міжпоколіннева “скарбничка” (інвестиційна платформа для майбутніх поколінь), створена амірським декретом у 1976 р.

Консервативна боргова політика та “фіскальний простір”.

Чому боргова обережність = резильєнтність. Країна з нижчим борговим навантаженням і якісним управлінням боргом має:

- більшу здатність до контрциклічної (антикризової) фіскальної політики;
- меншу вразливість до “раптової зупинки” фінансування та стрибків премії за ризик;

- менший ризик втрати політичного маневру через тиск кредиторів.

МВФ у сучасних матеріалах про фіскальні правила прямо наголошує на пріоритеті збереження боргової стійкості та відновлення фіскальних буферів, особливо в умовах зростаючого глобального боргу.

Світовий банк у концепті *fiscal space* підкреслює, що достатність фіскального простору залежить від імовірності та сили шоків і наявності інших буферів, включно з міжнародними резервами.

Валютний курс як амортизатор: гнучкість і межі гнучкості.

Гнучкий курс як “shock absorber”. У макроекономічній літературі (МВФ та академічні дослідження) гнучкий валютний курс часто трактують як амортизатор зовнішніх шоків (особливо шоків умов торгівлі): він забезпечує “перемикання витрат” (*expenditure switching*) через відносні ціни.

Для України важливий нюанс: у програмах МВФ для України прямо зазначається, що зростання гнучкості валютного курсу посилює здатність економіки протистояти зовнішнім шокам, але це має відбуватися поступово й узгоджено з політикою валютних обмежень та захистом резервів.

Баланс: гнучкість vs нестабільність. Гнучкий курс може бути й джерелом нестабільності, якщо:

- інфляційні очікування неадекватні;
- фінансова система “доларизована”/має валютні дисбаланси;
- слабкі трансмісійні канали монетарної політики.

Тому резильєнтність вимагає комбінації: адекватних резервів, дієвого монетарного режиму (інфляційне таргетування/перехідні режими), макропруденційних інструментів і чіткої комунікації центрального банку.

Міжнародна координація: глобальна та регіональні “мережі безпеки”.

Після 2008 р. сформувався багаторівневий *Global Financial Safety Net* (GFSN): національні резерви + двосторонні інструменти + регіональні механізми + МВФ.

(а) Валютні своп-лінії центральних банків.

ФРС США описує своп-лінії як механізм, що забезпечує іноземним центральним банкам можливість надавати доларову ліквідність своїм фінансовим інституціям у періоди стресу, стабілізуючи доларові ринки фінансування.

ОЕСР/аналітичні центри також підкреслюють їх ключову роль під час глобальної фінансової кризи та на старті пандемії.

ЄЦБ має окремо оформлену систему *liquidity lines* (*swap і repo*), які, за його ж поясненням, активно застосовуються з 2008–2009 рр. і є елементом міжнародної ринкової стабілізації.

(б) Регіональні фонди стабілізації.

Європейський стабілізаційний механізм (ESM) визначає свою місію як допомогу країнам єврозони “уникати та долати фінансові кризи” через фінансову підтримку за наявності серйозних проблем із фінансуванням.

Chiang Mai Initiative Multilateralisation (CMIM) (ASEAN+3) - приклад регіональної “страховки” від проблем платіжного балансу та короткострокової ліквідності, що доповнює глобальні механізми.

Оновлення/посилення цього механізму продовжується й у 2025 р. (нові інструменти швидкого фінансування), що підкреслює актуальність регіональних safety nets у мультишоковому середовищі.

5. Суспільна та інституційна стійкість

Суспільна та інституційна стійкість є нематеріальним, але критично важливим виміром резильєнтності, який визначає, наскільки швидко й ефективно країна здатна мобілізувати ресурси, координувати дії та підтримувати легітимність політик у кризових умовах. На відміну від фінансових чи інфраструктурних буферів, цей вимір формується тривалий час і ґрунтується на довірі, якості врядування та соціальному капіталі.

Довіра та ефективність інституцій як фактор мобілізаційної спроможності. Емпіричні дослідження OECD, World Bank та International Monetary Fund показують пряму залежність між:

- рівнем довіри до державних інституцій;
- ефективністю антикризових заходів;
- готовністю населення дотримуватися обмежень і підтримувати політики уряду.

Під час пандемії COVID-19 країни з високими показниками якості врядування (ефективність уряду, контроль корупції, верховенство права) швидше розгорнули програми вакцинації, підтримки бізнесу та зайнятості, мінімізувавши економічні втрати. Висока інституційна спроможність зменшувала транзакційні витрати кризового управління та підвищувала легітимність рішень.

Соціальний капітал і солідарність як «невидимий запас» резильєнтності. У теорії резильєнтності дедалі більшого значення набуває поняття соціального капіталу - мереж довіри, взаємодопомоги та горизонтальної координації. Соціальний капітал: знижує навантаження на формальні інституції у кризу; прискорює поширення інформації та координацію дій; підвищує готовність до саморганізації.

Показовим прикладом є волонтерський рух в Україні у 2022 році, який фактично виконав роль параінституційного стабілізатора: забезпечував логістику, підтримку армії, гуманітарну допомогу, евакуацію та соціальну підтримку. Саме цей «невидимий запас» суспільної стійкості дозволив державній системі витримати екстремальний геополітичний шок у перші місяці війни.

З наукової точки зору це підтверджує тезу, що резильєнтність не зводиться до держави, а формується у взаємодії державних і недержавних акторів.

Інституційна пам'ять і навчання на кризах. Окремим елементом інституційної стійкості є інституційна пам'ять - здатність системи:

- накопичувати досвід криз;
- трансформувати його у правила, процедури та політики;

- не повторювати попередніх помилок.

Класичним прикладом є країни Східної та Південно-Східної Азії після фінансової кризи 1997–1998 рр. Уроки тієї кризи були інституціоналізовані через: накопичення значних валютних резервів; розвиток регіональних механізмів фінансової безпеки (Chiang Mai Initiative); посилення банківського нагляду.

Саме ця інституційна пам'ять суттєво підвищила їхню резильєнтність під час глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр. Аналогічно, досвід пандемії COVID-19 вже інтегрується у політики охорони здоров'я, стратегічні резерви та кризове планування в багатьох країнах.

Суспільна та інституційна стійкість у системі конкурентоспроможності. З позицій сучасної економічної теорії, якість інституцій і рівень соціальної довіри є не лише чинниками стабільності, а й довгостроковими детермінантами конкурентоспроможності. Країни з високою суспільною згуртованістю:

- швидше відновлюються після криз;
- зберігають людський капітал;
- є привабливішими для інвесторів у періоди невизначеності.

Для України це означає, що підтримка довіри, прозорості, підзвітності та партнерства між державою і суспільством є стратегічною складовою не лише безпеки, а й повоєнної конкурентної моделі розвитку.

Суспільна та інституційна стійкість є базовим, хоча й нематеріальним компонентом резильєнтності.

Довіра до інституцій і соціальний капітал суттєво знижують «вартість» кризового управління.

Інституційна пам'ять і навчання на попередніх кризах підвищують готовність до майбутніх шоків.

У довгостроковій перспективі суспільна стійкість стає передумовою конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Нижче на рисунку 10.2 представлена єдина інтегральна модель резильєнтності (структурні + фінансово-монетарні + соціальні + інституційні інструменти).

Інтегральна модель резильєнтності соціально-економічної системи.

1) Логіка моделі: від інструментів → до здатностей → до результатів.

Резильєнтність тут трактується як композиція чотирьох “контурів політики”, які формують три ключові здатності системи:

- absorptive capacity (поглинання шоку).

- adaptive capacity (адаптація).
- transformative capacity (трансформація/оновлення траєкторії).

Результат: стійке функціонування + швидке відновлення + збереження/нaroщення конкурентних переваг.

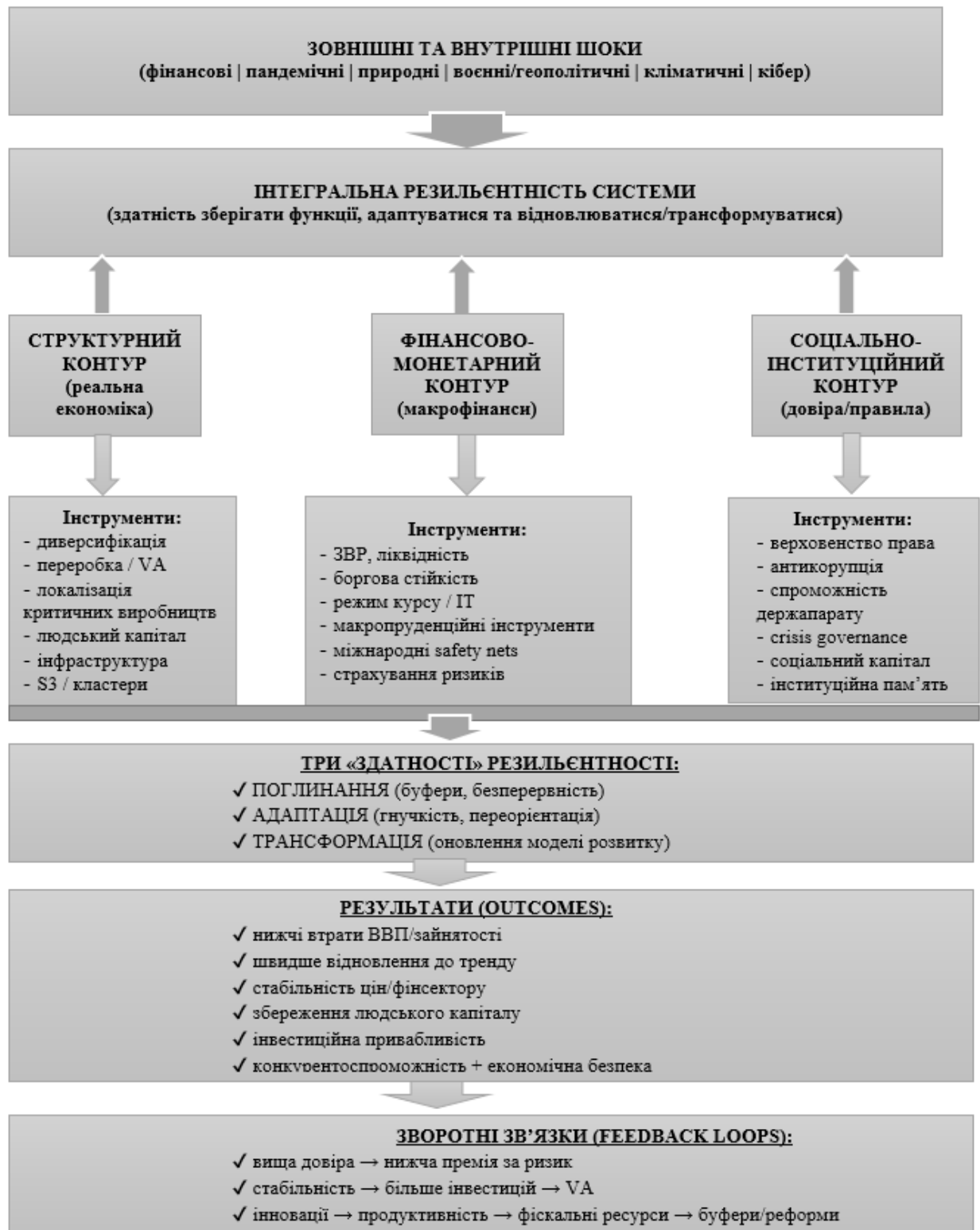

Рисунок 10.2 - Інтегральна модель резильєнтності (структурні + фінансово-монетарні + соціальні + інституційні інструменти)

“Ядро” моделі: 4 контури + канали впливу:

A. Структурний контур (реальна економіка).

Мета: зменшити структурну вразливість та підвищити потенціал відновлення.

Канал: диверсифікація/переробка/людський капітал → менша залежність від одного шоку → швидше повернення до зростання.

В. Фінансово-монетарний контур (макрофінансова стабільність).

Мета: забезпечити ліквідність, платоспроможність і стабільність очікувань у шок.

Канал: резерви/борг/курс/макропруденційні → менша паніка/відтік → безперервність фінансування економіки.

С. Соціальний контур (соціальний капітал і ринок праці).

Мета: зберегти соціальну згуртованість, людський капітал, адаптивність зайнятості.

Канал: солідарність/перекваліфікація/соцзахист → менші довгострокові втрати → підтримка попиту та продуктивності.

Д. Інституційний контур (якість правил і спроможність держави).

Мета: забезпечити швидкі, легітимні та ефективні рішення.

Канал: довіра/право/антикорупція/crisis governance → нижчі транзакційні витрати кризи → ефективніша реалізація політик.

Таблиця 10.2

Інтегральна матриця інструментів

Контур	Ключові інструменти	Яку “здатність” підсилює	Типовий KPI-моніторинг
Структурний	диверсифікація, переробка, локалізація критичних товарів, інфраструктура, S3/кластери	адаптацію + трансформацію	частка VA у ВВП/експорті, концентрація експорту, логістична спроможність
Фінансово-монетарний	ЗВР, фіскальні правила/буфери, управління боргом, режим курсу, макропруденційні, safety nets	поглинання + стабілізацію	резерви/ARA, спреди/премія за ризик, NPL, інфляційні очікування
Соціальний	перекваліфікація, активні програми зайнятості, таргетований соцзахист, підтримка МСП	адаптацію	зайнятість/безробіття, участь у LLL, бідність/нерівність
Інституційний	верховенство права, антикорупція, прозорі закупівлі, кризове управління, інституційна пам'ять	усі три (особливо поглинання й адаптацію)	індикатори governance, швидкість реалізації програм, рівень довіри

Два важливі принципи інтеграції (щоб модель “працювала”):

Принцип 1. Комплементарність.

Інструменти не додаються арифметично, вони працюють як мультиплікатор.

Наприклад: резерви + довіра → менші спреди → дешевше фінансування → більше інвестицій → структурна модернізація.

Принцип 2. Каскадність.

Під час шоку спрацьовує каскад: фінансово-монетарний контур стабілізує ліквідність і очікування, соціально-інституційний забезпечує виконання політик і згуртованість, структурний визначає траєкторію відновлення і конкурентні переваги після шоку.

Інтегральна резильєнтність соціально-економічної системи формується взаємодією чотирьох контурів політики: структурного, фінансово-монетарного, соціального та інституційного. Їх синергія забезпечує здатність системи поглинати шоки, адаптуватися до змін і трансформуватися без втрати базових функцій. За цією логікою резильєнтність виступає не лише механізмом кризостійкості, а й передумовою довгострокової конкурентоспроможності та економічної безпеки, оскільки знижує волатильність розвитку, зберігає людський капітал і створює умови для інвестицій та інновацій навіть у середовищі високої невизначеності.

ТЕМА 11. Вимірювання та аналітичні інструменти міжнародної конкурентоспроможності і сталого розвитку

1. Огляд ключових глобальних індексів і рейтингів міжнародної конкурентоспроможності та сталого розвитку

Роль індексів і рейтингів у сучасному економічному аналізі. У сучасній економічній науці та практиці державного управління міжнародні індекси і рейтинги виступають універсальними аналітичними інструментами порівняльної оцінки рівня розвитку країн, їх конкурентоспроможності, інституційної якості та прогресу у досягненні цілей сталого розвитку. Вони виконують кілька ключових функцій:

- інформаційну – узагальнюють великі масиви статистичних та експертних даних у компактній формі;

- порівняльну – дають змогу зіставляти країни між собою або з групами аналогів;

- сигнальну – виявляють сильні та слабкі сторони національної економіки;

- інструментальну – використовуються у стратегічному плануванні, формуванні політик та міжнародних переговорних позиціях.

Водночас принципово важливим є критичне розуміння методології індексів, а не лише їх числових значень.

Класифікація глобальних індексів за групами показників:

Економічні індекси та показники конкурентоспроможності. До економічної групи належать індикатори, що характеризують продуктивність, ефективність використання ресурсів та здатність економіки забезпечувати довгострокове зростання:

- ВВП на душу населення (у поточних цінах та за ПКС);

- показники продуктивності праці;
- глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI), який комплексно оцінює інституції, інфраструктуру, макроекономічну стабільність, ринки та інноваційний потенціал;

- IMD World Competitiveness Yearbook (IMD WCY), що акцентує увагу на ефективності уряду, бізнесу та інфраструктури.

Економічні індекси є базовими для аналізу позиції країни у світовому конкурентному середовищі, проте вони не охоплюють повною мірою соціальні та екологічні виміри розвитку.

Соціальні індекси розвитку та добробуту. Соціальна група індексів відображає якість людського потенціалу та рівень життя, виходячи за межі суто економічних показників:

- індекс людського розвитку (HDI), що поєднує очікувану тривалість життя, рівень освіти та дохід;

- World Happiness Index, який враховує суб'єктивне сприйняття добробуту, соціальну підтримку та довіру;

- індекс інклюзивного розвитку, що доповнює аналіз зростання оцінкою рівності можливостей та соціальної справедливості.

Ці індекси відіграють важливу роль у сучасній парадигмі сталого розвитку, оскільки демонструють, що високі темпи економічного зростання не завжди корелюють з високою якістю життя.

Інституційні індекси та індекси бізнес-клімату. Інституційна якість дедалі частіше визнається ключовим чинником конкурентоспроможності та резильєнтності економіки. До цієї групи належать:

- індекс сприйняття корупції (CPI);

- індекси якості врядування (Worldwide Governance Indicators);

- index of Economic Freedom, що оцінює ступінь ринкової свободи, захист прав власності та регуляторне середовище;

- показники легкості ведення бізнесу (історично – Doing Business, нині – альтернативні інструменти Світового банку).

Інституційні індекси особливо важливі для аналізу інвестиційної привабливості та довіри до держави, а також для оцінки довгострокових ризиків розвитку.

Екологічні індекси та індекси сталого розвитку. У контексті кліматичних змін та екологічних обмежень дедалі більшої ваги набувають індекси, що вимірюють екологічну складову конкурентоспроможності:

- Environmental Performance Index (EPI);

- вуглецеві та енергетичні індекси;

- SDG Index, який оцінює прогрес країн у досягненні Цілей сталого розвитку ООН.

Ці індекси демонструють, що екологічна ефективність стає не обмеженням, а джерелом конкурентних переваг, особливо для країн, інтегрованих у європейські та глобальні ринки.

Зведені (інтегральні) індекси: переваги та обмеження. Особливе місце займають зведені індекси, які поєднують економічні, соціальні, інституційні та інноваційні компоненти:

- GCI – фокус на продуктивності та довгостроковому зростанні;
- Global Innovation Index – оцінка інноваційних екосистем;
- SDG Index – багатовимірна оцінка сталого розвитку.

Їх перевага полягає у комплексності, однак недоліком є:

- агрегування різнорідних показників;
- залежність результату від вагових коефіцієнтів;
- чутливість до методологічних змін.

Тому для наукового аналізу доцільно використовувати набір індексів, а не покладатися на один рейтинг.

Відтак, глобальні індекси і рейтинги є ключовими інструментами порівняльного аналізу конкурентоспроможності та сталого розвитку. Жоден індекс не дає повної картини – необхідне комбіноване використання економічних, соціальних, інституційних та екологічних показників. Для рівня аспірантури принципово важливим є критичний аналіз методології, а не механічне трактування місця країни у рейтингу. Індекси слугують основою для аналітики політики та стратегічного планування, але потребують доповнення якісним і контекстним аналізом.

У таблиці 11.1 наведене порівняння основних індексів міжнародної конкурентоспроможності та сталого розвитку.

Таблиця 11.1

Порівняльна таблиця основних індексів міжнародної конкурентоспроможності та сталого розвитку

Індекс	Мета оцінювання	Ключові компоненти	Сильні сторони	Слабкі сторони / обмеження
Global Competitiveness Index (GCI)	Оцінка довгострокової конкурентоспроможності та продуктивності економіки	Інститути; інфраструктура; ІКТ; макроекономічна стабільність; здоров'я; навички; ринки товарів і праці; фінансова система; розмір ринку; динаміка бізнесу; інновації	Комплексний підхід; орієнтація на продуктивність; зв'язок з економічною політикою	Високий рівень агрегування; частка експертних оцінок; обмежена чутливість до короткострокових змін
IMD World Competitiveness Yearbook (WCY)	Порівняння здатності країн створювати умови для бізнесу	Економічна ефективність; ефективність уряду; ефективність бізнесу; інфраструктура	Сильний управлінський фокус; орієнтація на практичну конкурентоспроможність	Менше країн-учасників; значна роль опитувань менеджерів

Індекс	Мета оцінювання	Ключові компоненти	Сильні сторони	Слабкі сторони / обмеження
Global Innovation Index (GII)	Оцінка інноваційного потенціалу та результатів	Інституції; людський капітал і дослідження; інфраструктура; розвиток ринку; розвиток бізнесу; знання і технології; креативні результати	Деталізований аналіз інноваційної екосистеми; корисний для промислової та інноваційної політики	Менш придатний для загальної оцінки економіки; чутливий до якості статистики
Human Development Index (HDI)	Вимірювання людського розвитку	Тривалість життя; освіта; ВНД на душу населення	Простота інтерпретації; акцент на людині, а не лише економіці	Не враховує нерівність (у базовій версії); ігнорує екологічний вимір
SDG Index	Оцінка прогресу у досягненні Цілей сталого розвитку	17 ЦСР: бідність, здоров'я, освіта, екологія, інституції, партнерства тощо	Комплексність; відповідність глобальному порядку денному	Складність інтерпретації; неоднакова якість даних між країнами
Index of Economic Freedom	Оцінка рівня економічної свободи	Права власності; податкова політика; свобода торгівлі; регулювання; відкритість ринків	Чітка ідеологічна логіка; зручний для аналізу бізнес-клімату	Нормативна а упередженість; обмежений соціальний вимір
Corruption Perceptions Index (CPI)	Вимірювання сприйняття корупції	Опитування експертів і бізнесу щодо корупції в публічному секторі	Сильний сигнальний ефект; важливий для інвесторів	Суб'єктивність; не вимірює реальний масштаб корупції
Environmental Performance Index (EPI)	Оцінка екологічної ефективності	Зміна клімату; стан довкілля; біорізноманіття; якість повітря і води	Фокус на екологічній складовій сталого розвитку	Слабкий зв'язок з економічною продуктивністю; складна методологія

*Жоден індекс не є універсальним – кожен відображає лише певний вимір розвитку.

Для аналізу конкурентоспроможності доцільно поєднувати GCI / IMD з інституційними та соціальними індексами.

Індекси слід використовувати не як “оцінку успішності”, а як діагностичний інструмент для виявлення вузьких місць політики.

Особливу увагу варто приділяти методології, вагам і джерелам даних, а також динаміці показників у часі.

Міжнародні індекси конкурентоспроможності та сталого розвитку є важливими аналітичними інструментами, однак їх результати потребують критичної інтерпретації. Поєднання різних індексів дозволяє сформувати багатовимірний профіль розвитку країни та обґрунтувати пріоритети економічної, соціальної й інституційної політики.

2. Методологія на прикладі: GCI та IMD

Методологічна роль інтегральних індексів у вимірюванні конкурентоспроможності. Глобальні індекси конкурентоспроможності є агрегованими аналітичними моделями, які поєднують різноманітні показники (економічні, інституційні, соціальні, інноваційні) в єдину числову оцінку. Їх головна наукова цінність полягає не стільки в ранжуванні країн, скільки в можливості:

- ідентифікувати структуру конкурентоспроможності;
- порівнювати країни за окремими вимірами;
- оцінювати довгострокові фактори зростання та поточні умови ведення бізнесу.

Найбільш репрезентативними з погляду методології вважаються підходи World Economic Forum (GCI) та IMD World Competitiveness Center (IMD WCU), які, попри спільну мету, спираються на різні концептуальні логіки.

Структура та логіка Global Competitiveness Index 4.0 (GCI 4.0). GCI 4.0 (запроваджений у 2018 р.) був концептуально переосмислений відповідно до умов Четвертої промислової революції та фокусу на довгостроковій продуктивності. Індекс базується на 12 “стовпах” конкурентоспроможності, які відображають ключові передумови сталого економічного зростання:

- ✓ інститути
- ✓ інфраструктура
- ✓ ІКТ-адаптація
- ✓ макроекономічна стабільність
- ✓ охорона здоров'я
- ✓ навички
- ✓ ринок товарів
- ✓ ринок праці
- ✓ фінансова система
- ✓ розмір ринку
- ✓ бізнес-динаміка
- ✓ інноваційна спроможність

Методологічно важливо, що ці стовпи не поділяються на “етапи розвитку”, як у попередніх версіях GCI, а розглядаються як універсальні чинники продуктивності для всіх країн незалежно від рівня доходу.

Ваги та агрегування в GCI: принцип «рівнозначності». У GCI 4.0 застосовано принцип приблизно рівних ваг для всіх 12 стовпів. Це рішення має чітке методологічне обґрунтування:

- конкурентоспроможність є системною категорією, де провал в одному вимірі може нівелювати досягнення в інших;

- жорстка диференціація ваг могла б нав'язувати нормативне бачення “важливіших” факторів.

Водночас у науковій літературі це рішення часто критикується. Основні аргументи критики:

- для країн із різним рівнем розвитку реальна важливість факторів не є однаковою;

- рівні ваги можуть маскувати критичні інституційні проблеми, якщо вони “усереднюються” іншими показниками.

Таким чином, GCI доцільно використовувати не лише як інтегральний бал, а передусім як панель з 12 вимірів.

Джерела даних GCI: статистика + Executive Opinion Survey.

Методологія GCI поєднує:

- об'єктивні статистичні дані (національні рахунки, макроекономічні показники, освіта, здоров'я);

- Executive Opinion Survey (EOS) – щорічне опитування керівників компаній.

- EOS дозволяє враховувати “м'які” інституційні фактори, які важко виміряти статистично (якість регулювання, довіра до судів, корупційні практики). Водночас цей інструмент має обмеження:

- суб'єктивність оцінок;

- можливий вплив політичного та медійного контексту;

- різна вибірка респондентів між країнами.

Важливо розуміти, що погіршення позицій країни в GCI не завжди означає реальне погіршення умов, а може відображати зміну сприйняття бізнесу.

Методологія IMD World Competitiveness Yearbook (WCY). IMD застосовує альтернативний підхід, який більше орієнтований на поточну ефективність економіки та бізнес-середовища. Індекс ґрунтується на 4 групах факторів:

1. Економічна ефективність

2. Ефективність уряду

3. Ефективність бізнесу

4. Інфраструктура

У межах цих груп використовується близько 330 показників, з яких: приблизно $\frac{2}{3}$ – статистичні дані; близько $\frac{1}{3}$ – опитування керівників.

IMD надає більшу вагу “жорстким” даним, що робить індекс чутливішим до короткострокових макроекономічних змін, циклічних коливань і поточних умов ведення бізнесу.

У таблиці 11.2 наведено порівняння підходів GCI та IMD.

Порівняння підходів GCI та IMD

Критерій	GCI (ВЕФ)	IMD
Концептуальний фокус	Довгострокова продуктивність і потенціал	Поточна конкурентоспроможність і бізнес-ефективність
Структура	12 стовпів	4 групи факторів
Джерела даних	Статистика + EOS	Переважно статистика + опитування
Чутливість до циклів	Низька	Вища
Аналітична цінність	Стратегічне планування	Оперативна політика та бізнес-клімат

GCI доцільніше використовувати для стратегічного бачення розвитку, тоді як IMD - для оцінки поточної конкурентної позиції та короткострокових рішень.

GCI та IMD не є взаємозамінними, а взаємодоповнюють один одного.

GCI фіксує фундаментальні основи конкурентоспроможності, IMD - операційну ефективність економіки.

Інтерпретація індексів вимагає розуміння методології, джерел даних і логіки агрегування.

Для наукового аналізу доцільно використовувати обидва індекси паралельно, а не робити висновки на основі одного рейтингу.

3. Аналіз прикладу країни в рейтингах (case-study): Україна в системі міжнародних індексів конкурентоспроможності

Логіка кейсу: «рейтинг → компоненти → причинні фактори → політичні висновки». У цьому кейсі Україна розглядається не як «місце в таблиці», а як профіль сильних/слабких сторін за компонентами (підіндексами). Ключова ідея сучасних композитних рейтингів конкурентоспроможності (зокрема GCI 4.0) полягає в тому, що вони вимірюють продуктивнісні передумови країни через набір «стовпів/підсистем» (інститути, інфраструктура, навички, інноваційна спроможність тощо), а не лише поточний рівень доходу.

Крок 1 - Вибір інструментів і часової рамки (приклад: зріз 2019 р.).

Для методично коректного порівняння задайте: один базовий рік/зріз (наприклад, 2019 як «довоєнний» структурний профіль для довгострокових факторів); 2–3 індекси різних типів, щоб не потрапити в пастку однієї методології:

- WEF GCI 4.0 (структурні драйвери продуктивності; 12 «стовпів» конкурентоспроможності).

- інституційні/антикорупційні індикатори (для пояснення «інституційного блоку» конкурентоспроможності) - наприклад, CPI від Transparency International (як зовнішній валідатор проблем «доброго врядування»).

- макро/структурні змінні (для контексту) - частка експорту/імпорту у ВВП, структура експорту, ПП, демографія (з офіційної статистики/міжнар. організацій).

Крок 2 - Декомпозиція України за «провальними» та «сильнішими» блоками (GCI-логіка).

GCI 4.0 структурує конкурентоспроможність через 12 «стовпів» (Institutions, Infrastructure, ICT adoption, Macroeconomic Stability, Health, Skills, Product Market, Labor Market, Financial System, Market Size, Business Dynamism, Innovation Capability).

У кейсі для України (типовий висновок, який аспіранти мають довести даними):

- інститути: слабкі місця зазвичай пов'язані з правами власності, незалежністю суду, передбачуваністю регулювання, корупційними ризиками (це б'є по інвестклімату, доступу до довгих грошей, конкуренції).

- макростабільність: чутлива до інфляційних/боргових факторів та довіри до політики (у GCI це відображається через відповідні макроіндикатори).

- навички/людський капітал: часто виглядає відносно краще, ніж інституційний блок, але має «внутрішню асиметрію» - сильна базова освіта vs. проблеми зі skills-matching, витоком кадрів і недофінансуванням R&D.

- розмір ринку: структурно є перевагою для країн середнього розміру, але реалізується лише за наявності конкуренції, інвестицій та доступу до зовнішніх ринків.

Навчальне завдання: показати, як «слабкі інститути» транслиуються у слабку конкуренцію, нижчу інноваційну віддачу та дорожче фінансування.

Крок 3 - Бенчмаркінг: Польща, Румунія, В'єтнам (логіка груп порівняння).

Порівняння робиться не «для рейтингу», а щоб ідентифікувати:

- країни-сусіди (Польща, Румунія) - схожий європейський контекст, інтеграційні ефекти, регуляторні стандарти;

- країни-конкуренти за інвестиції/виробничі ланцюги (В'єтнам) - інша модель зростання, але конкуренція за FDI, виробничі мережі, експортні ніші.

Рекомендована матриця зіставлення (без переважання цифрами):

- Інститути: суди, права власності, конкуренція

- Інфраструктура/логістика

- Ринок праці та навички

- Фінансова система/доступ до капіталу

- Інноваційна спроможність і бізнес-динаміка

Крок 4 - Виявлення закономірностей і «винятків».

Типова емпірична закономірність: вищий дохід ↔ вищі позиції, але:

- можливі винятки: країни з високими доходами можуть мати слабші інститути/диверсифікацію, що погіршує «структурну» конкурентоспроможність у довгому горизонті;

- країни середнього доходу можуть демонструвати кращу бізнес-динаміку/експортну інтеграцію, але «упиратися» в інститути (класична логіка middle-income trap у прикладних дискусіях конкурентоспроможності).

У навчальному форматі аспіранти можуть:

- сформулювати гіпотезу (напр., «інститути - головний вузол обмежень для України»);

- перевірити її через 2–3 незалежні джерела/індекси (GCI-змінні + корупційні/правові індикатори + FDI/інвестклімат).

Крок 5 - Пояснення змін у часі (чому країна “піднялася/опустилася”).

Навіть якщо зміна позиції невелика, аспірантський рівень аналізу вимагає розрізняти:

- реальні структурні зміни (реформи, інфраструктурні інвестиції, дерегуляція, антимонопольна практика);

- методологічні/вимірювальні ефекти (оновлення джерел статистики, зміни в опитуванні бізнесу, ревізії даних);

- циклічні фактори (макрошоки, валютні коливання), що можуть тимчасово покращувати/погіршувати компоненти макроблоку.

Висновок для кейсу. Очікуваний результат роботи аспірантів - не “місце України”, а:

- 1 сторінка профілю (5–7 ключових висновків) з прив’язкою до компонентів;

- 1 сторінка policy-implications: 3 пріоритети політики (наприклад: судова/антикорупційна інфраструктура; конкуренція і дерегуляція; інновації й людський капітал);

- коротке пояснення причин відставання/переваг у порівнянні з Польщею/Румунією/В’єтнамом (через логіку компонентів).

Практичний кейс

Case-study: аналіз країни в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності (на прикладі України).

Мета: навчитися працювати з міжнародними рейтингами не описово, а аналітично; сформувати навички декомпозиції інтегральних індексів; виявити структурні обмеження та конкурентні переваги країни; пов’язати рейтингові результати з економічною політикою та інституційними факторами.

Формат заняття: Форма роботи: індивідуальна або малі групи (2–3 особи)

Тривалість: 2 академічні години

Результат: аналітичний міні-звіт (4–6 сторінок)

Завдання практичного заняття:

Крок 1. Вибір об’єкта та джерел аналізу.

Об’єкт дослідження – Україна (базовий кейс).

Обов’язкові джерела:

- Global Competitiveness Index 2019 (GCI 4.0)

- IMD World Competitiveness Yearbook (якщо країна не входить – використати інституційні/макроальтернативи)

Країни для порівняння (обрати мінімум 2):

- Польща
- Румунія
- В'єтнам (країна-конкурент за інвестиції та виробничі ланцюги)

Крок 2. Декомпозиція позицій України (GCI).

Завдання: проаналізувати не загальне місце України, а профіль за “стовпами” GCI.

Шаблон таблиці:

Профіль України за GCI (2019)

Стовп GCI	Рівень (високий / середній / низький)	Короткий коментар (1–2 речення)
Інститути		
Інфраструктура		
ІКТ		
Макроекономічна стабільність		
Охорона здоров'я		
Навички		
Ринок товарів		
Ринок праці		
Фінансова система		
Розмір ринку		
Бізнес-динаміка		
Інноваційна спроможність		

Методичний акцент: пояснювати чому показник слабкий/сильний (інститути, політика, структура економіки), а не просто констатувати факт.

Крок 3. Альтернативний погляд: IMD або інституційні індикатори.

Якщо країна присутня в IMD: проаналізувати 4 блоки (економічна, урядова, бізнес-ефективність, інфраструктура).

Якщо ні: використати інституційні індикатори (корупція, верховенство права, ефективність уряду) як пояснювальні змінні.

Шаблон таблиці:

Інституційно-управлінський профіль України

Вимір	Сильна сторона	Слабка сторона	Вплив на конкурентоспроможність
Урядова ефективність			
Бізнес-середовище			
Регуляторна якість			
Фінансові умови			

Крок 4. Порівняльний аналіз (бенчмаркінг).

Завдання: порівняти Україну з обраними країнами не за рейтингом загалом, а за ключовими блоками.

Шаблон таблиці:

Порівняння профілів конкурентоспроможності

Країна	Інститути	Людський капітал	Бізнес-середовище	Інновації	Загальна логіка моделі
Україна					

Країна	Інститути	Людський капітал	Бізнес-середовище	Інновації	Загальна логіка моделі
Польща					
Румунія					
В'єтнам					

Аналітичне питання: чому країна з нижчим ВВП на душу (напр., В'єтнам) може виглядати конкурентнішою в окремих компонентах?

Крок 5. Аналіз динаміки (зміни позицій).

Завдання: пояснити, чому позиція України: покращилась / погіршилась / залишилась стабільною.

Орієнтовна структура пояснення:

- структурні чинники (реформи, дерегуляція, ринки)
- циклічні чинники (макроекономіка, валюта)
- методологічні чинники (зміна опитувань, даних)

Крок 6. Аналітичні висновки (policy-logic).

Аспіранти формулюють 3–5 узагальнених висновків, наприклад: де саме зосереджене «вузьке місце» конкурентоспроможності; які блоки дають найбільший потенціал зростання; які реформи мали б мультиплікативний ефект для рейтингів і реальної економіки.

Графічний елемент (обов'язково): схема (у вигляді рисунка або логічного блоку) «Інститути → бізнес-динаміка → інновації → конкурентоспроможність» (може бути виконана у PowerPoint / Word / hand-drawn з поясненням).

Вимоги до оформлення: обсяг: 4–6 сторінок.

Стиль: академічний.

Таблиці – з власними узагальненнями.

Посилання – на офіційні звіти (WEF, IMD, міжнародні організації).

Критерії оцінювання (100 балів).

Критерій	Бали
Коректність роботи з даними та індексами	20
Глибина декомпозиції (не опис, а пояснення)	25
Якість порівняльного аналізу	20
Логічність і обґрунтованість висновків	20
Візуалізація та структура роботи	10
Академічна мова і самостійність	5

Очікуваний навчальний результат: не просто «знати рейтинг», а розуміти методологічні обмеження індексів; здатність використовувати їх як інструмент аналітики і політики; можливість інтегрувати рейтинги у наукові дослідження, дисертації, policy-briefs.

4. Індекси сталого розвитку та інклюзивності у системі оцінювання розвитку і конкурентоспроможності країн

Логіка переходу від «економічного зростання» до сталого та інклюзивного розвитку. У сучасних дослідженнях міжнародної

конкурентоспроможності дедалі чіткіше простежується відхід від вузького трактування розвитку як зростання ВВП. Глобальні кризи, соціальна поляризація, екологічні обмеження та демографічні виклики показали, що економічне зростання без соціальної інклюзивності та стійкості не гарантує довгострокової конкурентоспроможності. Саме тому поряд з індексами типу GCI дедалі ширше застосовуються індекси сталого та людського розвитку, які фіксують якість зростання та його соціальні результати.

Індекс людського розвитку (HDI): концепція та аналітичні можливості. Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI), що розраховується United Nations Development Programme, є одним із найбільш визнаних інтегральних показників загального рівня розвитку країни. Його методологія базується на трьох ключових вимірах:

1. Рівень життя – валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (у ПКС);
2. Здоров'я – очікувана тривалість життя при народженні;
3. Освіта – середня та очікувана тривалість навчання.

HDI дає змогу оцінити не лише економічні результати, а й соціальні умови відтворення людського капіталу, який є фундаментом інноваційної та конкурентної економіки. *Водночас методологічним обмеженням HDI є те, що він:* не враховує якість інституцій; майже не відображає структуру економіки; обмежено реагує на нерівність та екологічні чинники (частково це компенсується індексом IHDI).

Таким чином, HDI доцільно розглядати як індикатор загального рівня розвитку, але не як прямий показник конкурентоспроможності.

Індекс Цілей сталого розвитку (SDG Index): багатомірне бачення прогресу. SDG Index, який розробляється в рамках ініціативи Sustainable Development Solutions Network, ґрунтується на оцінюванні прогресу країн за 17 Цілями сталого розвитку ООН. Кожна ціль оцінюється за шкалою від 0 до 100, після чого формується агрегований індекс.

Методологічні особливості SDG Index:

- охоплення економічних, соціальних, інституційних та екологічних аспектів розвитку;
- можливість ідентифікації дисбалансів між цілями (наприклад, успіхи в освіті при відставанні в інститутах);
- орієнтація на довгострокову траєкторію розвитку, а не короткострокову ефективність.

Водночас SDG Index: не фокусується безпосередньо на продуктивності та бізнес-середовищі; є менш придатним для оперативного аналізу економічної політики.

Отже, SDG Index виконує функцію нормативного та стратегічного індикатора сталого розвитку, що доповнює індекси конкурентоспроможності.

Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI). Індекс інклюзивного розвитку, запропонований World Economic Forum, став спробою подолати ключовий недолік класичних показників зростання – ігнорування нерівності та екологічних обмежень. *Методологія IDI поєднує три блоки:*

1. Зростання та розвиток (ВВП, продуктивність, зайнятість);
2. Інклюзивність (нерівність доходів, бідність, доступ до можливостей);
3. Стійкість міжпоколінного розвитку (екологічні показники, державний борг).

Аналітична цінність IDI полягає в тому, що він демонструє: високе економічне зростання може співіснувати з низькою інклюзивністю, що підриває соціальну стабільність і, зрештою, конкурентоспроможність.

Порівняльні приклади: чому індекси дають різну «картину» розвитку. Практика міжнародних порівнянь наочно показує, що окремі індекси відображають різні виміри розвитку:

- країни Перської затоки мають дуже високий HDI, що зумовлено високими доходами та очікуваною тривалістю життя, однак у GCI вони часто демонструють середні позиції через обмежену диверсифікацію економіки та інституційні слабкості.

- Китай, навпаки, має середній рівень HDI, але досить високі позиції в GCI, що пояснюється масштабом ринку, індустріальною базою, інноваційною динамікою та активною промисловою політикою.

- країни з високим HDI, але низькою інклюзивністю можуть стикатися з соціальною напругою, що у довгостроковій перспективі погіршує інвестиційний клімат і конкурентні позиції.

Ці приклади підтверджують, що жоден індекс не є самодостатнім.

Отже, HDI, SDG Index та IDI відображають різні виміри розвитку, які не зводяться до класичної конкурентоспроможності.

Високий рівень людського розвитку не гарантує високих позицій у глобальній конкуренції без ефективних інституцій та продуктивної економіки.

Індекси сталого та інклюзивного розвитку є необхідним доповненням до GCI та IMD, особливо у стратегічному аналізі.

Для комплексного бачення розвитку країни доцільно застосовувати пакет індексів, що охоплює економічні, соціальні, інституційні та екологічні виміри.

Відтак, міжнародна конкурентоспроможність у XXI столітті формується на перетині продуктивності, людського розвитку, інклюзивності та стійкості, і жоден окремий рейтинг не здатен повністю відобразити цю складну реальність.

5. Користування міжнародними рейтингами для формування та оцінювання державної політики

Рейтинги як інструмент публічної політики: логіка та мотиви використання. Міжнародні рейтинги конкурентоспроможності, бізнес-клімату та інституційної якості дедалі частіше використовуються урядами як орієнтири для реформ і засоби комунікації з внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами. Типовою практикою є постановка цільових індикаторів,

наприклад: «увійти до топ-30» або «покращити позицію на N пунктів» у конкретному рейтингу.

Такі підходи застосовувалися в різні періоди Казахстаном, РФ та Україною (зокрема, у контексті рейтингу Doing Business). *Перевага цього підходу полягає в тому, що рейтинг:*

- забезпечує зрозумілу, вимірювану ціль;
- створює політичну мобілізацію навколо реформ;
- полегшує міжнародну комунікацію прогресу.

Водночас рейтинги є лише індикаторами, а не самодостатніми цілями політики.

Ризик «реформ заради рейтингу»: методологічні та інституційні пастки. Суттєвим недоліком «рейтингово-орієнтованої» політики є ризик імітації реформ, коли уряди зосереджуються на тих показниках, які безпосередньо впливають на позицію в рейтингу, ігноруючи глибинні інституційні проблеми. Це явище часто описують як gaming the indicators.

Класичним прикладом стала історія з рейтингом Doing Business Світового банку. У 2021 р. було офіційно визнано факти маніпуляцій даними та політичного втручання з метою штучного покращення позицій окремих країн. У результаті World Bank ухвалив рішення припинити публікацію рейтингу.

Цей кейс має важливе методологічне значення: рейтинги не є нейтральними «об'єктивними істинами»; вони залежать від методології, вибору показників і якості даних; некритичне використання може призвести до викривлених політичних рішень.

Тріангуляція даних як принцип відповідального використання рейтингів. Щоб уникнути помилкових висновків, у сучасній аналітиці застосовується принцип тріангуляції даних – перевірки одного висновку через декілька незалежних джерел. Наприклад: проблеми інституційної якості мають підтверджуватися не лише GCI, а й індикаторами верховенства права, контролю корупції, ефективності уряду; оцінка інвестиційного клімату має базуватися не лише на рейтингах, а й на фактичних потоках ПІІ, вартості капіталу, ризикових преміях.

Такий підхід дозволяє перейти від «позиції в таблиці» до системного аналізу причин і наслідків.

Інтерактивні аналітичні інструменти міжнародних організацій. Важливою перевагою сучасних рейтингів є наявність відкритих інтерактивних платформ, які дозволяють: проводити бенчмаркінг країни з групою аналогів; аналізувати окремі компоненти індексів, а не лише загальне місце; будувати власні графіки та профілі конкурентоспроможності.

Зокрема, такі можливості надають: аналітичні панелі World Economic Forum; бази даних World Bank та інших міжнародних інституцій.

Для практиків це означає перехід від пасивного сприйняття рейтингів до самостійної роботи з первинними даними.

Практичне значення рейтингів для бізнесу та інвесторів. Міжнародні рейтинги мають не лише академічне чи політичне, а й прикладне економічне

значення. Потенційні інвестори, кредитори та транснаціональні корпорації використовують рейтинги як: перший фільтр ризиків при виборі країни; джерело інформації про інституційне середовище та передбачуваність політики; індикатор довіри до економіки загалом.

Відповідно, покращення позицій у рейтингах не є самоціллю, а має розглядатися як побічний результат реальних реформ, що підвищують прозорість, конкуренцію та ефективність інституцій.

Отже, міжнародні рейтинги є корисним інструментом політики, але не повинні підміняти її зміст. Орієнтація виключно на «місце в рейтингу» створює ризик імітації реформ. Надійний аналіз вимагає триангуляції даних та поєднання кількісних і якісних показників. Для бізнесу рейтинги важливі як сигнал довіри, тому їх поліпшення має ґрунтуватися на глибинних інституційних змінах.

Відтак, рейтинги мають слугувати компасом економічної політики, а не її автопілотом: вони показують напрям, але не замінюють професійного аналізу та відповідального врядування.

ТЕМА 12. Міжнародне співробітництво та інтеграція в забезпеченні сталого розвитку і конкурентоспроможності

1. Міжнародна торгівля та співпраця: взаємний вигравш чи конкуренція

Теоретичні засади міжнародної торгівлі: від порівняльних переваг до сучасних підходів. Класична теорія міжнародної торгівлі, сформульована Д. Рікардо, виходить із принципу порівняльних переваг, згідно з яким країни отримують взаємний вигравш від спеціалізації на виробництві товарів і послуг з відносно нижчими альтернативними витратами. Навіть за наявності абсолютної переваги однієї країни у виробництві всіх товарів, міжнародна торгівля дозволяє підвищити загальний добробут обох сторін через ефективніший розподіл ресурсів.

У сучасних умовах ця логіка була розширена новими теоріями торгівлі (П. Кругман, М. Меліц), які акцентують увагу на:

- економії від масштабу;
- внутрішньогалузевій торгівлі між подібними за рівнем розвитку країнами;
- ролі фірм-лідерів продуктивності, які виграють від відкриття ринків.

Таким чином, міжнародна торгівля сьогодні розглядається не лише як обмін «різними товарами», а як механізм підвищення продуктивності, технологічного навчання та конкурентного тиску, що стимулює оновлення економічних структур.

Вплив міжнародної торгівлі на конкурентоспроможність національних економік. Відкритість до міжнародної торгівлі впливає на конкурентоспроможність країн багатовимірно.

Позитивні ефекти:

- доступ до ширших ринків збуту, що дозволяє підприємствам реалізовувати ефект масштабу;
- імпорт сучасних технологій, обладнання та проміжних товарів, які підвищують продуктивність;
- посилення конкурентного тиску на внутрішньому ринку, що стимулює інновації та зниження витрат.

Негативні та ризикові аспекти:

- витіснення неконкурентоспроможних галузей;
- структурне безробіття у короткостроковому періоді;
- зростання залежності від зовнішніх ринків і кон'юнктури світової економіки.

Емпіричні дослідження Світового банку та ОЕСР підтверджують, що країни з більшою залученістю до світової торгівлі в середньому демонструють вищі темпи зростання продуктивності, однак вигоди розподіляються нерівномірно і залежать від якості інститутів, політики на ринку праці та системи соціального захисту.

Міжнародна торгівля: співпраця чи «гра з нульовою сумою»? У публічних дебатах міжнародна торгівля нерідко подається як конкурентна боротьба між країнами, де вигреш одних означає втрати інших. Проте з позицій економічної теорії та більшості емпіричних досліджень торгівля є грою з позитивною сумою: загальний «пиріг» зростає, хоча його розподіл може бути асиметричним.

Саме ця асиметрія вигод пояснює:

- зростання протекціоністських настроїв у частині розвинених країн;
- політичну підтримку торговельних обмежень під гаслами «захисту національних інтересів»;
- загострення гео економічної конкуренції між провідними центрами сили.

Таким чином, питання полягає не в тому, чи вигідна торгівля загалом, а в тому, як держава перерозподіляє вигоди та компенсує втрати окремих груп.

Роль World Trade Organization у формуванні правил глобальної конкуренції. Світова організація торгівлі відіграє ключову роль у забезпеченні передбачуваності та стабільності міжнародної торговельної системи. Її базові принципи включають:

- режим найбільшого сприяння (MFN) – недискримінаційний доступ до ринків;
- національний режим – рівні умови для імпортованих і національних товарів;
- механізм врегулювання суперечок, що знижує ризик ескалації торговельних конфліктів.

Для країн з відкритою економікою участь у СОТ означає зменшення політичних ризиків торгівлі, особливо у відносинах з більшими партнерами. Водночас сучасна криза багатосторонньої торговельної системи (параліч

Апеляційного органу СОТ, зростання односторонніх обмежень) підриває ефективність цих механізмів.

Торговельні конфлікти та їх глобальні наслідки: приклад США–Китай. Торговельно-економічне протистояння між США та Китаєм після 2018 р. продемонструвало, що навіть найбільші економіки не застраховані від негативних ефектів торговельних воєн. Підвищення мит призвело до:

- порушення глобальних ланцюгів доданої вартості;
- зростання витрат для бізнесу і споживачів;
- побічних ефектів для третіх країн, які були втягнуті у перерозподіл торговельних потоків.

Для середніх і малих економік такі конфлікти створюють як ризики, так і вікна можливостей (залучення виробництв, диверсифікація експорту), однак реалізація цих можливостей залежить від внутрішньої конкурентоспроможності та інституційної готовності.

Отже, міжнародна торгівля є ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності через спеціалізацію, економію від масштабу та технологічне навчання.

Вигоди від торгівлі не є автоматичними і залежать від якості державної політики та інститутів.

СОТ формує базові «правила гри», але ефективність багатосторонньої системи сьогодні під тиском геоекономічних конфліктів.

Торгівля в цілому є грою з позитивною сумою, проте без компенсаторних механізмів вона може посилювати нерівність і соціальну напругу.

Відак, міжнародна торгівля одночасно є механізмом співпраці та конкуренції; здатність країни перетворити відкритість на конкурентну перевагу залежить від її інституційної спроможності та стратегічного бачення розвитку.

2. Регіональні інтеграційні об'єднання як чинник конкурентоспроможності та сталого розвитку

Логіка регіональної економічної інтеграції. Регіональні інтеграційні об'єднання є інституціоналізованою формою міжнародного економічного співробітництва, що передбачає часткове або повне усунення бар'єрів між країнами-учасницями. На відміну від глобальної лібералізації в рамках СОТ, регіональна інтеграція дозволяє:

- поглиблювати координацію політик;
- гармонізувати стандарти і правила;
- створювати стійкі регіональні ринки, менш вразливі до глобальних шоків.

У теорії міжнародної інтеграції (Б. Баласса) виділяють етапи: зона вільної торгівлі → митний союз → спільний ринок → економічний і валютний

союз. Практика показує, що глибина інтеграції прямо впливає на конкурентне середовище і можливості країн-учасниць.

European Union: еталон глибокої економічної інтеграції. Європейський Союз є найбільш розвиненим прикладом наднаціональної економічної інтеграції, яка істотно трансформувала конкурентне середовище в Європі.

Ключові елементи впливу ЄС на конкурентоспроможність:

- єдиний внутрішній ринок із вільним рухом товарів, послуг, капіталу та робочої сили;

- єдині технічні, екологічні та споживчі стандарти, що знижують транзакційні витрати для бізнесу;

- конкурентна політика ЄС (антимонопольне регулювання, контроль державної допомоги);

- регіональна політика вирівнювання (структурні та інвестиційні фонди), спрямована на зменшення диспропорцій між регіонами.

Запровадження єдиної валюти (євро) в межах Євросони додатково посилює інтеграцію, усунувши валютні ризики, але водночас обмежило національну макроекономічну автономію, що стало очевидним під час боргової кризи 2010-х років.

Висновок: ЄС створює масштабний і конкурентний ринок, у якому виграють країни та регіони з вищою інституційною і інноваційною спроможністю, тоді як слабші регіони потребують підтримки через спільні фонди.

United States–Mexico–Canada Agreement (USMCA): інтеграція Північної Америки. Північноамериканська інтеграція, що еволюціонувала від НАФТА до USMCA, є прикладом зони вільної торгівлі з елементами регуляторної координації, але без наднаціональних інститутів європейського типу.

Основні ефекти інтеграції:

- формування регіональних ланцюгів доданої вартості, особливо в автомобільній та електронній промисловості;

- перенесення виробництва у Мексику завдяки нижчим витратам на працю;

- посилення конкурентного тиску на традиційні галузі США і Канади.

Ці процеси стали предметом політичних дискусій, оскільки вигоди інтеграції розподілилися нерівномірно: споживачі та корпорації виграли, тоді як частина промислових регіонів зіткнулася з деіндустріалізацією.

Висновок: USMCA підвищує ефективність регіональної економіки, але не містить потужних механізмів перерозподілу вигод, як у ЄС.

Association of Southeast Asian Nations: «м'яка» інтеграція Південно-Східної Азії. АСЕАН представляє модель поступової та відносно неглибокої інтеграції, що ґрунтується на принципах невтручання та консенсусу.

Особливості впливу АСЕАН:

- зниження тарифних бар'єрів і стимулювання внутрішньорегіональної торгівлі;

- збереження значної національної автономії економічної політики;

- інтеграція в глобальні виробничі мережі як регіональний кластер.
- АСЕАН не створює єдиного ринку у європейському розумінні, однак виступає платформою кооперації, що підвищує привабливість регіону для ПШ.

Інтеграційні об'єднання пострадянського простору: Eurasian Economic Union. Митні союзи та економічні об'єднання на пострадянському просторі мають змішану економіко-політичну природу. Їхні характерні риси:

- формальна економічна інтеграція за умов обмеженої конкуренції;
- домінування політичних мотивів над економічною ефективністю;
- слабкі наднаціональні інститути та обмежена довіра між учасниками.

У результаті такі об'єднання не створили потужних конкурентних ринків і не стали драйверами інноваційного розвитку.

Україна та регіональна інтеграція: зона вільної торгівлі з ЄС. Для України ключовим інтеграційним вектором є EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area.

Переваги ЗВТ з ЄС:

- ЄС став найбільшим торговельним партнером України;
- доступ до ринку з високою платоспроможністю;
- гармонізація стандартів ЄС відкриває шлях і на інші глобальні ринки;
- стимулювання модернізації виробництва та інституційних реформ.

Виклики і недоліки:

- висока вартість адаптації до стандартів ЄС;
- посилення конкуренції на внутрішньому ринку;
- асиметрія між українськими та європейськими виробниками за доступом до фінансів і технологій.

Відтак, інтеграція з ЄС є для України не лише торговельним, а цивілізаційно-інституційним вибором, який у короткостроковому періоді створює тиск, але у довгостроковому - формує основу для підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку.

Отже, регіональна інтеграція є потужним інструментом підвищення конкурентоспроможності через масштаби ринку та спільні правила гри.

Глибина інтеграції визначає баланс між вигодами та втратою національної автономії.

ЄС демонструє модель, де інтеграція поєднується з політикою вирівнювання, тоді як інші блоки мають більш асиметричні ефекти.

Для України інтеграція з ЄС є ключовим шляхом довгострокового підвищення конкурентних позицій, за умови активної внутрішньої політики адаптації та підтримки бізнесу.

3. Міжнародні інституції і глобальні виклики: колективні відповіді та вплив на конкурентоспроможність

Глобальні виклики як проблема колективної дії. Сучасний етап світового розвитку характеризується наявністю глобальних викликів, які за своєю природою не можуть бути ефективно вирішені на рівні окремих держав.

Кліматичні зміни, глобальна нерівність, цифрова трансформація та кіберризика створюють транснаціональні зовнішні ефекти, коли дії (або бездіяльність) однієї країни впливають на добробут інших. У таких умовах міжнародні інституції відіграють роль механізмів координації, що дозволяють узгоджувати правила, цілі та інструменти політики.

З економічної точки зору йдеться про класичну проблему collective action: без спільних правил країни мають стимули «безкоштовного користування» результатами зусиль інших, що підриває ефективність глобальних рішень. Саме тому міжнародні домовленості та «м'які» стандарти стають дедалі важливішим чинником довгострокової конкурентоспроможності.

Кліматична політика: Паризька угода та конкурентні наслідки. Ключовим інституційним механізмом глобальної кліматичної координації є Paris Agreement (2015), ухвалена в рамках РКЗК ООН. Вона передбачає добровільні, але публічно задекларовані зобов'язання країн щодо скорочення викидів парникових газів (NDCs) з метою стримування глобального потепління.

Виконання кліматичних зобов'язань безпосередньо впливає на:

- структуру енергетики (перехід від викопного палива до ВДЕ);
- витрати виробництва в енергоємних галузях;
- конкурентні позиції експортерів на міжнародних ринках.

Проблема полягає в асиметрії виконання: якщо частина країн інвестує у «зелену» трансформацію, а інші – ні, виникає ризик carbon leakage (перенесення брудних виробництв). Відповіддю на це стали інструменти торговельно-кліматичної корекції, зокрема Carbon Border Adjustment Mechanism ЄС. СВAM фактично перетворює кліматичну політику на фактор міжнародної конкурентоспроможності, стимулюючи партнерів адаптувати свої виробничі стандарти.

Цілі сталого розвитку ООН: глобальна нерівність і безпека. Іншим фундаментальним напрямом міжнародної співпраці є реалізація United Nations Sustainable Development Goals. ЦСР поєднують економічні, соціальні та екологічні цілі, формуючи універсальну рамку розвитку до 2030 року.

Значення ЦСР для глобальної конкурентоспроможності має дві взаємопов'язані площини:

- моральну – скорочення бідності, нерівності та соціальної маргіналізації;

- прагматичну – зменшення ризиків конфліктів, масової міграції та політичної нестабільності, які створюють загрози і для розвинених економік.

Міжнародні програми допомоги та фінансування розвитку (через Світовий банк, регіональні банки розвитку, фонди ООН) розглядаються не як благодійність, а як інвестиції у глобальну стабільність, що опосередковано підтримує конкурентоспроможність усіх учасників світової економіки.

Цифрова сфера та нові правила глобальної економіки. Цифровізація створила новий вимір глобальних викликів, де національні регуляції дедалі частіше виявляються неефективними. Ключові проблеми включають:

- оподаткування транснаціональних цифрових корпорацій;
- регулювання глобальних платформ;
- кібербезпеку та захист даних.

Відсутність узгоджених правил призводить до податкової конкуренції та регуляторних «лазівок», що спотворюють конкуренцію. Саме тому міжнародна координація в цифровій сфері стає необхідною умовою справедливого конкурентного середовища.

Роль Organisation for Economic Co-operation and Development: «м'які стандарти» як джерело конкурентних переваг. Особливе місце серед міжнародних інституцій займає ОЕСР, яка не встановлює жорстких зобов'язань, але формує «м'які стандарти» політики у сферах:

- корпоративного управління;
- освіти та навичок;
- інноваційної політики;
- антикорупційних практик і публічного врядування.

Країни, що імплементують рекомендації ОЕСР, як правило, покращують якість інститутів, що прямо відображається у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Для них членство або поглиблена співпраця з ОЕСР виступає своєрідним «знаком якості» економічних реформ.

Україна у системі міжнародних інституційних відповідей. Для України участь у глобальних ініціативах має не лише зовнішньополітичне, а й економічно-стратегічне значення. Виконання кліматичних зобов'язань, наближення до стандартів ЦСР, участь у цифрових та антикорупційних ініціативах:

- знижують ризик торговельних бар'єрів (зокрема з боку ЄС);
- підвищують довіру інвесторів;
- інтегрують країну у «ядро» міжнародних правил.

Перспектива вступу до ОЕСР розглядається як інституційний якір, що може прискорити реформи та закріпити їх незворотність, посилюючи довгострокову конкурентоспроможність України.

Відтак, глобальні виклики потребують колективних відповідей, які формуються через міжнародні інституції та угоди.

Кліматична, соціальна та цифрова політика дедалі більше впливають на конкурентні позиції країн.

«М'які стандарти» ОЕСР є ефективним інструментом підвищення інституційної якості та довіри.

Для України активна участь у міжнародних ініціативах є не обмеженням суверенітету, а ресурсом модернізації та інтеграції у глобальну економіку.

У ХХІ столітті міжнародна конкурентоспроможність дедалі більше визначається не лише економічною силою, а здатністю країни бути частиною ефективних глобальних рішень.

4. Геоелектронічні блоки та економічна безпека: як фрагментація змінює глобальну конкуренцію

Від глобалізації до «керованої фрагментації»: сутність тренду. У 2020-х роках посилюється перехід від логіки «максимізації ефективності через глобальні ланцюги» до логіки економічної безпеки, де політика й стратегічні ризики визначають торгівлю та інвестиції. У міжнародній літературі це описують як геоелектронічну фрагментацію: політично зумовлене «розшарування» ринків, інвестицій і технологій на відносно автономні блоки. МВФ прямо фіксує ознаки руху до «суперницьких економічних блоків» та показує, що вже відбуваються зміни у торгівлі, інвестиціях і потоках капіталу.

Індикативно: МВФ у 2024 р. звертає увагу на різке зростання торговельно-обмежувальних заходів (майже 3 тис. у 2023 р., що суттєво більше, ніж у 2019 р.), що є емпіричним маркером тренду на «блоковість» та де-risking.

ОЕСР додатково показує, що глобальне виробництво стає все більш концентрованим на рівні окремих продуктів, а залежності за «стратегічними товарами» формують вразливості, які держави намагаються зменшити через політики де-risking/переорієнтації ланцюгів.

Ключовий наслідок для конкурентоспроможності: конкурентна боротьба йде не лише за ринки, а за контроль технологічних вузлів, стандартів, критичних матеріалів і фінансової інфраструктури, тобто за «опорні точки» сучасної економіки.

Санкційні режими як архітектура блокової економіки (приклад росії). Санкції стали не епізодичною реакцією, а структурним елементом глобальної економічної політики, який фактично «перепрошиває» торговельні та фінансові маршрути. На рівні ЄС санкційний режим проти росії є багаторівневим і регулярно продовжується; на початок 2026 року ЄС офіційно фіксує продовження економічних санкцій до 31 липня 2026 р.

Економічна логіка санкцій у контексті конкурентоспроможності та безпеки:

- для підсанкційної країни: звуження доступу до фінансів, технологій, обладнання, сервісів і страхування → деградація потенціалу модернізації та продуктивності (особливо в технологічно залежних секторах);

- для країн, що застосовують санкції: короткострокові витрати адаптації (енергетика, ринки збуту), але довгостроково - зменшення стратегічних ризиків та формування «санкційної дисципліни» союзників через узгоджені правила.

У результаті підсанкційної економіки зазвичай здійснюють поворот до обмеженого кола партнерів і намагаються замішувати імпорт (часто із нижчою

технологічною «стелею»). Це підсилює блокову структуру світової економіки - де торгівля та інвестиції дедалі більше залежать від геополітичної сумісності.

Технологічне розширення: «чипова війна» та нова «залізна завіса» у високих технологіях. Найбільш «жорсткою» формою блоковості є технологічна фрагментація: обмеження на експорт/реекспорт передових технологій, які мають подвійне призначення або є критичними для військово-промислового потенціалу (advanced computing, AI, напівпровідники).

США через BIS послідовно посилювали експортний контроль щодо передових напівпровідників і виробничого обладнання: правила 2022 р. отримали подальші оновлення в жовтні 2023 р., квітні 2024 р., а також пізніше (включно з уточненнями режимів контролю).

Ефект для конкурентоспроможності подвійний:

- імпортозаміщення та мобілізація ресурсів (стимул розвивати власні технологічні стеки);

- але за відсутності доступу до передових компонентів/літографії/інструментів EDA/know-how - ризик відставання на технологічній межі (frontier), що транслюється у нижчу продуктивність і слабшу позицію в глобальних ланцюгах створення вартості.

Тобто блоковість може короткостроково «оживляти» внутрішні програми, але довгостроково - знижувати конкурентоспроможність, якщо блок ізолюється від глобального технологічного ядра.

Україна в геоекономічних блоках: ціннісний вибір як економічна стратегія. Для України розташування у «блоці демократичних партнерів» (ЄС/США/G7 та ширше коло союзників) - це не тільки політична ідентичність, а економічна модель, що визначає: стандарти регулювання (гармонізація з ЄС); джерела фінансової та технічної допомоги; доступ до ринків і виробничих мереж; рамки відбудови (вимоги прозорості, інституційні реформи, комплаєнс).

У логіці блокової економіки «якість партнерського блоку» стає частиною конкурентної позиції країни: вона впливає на вартість капіталу, ризикові премії, технологічний трансфер і надійність ланцюгів постачання.

Світ у «технологічних зонах»: сценарні виклики для глобальної конкуренції. Якщо фрагментація поглибиться до рівня окремих технологічних зон, конкуренція набуде нових контурів:

1. Стандарти і сумісність. Замість універсальних стандартів (протоколи, кібернорми, сертифікації) можливе виникнення кількох «парасольок» стандартів. Це підвищує транзакційні витрати для бізнесу і знижує ефекти масштабу.

2. Фінансова сегментація. Розширення платіжних систем, комплаєнсу, санкційних режимів і доступу до капіталу → підвищення вартості фінансування та складність міжнародних операцій.

3. Інтернет і дані як «суверенна інфраструктура». Політика data localization, різні режими кібербезпеки й контент-регулювання можуть створити «фрагментований інтернет», що зменшує глобальні мережеві ефекти цифрової економіки.

4. Ослаблення універсальних правил. Падає роль глобальних механізмів вирішення спорів; натомість зростає значення «внутрішньоблокових» угод і режимів довіри.

Аналітичні доповіді міжнародних організацій підкреслюють: фрагментація змінює траєкторію інвестицій і торгівлі, збільшує невизначеність та зменшує довгостроковий потенціал зростання.

Блокова економіка - це не «кінець глобалізації», а її трансформація: геополітика стає фільтром для торгівлі, інвестицій і технологій.

Санкції та експортний контроль формують нову інфраструктуру економічної безпеки, але одночасно підвищують витрати та знижують глобальну ефективність.

Технологічна фрагментація створює «зони доступу» до інновацій; конкурентоспроможність дедалі більше залежить від того, в якій технологічній екосистемі країна інтегрована.

Для України стратегічна інтеграція з ЄС/США - це економічний якір (ринок, стандарти, фінанси, технології), який визначає траєкторію відбудови і модернізації в умовах глобальної фрагментації.

5. Стратегія міжнародної економічної інтеграції України: євроінтеграція, G7, глобальні ринки капіталу та «опціон» на інші об'єднання

Євроінтеграція як «якір» конкурентоспроможності та економічної безпеки. Європейський Союз для України є не просто торговельним партнером, а інституційним та регуляторним «якорем», який задає траєкторію модернізації економіки. Формально цей трек закріплений рішеннями ЄС щодо статусу та переговорного процесу:

- 23 червня 2022 р. Європейська Рада надала Україні статус країни-кандидата.

- 14–15 грудня 2023 р. Європейська Рада погодила відкриття переговорів, а 25 червня 2024 р. відбулась перша Міжурядова конференція, яка формально відкрила переговори про вступ.

ЄС застосовує оновлену методологію розширення з переговорами за «кластерами» *acquis*; у профільній базі Єврокомісії зазначено, що станом на вересень 2025 р. Україна завершила процес *screening* (скринінгу).

Що означає «виконати вимоги членства»: acquis і реформи. Членство в ЄС передбачає наближення національного права і політик до *acquis* ЄС (правил, стандартів, регламентів і практик Союзу) і доведення адміністративної спроможності їх реалізувати. Практично це означає «двоканальну» роботу:

- верховенство права, антикорупція, інституційна спроможність (фундаментальний кластер),

- секторальна гармонізація (технічні регламенти, конкуренція і держдопомога, енергетика, транспорт, довкілля, цифрова політика, митниця тощо).

Критично важливо для конкурентоспроможності: ЄС оцінює не «намір», а сталість інституційних змін (незворотність реформ, контроль виконання, підзвітність).

Потенційні вигоди повноправного членства (економічна логіка). Доступ до масштабного ринку та повна інтеграція в єдиний ринок: зниження нетарифних бар'єрів, прогнозованість правил, інтеграція в ланцюги доданої вартості ЄС. Уже зараз ЄС - ключовий торговельний партнер України: Єврокомісія зазначає, що у 2024 р. ЄС був основним партнером, а торгівля товарами досягла €67,2 млрд.

Участь у політиках і програмах ЄС (зокрема R&D та людський капітал): Єврокомісія фіксує інституційні кроки на кшталт офісу Horizon Europe у Києві, а також масштаби академічних обмінів через Erasmus+.

Доступ до фінансових інструментів та, в перспективі, структурних механізмів підтримки (логіка «вирівнювання» та інвестиційних програм ЄС) - як канал підвищення продуктивності й модернізації інфраструктури.

Можливі ризики і «ціна» інтеграції:

- конкуренція на рівних умовах із сильнішими виробниками ЄС і підвищення вимог до продукції/процесів (стандарти, комплаєнс, екологічні та соціальні норми).

- високі витрати адаптації (переоснащення, сертифікація, інституційна перебудова), які без політик підтримки МСП можуть створити асиметрію «вигод» між великим і малим бізнесом.

- ризики уповільнення переговорного треку через політичні фактори в ЄС (це прямо відображається в медіа та аналітиці щодо розширення, хоча формально процес є merit-based).

Співпраця з G7: «парасолька» безпеки як фактор інвестицій і відбудови. У сучасному світі для країни, що воює, конкурентоспроможність прямо залежить від економічної безпеки (ризик-премії, доступ до страхування, довіра інвесторів). Саме тому співпраця України з G7 стала елементом інтеграційної стратегії:

Спільна декларація G7 (липень 2023) задекларувала рамку довгострокових двосторонніх зобов'язань у сфері безпеки на підтримку України.

У 2024–2025 рр. Україна уклала двосторонні безпекові угоди з партнерами; Міноборони України в листопаді 2025 р. узагальнює, що з 2024 р. укладено значну кількість таких домовленостей (у публічній комунікації згадується показник 28 угод станом на листопад 2025 р.).

Економічна інтерпретація: безпекові зобов'язання (і механізми їх реалізації) знижують «хвіст ризиків» для приватного капіталу, підвищують готовність страхових/експортно-кредитних агентств працювати з проєктами, а отже впливають на вартість капіталу та темпи відбудови.

Інтеграція у глобальні ринки капіталу: кредитна довіра, гарантії інвестицій, захист інвестора. Інтеграція до глобальних ринків капіталу - це не «разова подія», а системна робота зі створення довіри, яка матеріалізується у:

- суверенному кредитному профілі / рейтингу (вартість запозичень держави та корпоративного сектору);

- якості правозастосування (контракти, банкрутство, захист прав власності);

- наявності угод про захист інвестицій, механізмів арбітражу та інструментів страхування політичних ризиків.

У цьому контексті євроінтеграція (аcquis, верховенство права, антикорупційні інституції) та співпраця з G7 працюють як взаємопідсилювальні канали: перша піднімає інституційну якість, друга - знижує безпековий ризик.

«Опціон» на інші об'єднання: OECD та мережа угод поза ЄС. OECD як «маркер якості» політики.

ОЕСР є особливо важливою для України як джерело «м'яких стандартів» економічної політики та врядування і як репутаційний сигнал. Водночас важливо коректно трактувати статус:

ОЕСР має Ukraine Country Programme (програма співпраці), яка включає огляди політик, проекти з розбудови спроможності, участь України в органах ОЕСР та приєднання до інструментів.

На офіційній сторінці ОЕСР підкреслено, що Country Programme не надає Україні спеціального статусу і не запускає автоматично процедуру приєднання, але може підтримувати зближення зі стандартами ОЕСР як «трамплін» для потенційного майбутнього вступу.

Україна також поглиблює секторальну інтеграцію: уряд повідомляв про повноправне членство в Комітеті ОЕСР з регіональної політики (листопад 2025).

ОЕСР публікує системні аналітичні документи щодо економіки України, зокрема OECD Economic Surveys: Ukraine 2025, де акцентує на продуктивності, диверсифікації експорту та узгодженні зі стандартами ЄС/ОЕСР.

Висновок для стратегії інтеграції: для України ОЕСР - це практичний інструмент «інституційного апгрейду» і сигнал інвесторам про наближення до стандартів прозорості, корпоративного управління, податкового адміністрування й антикорупційних практик.

Угоди про вільну торгівлю поза ЄС: диверсифікація ризиків. Паралельна побудова мережі ЗВТ/інвестиційних угод поза ЄС має сенс як диверсифікація ринків і зменшення залежності від одного макрорегіону (особливо в умовах блокової економіки). Однак така диверсифікація повинна бути узгоджена з:

- правилами та зобов'язаннями в рамках Угоди про асоціацію/ПВЗВТ;

- секторальною політикою та стандартами, щоб не створювати регуляторної «шизофренії» для бізнесу.

ЄС - головний «якір» стандартів, реформ і довгострокової конкурентоспроможності (кандидатство 2022, переговори відкриті 2024, скринінг завершено 2025).

G7 та двосторонні безпекові домовленості - контур економічної безпеки і зниження ризик-премій, що критично для інвестицій та відбудови.

Ринки капіталу - «фінальний тест» довіри, який вимагає інституційної якості, прозорості та дієвих гарантій для інвестора.

OECD - канал прискореного наближення до кращих практик політики і врядування та репутаційний «знак якості», але без автоматичного статусу вступу.

ТЕМА 13. Майбутні тенденції та виклики для міжнародної конкурентоспроможності і безпеки

1. Технологічна революція та економіка майбутнього: виклики й можливості для міжнародної конкурентоспроможності і безпеки

Штучний інтелект як ключовий фактор глобальної конкурентоспроможності. На початку XXI століття штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI) перетворюється на базову технологію загального призначення (general-purpose technology), вплив якої є співставним з електрифікацією або інтернетом. За оцінками McKinsey Global Institute, широке впровадження AI може додати до світового ВВП до 1,2 % щорічно до 2040 року, проте ці вигоди розподілятимуться вкрай нерівномірно між країнами та секторами економіки.

Країни, що формують ядро глобальних AI-екосистем - насамперед Сполучені Штати Америки та Китай - отримують подвійну конкурентну перевагу:

- по-перше, вони контролюють ключові ланки створення технологій (алгоритми, обчислювальні потужності, напівпровідники, платформи даних);
- по-друге, вони формують де-факто глобальні стандарти, які інші країни змушені приймати як користувачі, а не як співтворці.

Для держав, що не інвестують у власні AI-компетенції, виникає ризик «технологічної залежності»: економіки таких країн стають споживачами імпортованих цифрових рішень, а значна частина доданої вартості та контролю над даними концентрується за кордоном. У стратегічному вимірі це означає не лише втрату конкурентоспроможності, а й загрози економічній та інформаційній безпеці.

Автоматизація, роботи і трансформація ринків праці. Розвиток робототехніки та автоматизації радикально змінює структуру зайнятості. За даними International Labour Organization та OECD, найбільш уразливими є рутинні професії середнього рівня кваліфікації, тоді як попит зростає на: аналітичні навички, міждисциплінарні компетентності, креативну та управлінську працю.

Це посилює структурну нерівність між країнами. Держави з потужними системами освіти, перекваліфікації та lifelong learning здатні адаптувати робочу силу і зберегти соціальну стабільність. Натомість країни з інерційними

освітніми системами стикаються з ризиком технологічного безробіття, соціального напруження та зниження внутрішньої конкурентоспроможності.

У цьому контексті інвестиції в людський капітал стають не соціальними витратами, а інструментом національної безпеки і довгострокової економічної стійкості.

Біотехнології, медицина і демографічний зсув. Прогрес у біотехнологіях, генній інженерії та персоналізованій медицині формує нову конфігурацію глобальної конкурентоспроможності. За оцінками World Economic Forum, біомедичні інновації можуть: подовжити період активного життя населення, зменшити навантаження на системи охорони здоров'я, створити високотехнологічні галузі з великою доданою вартістю.

Для розвинутих країн це шанс пом'якшити наслідки старіння населення, тоді як для країн, що розвиваються, - можливість «перестрибнути» окремі стадії розвитку. Водночас нерівний доступ до медичних технологій може поглибити глобальну демографічну та соціальну асиметрію, що матиме прямі наслідки для міграції, соціальної стабільності та міжнародної безпеки.

Нові енергетичні та матеріальні технології як «game changers». Технологічні прориви у сфері:

- відновлюваної енергетики,
- накопичення енергії,
- нових матеріалів,
- перспективної термоядерної енергетики

- поступово змінюють геоекономічну карту світу. Країни, економіки яких історично базувалися на експорті викопного палива, ризикують втратити конкурентні позиції. Натомість держави з сильними науковими школами та інноваційною інфраструктурою отримують нові можливості для лідерства.

У довгостроковій перспективі енергетична автономія та технологічна самодостатність стають ключовими чинниками економічної безпеки.

Квантові технології та майбутнє безпеки. Квантові обчислення, квантовий зв'язок і квантова криптографія здатні докорінно змінити баланс сил у сферах: кібербезпеки, фінансових систем, військових технологій.

Контроль над квантовими технологіями може забезпечити країнам асиметричну перевагу, а їх монополізація - поставити під загрозу існуючі системи захисту даних. Саме тому провідні держави вже сьогодні розглядають квантові дослідження як елемент стратегії національної безпеки, а не лише наукову сферу.

Технологічний розрив і ризик «технологічного неокolonіалізму». Сукупний ефект описаних технологічних зрушень створює ризик формування нової ієрархії у світовій економіці, де:

- невелика група країн контролює ключові технології,
- більшість - залежить від імпорту рішень, стандартів і даних.

Це явище дедалі частіше описується як «технологічний неоколоніалізм», що може відтворювати нерівність у новій, цифровій формі. Подолання цього виклику вимагає не лише національних стратегій, а й міжнародної координації у сфері регулювання AI, етики, доступу до знань і технологічного трансферу.

Висновок для стратегічного мислення країн (у т.ч. України). Технологічна революція не є нейтральною: вона перерозподіляє владу, ресурси і безпеку. Для країн, що прагнуть зберегти або підвищити свою міжнародну конкурентоспроможність, ключовими стають:

- інвестиції в науку, освіту і людський капітал;
- формування власних технологічних ніш;
- участь у міжнародних правилах і стандартах регулювання нових технологій;
- поєднання інноваційної політики з політикою економічної та національної безпеки.

Саме в такій логіці технології стають не лише джерелом зростання, а й інструментом стратегічної автономії та стійкості держави.

На рисунку 13.1 представлена концептуальна модель «Технологічний мегатренд → конкурентні переваги → ризики безпеки».

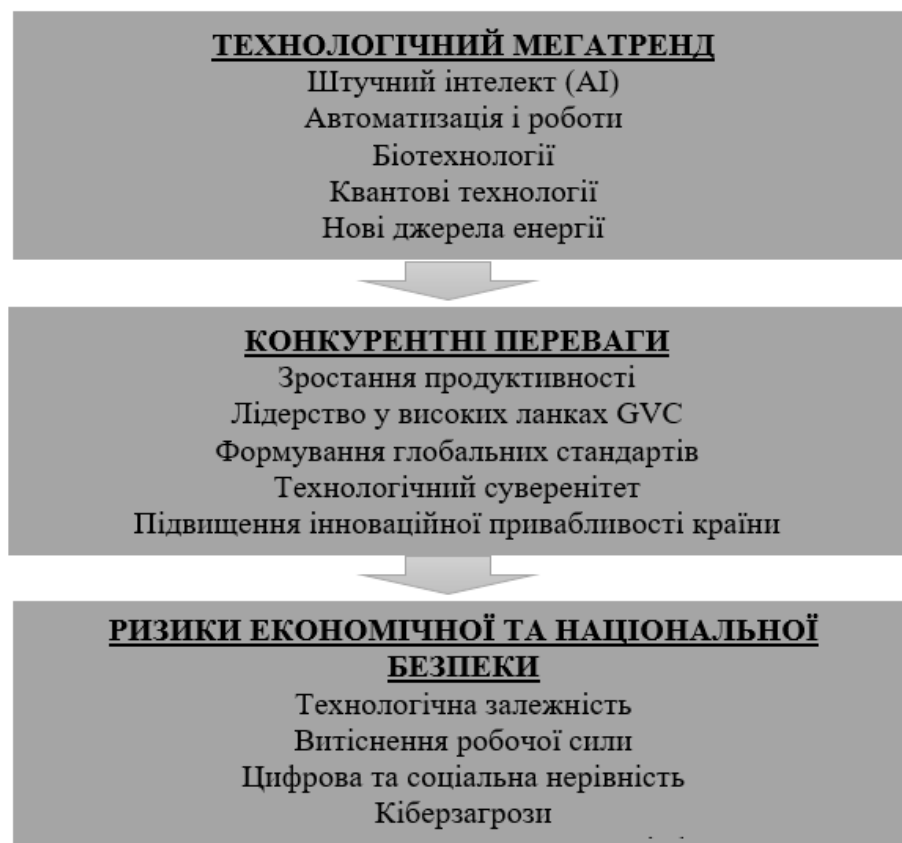

Рисунок 13.1 - Концептуальна модель «Технологічний мегатренд → конкурентні переваги → ризики безпеки»

Інтерпретація моделі:

1. *Технологічний мегатренд.* Це екзогенний драйвер, що формується глобально і не залежить від окремої країни. Держави не можуть його зупинити,

але можуть: або інтегруватися як розробники й лідери, або залишитися пасивними користувачами.

2. *Конкурентні переваги (економічний вимір)*. Технології створюють конкурентні переваги лише за умови: наявності людського капіталу, розвинених інституцій, доступу до фінансування та ринків.

Успішні країни: піднімаються вгору глобальних ланцюгів доданої вартості, задають стандарти, а не просто їх виконують, отримують економічну ренту інновацій.

3. *Ризики безпеки (стратегічний вимір)*. Ті самі технології, що створюють переваги, генерують нові загрози: економічні (втрата робочих місць, деіндустріалізація), соціальні (нерівність, поляризація), безпекові (кібератаки, контроль над даними, технологічний шантаж).

Тому технологічна політика не може бути нейтральною - вона має інтегруватися з: політикою економічної безпеки, соціальною політикою, політикою національної стійкості (resilience).

Узагальнюючий висновок (формула):

Технології → не автоматично = конкурентоспроможність.

Технології → + інституції → + людський капітал → + безпекове врядування = стійка конкурентна перевага.

2. Демографічні та соціальні тренди як фактори майбутньої конкурентоспроможності і безпеки

Старіння населення у розвинутих економіках: виклик продуктивності та фіскальної стійкості. Одним із ключових демографічних мегатрендів ХХІ століття є старіння населення у більшості розвинутих країн, передусім у Європі та Східній Азії. Зменшення частки населення працездатного віку супроводжується: скороченням пропозиції робочої сили; зростанням коефіцієнта демографічного навантаження; підвищенням тиску на пенсійні системи та систему охорони здоров'я.

У довгостроковій перспективі це створює структурний ризик для конкурентоспроможності, оскільки зниження чисельності працюючих без компенсації продуктивністю стримує економічне зростання. Крім того, фіскальне навантаження на державні бюджети обмежує можливості інвестування в інновації, освіту та безпеку.

Основні стратегії відповіді:

- підвищення пенсійного віку та стимулювання довшої участі в ринку праці;
- керована імміграція, зокрема залучення кваліфікованих працівників;
- роботизація та автоматизація, що дозволяють компенсувати нестачу людських ресурсів через зростання продуктивності праці.

Країни, які не реалізують ці стратегії комплексно, ризикують потрапити у пастку «повільного зростання», що послаблює їх позиції у глобальній конкуренції.

Демографічний вибух у країнах Африки та Південної Азії: можливість чи загроза? На протилежному полюсі демографічної карти знаходяться країни Африки та Південної Азії, де спостерігається швидке зростання молодого населення. Цей тренд має двоїстий характер:

- потенційна можливість: за умови інвестування в освіту, охорону здоров'я та створення робочих місць молоде населення може стати потужним драйвером економічного зростання («демографічний дивіденд»);
- системний ризик: за відсутності інклюзивного зростання надлишок молоді робочої сили трансформується у масове безробіття, міграційний тиск, політичну нестабільність і конфлікти.

Для глобальної конкурентоспроможності це означає, що демографічні дисбаланси стають джерелом транснаціональних викликів, впливаючи на міграційні потоки, безпеку та міжнародні ринки праці.

Урбанізація і конкуренція між містами та регіональними екосистемами. До середини ХХІ століття очікується, що близько 70 % населення світу проживатиме в містах. Урбанізація перетворює мегаполіси та агломерації на: центри інновацій; вузли глобальних ланцюгів вартості; магніти для інвестицій і талантів.

Водночас концентрація населення створює серйозні виклики:

- екологічне навантаження;
- транспортні та житлові проблеми;
- соціальну сегрегацію.

У цьому контексті концепція «розумних міст» (smart cities) стає джерелом конкурентних переваг. Міста, що інвестують у цифрову інфраструктуру, енергоефективність, мобільність та якість життя, підвищують свою привабливість для:

- висококваліфікованої робочої сили;
- міжнародного бізнесу;
- інноваційних стартапів.

Таким чином, конкуренція дедалі частіше відбувається не між країнами загалом, а між міськими та регіональними екосистемами.

Освіта, навички та безперервне навчання як основа адаптивності. Прискорення технологічних змін радикально підвищує значення людського капіталу. Традиційна модель освіти, орієнтована на одноразове отримання знань у молодому віці, втрачає ефективність. На її місце приходить концепція life-long learning.

Країни з гнучкими освітніми системами, що:

- швидко адаптують програми до потреб ринку;
- стимулюють перекваліфікацію дорослого населення;
- інтегрують бізнес і науку,
- отримують структурну перевагу у глобальній конкуренції. Навпаки, освітня інерція стає фактором відставання, знижуючи здатність економіки реагувати на шоки та інновації.

Трансформація характеру роботи і глобальний ринок талантів. Поширення віддаленої роботи та цифрових платформ формує глобальний ринок праці, де фізичні кордони втрачають значення. Це має кілька стратегічних наслідків:

- конкуренція за таланти переходить від рівня держав до рівня міст і екосистем;

- країни з комфортним середовищем, цифровою інфраструктурою та правовою визначеністю стають привабливими для «цифрових кочівників»;

- водночас слабші економіки стикаються з відтоком людського капіталу, навіть без фізичної міграції (remote brain drain).

Таким чином, соціальні та демографічні фактори безпосередньо впливають не лише на ринок праці, а й на економічну безпеку та довгострокову конкурентоспроможність держав.

Відтак, демографічні та соціальні тренди є повільними, але структурно визначальними. Вони формують: межі економічного зростання, потенціал інновацій, стійкість соціальних систем.

У XXI столітті конкурентоспроможність дедалі більше залежатиме не від чисельності населення як такої, а від: якості людського капіталу, здатності суспільства до адаптації та ефективності соціальних інститутів.

3. Кліматичні зміни та перехід до зеленої економіки як довгостроковий чинник конкурентоспроможності і безпеки

Кліматичні зміни як системний ризик для економіки і безпеки. Зміна клімату в XXI столітті перестала бути суто екологічною проблемою й перетворилася на комплексний економічний та безпековий виклик. За оцінками Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC), навіть за сценарію обмеження глобального потепління на рівні 1,5–2 °C світова економіка стикається з істотними втратами через:

- частіші екстремальні погодні явища (посухи, повені, урагани, хвилі спеки);

- підвищення рівня Світового океану, що створює загрозу прибережним мегаполісам та портовій інфраструктурі;

- зміщення кліматичних зон, зокрема зон сільськогосподарського виробництва.

Для багатьох країн це означає зростання ризиків продовольчої безпеки, порушення логістичних ланцюгів та збільшення державних витрат на адаптацію, відновлення і компенсації збитків. Таким чином, кліматичні зміни безпосередньо впливають на макрофінансову стабільність і довгострокову конкурентоспроможність.

Вплив кліматичних змін на аграрний сектор і продовольчу безпеку. Сільське господарство є одним із найбільш уразливих секторів до кліматичних змін. Зміщення зон ризикованого землеробства, дефіцит водних ресурсів та деградація ґрунтів призводять до:

- зниження врожайності традиційних культур у низці регіонів;

- зростання волатильності цін на продовольство;
- посилення залежності від імпорту для окремих країн.

У глобальному вимірі це підвищує ризик продовольчих криз, які можуть трансформуватися у соціальну нестабільність і міжнародні конфлікти. Країни, здатні адаптувати аграрний сектор через інновації (точне землеробство, кліматостійкі сорти, цифрові технології), отримують порівняльну перевагу у нових кліматичних умовах.

Зелений перехід і трансформація моделей економічного зростання. У відповідь на кліматичні виклики дедалі більше держав реалізують стратегії декарбонізації економіки. Найбільш системним прикладом є політика Європейський Союз, закріплена в рамках European Green Deal, яка передбачає досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

Перехід до зеленої економіки означає:

- поступову відмову від викопних джерел енергії;
- масштабні інвестиції у відновлювану енергетику та енергоефективність;
- зміну промислових стандартів і ланцюгів створення вартості.

Для країн-експортерів нафти, газу та вугілля це створює екзистенційний виклик: без диверсифікації економіки їх модель зростання стає нестійкою. Навпаки, держави, що завчасно інвестують у нові енергетичні технології, здобувають стратегічну конкурентну перевагу у майбутній «зеленій» економіці.

Вуглецеве регулювання і нові умови глобальної конкуренції. Одним із ключових інструментів зеленого переходу стає вуглецеве регулювання. Запровадження механізмів на кшталт Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) в ЄС означає, що:

- продукція з високим carbon footprint втрачатиме цінову конкурентоспроможність;
- країни з «брудною» енергетикою фактично сплачуватимуть прихований податок при виході на розвинуті ринки;
- екологічні стандарти стають елементом торговельної політики, а не лише екології.

Таким чином, кліматична політика дедалі тісніше переплітається з міжнародною конкуренцією, формуючи нові бар'єри входу та стимулюючи технологічну модернізацію.

Нові галузі як джерело майбутніх конкурентних переваг. Зелений перехід не лише створює обмеження, а й відкриває вікно можливостей для структурної трансформації економік. До перспективних напрямів належать:

- електромобільність і акумуляторні технології;
- воднева енергетика як потенційна основа декарбонізованої промисловості;
- технології уловлювання та зберігання CO₂ (CCS);
- виробництво обладнання для ВДЕ та «розумних» енергосистем.

Країни, які першими сформуєть критичну масу інновацій у цих сферах, можуть зайняти лідерські позиції у нових глобальних ланцюгах доданої вартості.

Кругова економіка як новий стандарт промислового розвитку.

Окремим елементом зеленої трансформації є перехід до кругової (циркулярної) економіки, що базується на:

- повторному використанні ресурсів;
- мінімізації відходів;
- подовженні життєвого циклу продукції.

У перспективі ці принципи можуть перетворитися з добровільних ініціатив на обов'язкові регуляторні стандарти. Для промисловості це означає необхідність глибокої перебудови виробничих процесів, але водночас - можливість зниження ресурсної залежності та підвищення стійкості економіки.

Відтак, кліматичні зміни та зелений перехід формують нову матрицю міжнародної конкурентоспроможності, у якій:

- екологічна ефективність стає економічною перевагою;
- декарбонізація перетворюється на фактор доступу до ринків;
- адаптивність до кліматичних ризиків - складовою національної безпеки.

У довгостроковій перспективі виграють ті країни, які розглядають зелений перехід не як витрати, а як стратегічну інвестицію у стійкість, інновації та глобальне лідерство.

4. Геополітична та гео економічна невизначеність: сценарії світового розвитку до 2040 року

Невизначеність як нова «норма» глобального розвитку. Початок XXI століття характеризується переходом від відносно передбачуваного ліберального світового порядку до стану хронічної геополітичної та гео економічної невизначеності. Аналітичні прогнози, зокрема доповідь Global Trends 2040 Національної розвідувальної ради США (NIC), підкреслюють, що майбутній світ формуватиметься не за єдиною траєкторією, а через сукупність альтернативних сценаріїв, жоден з яких не є наперед визначеним.

Невизначеність стає самостійним фактором, що:

- підвищує ризик для інвестицій і довгострокового планування;
- змінює поведінку держав і корпорацій (short-termism, стратегічна обережність);
- трансформує уявлення про економічну безпеку та конкурентоспроможність.

Сценарій мультиполярного світу: конкуренція центрів сили. Один із базових сценаріїв - мультиполярність, у межах якої формується кілька ключових центрів економічної та політичної сили: Сполучені Штати Америки, Китай та, ймовірно, Індія.

У такій конфігурації: загострюється конкуренція моделей розвитку - ліберально-демократичної та авторитарно-державницької; технології, фінанси й стандарти стають інструментами геоекономічного впливу; міжнародна торгівля дедалі частіше використовується як політичний важіль.

Для менших і середніх країн мультиполярність створює дилему: або намагатися балансувати між центрами сили, або зробити чіткий стратегічний вибір на користь одного з блоків, що може обмежити маневреність, але підвищити безпекові гарантії.

З погляду конкурентоспроможності, виграють ті держави, які зможуть: інтегруватися в кілька економічних просторів без втрати стратегічної автономії; розвивати власні ніші у глобальних ланцюгах вартості.

Фрагментація світової економіки і «нова холодна війна». Більш песимістичний сценарій передбачає фрагментацію глобальної економіки на окремі геоекономічні блоки. У цьому випадку:

- торгівля, інвестиції та технологічні потоки обмежуються межами політичних альянсів;

- формується «подвійна інфраструктура» (окремі фінансові системи, цифрові стандарти, ланцюги постачань);

- зростає роль санкцій, експортного контролю та технологічних заборон.

Такий сценарій часто описується як «нова холодна війна», але з ключовою відмінністю: економічна взаємозалежність значно вища, ніж у ХХ столітті. Це породжує амбівалентний ефект: з одного боку, обмеження обміну знаннями може уповільнити глобальні інновації; з іншого - технологічна гонка між блоками може прискорити розвиток у стратегічних галузях (АІ, оборонні технології, енергетика).

Для конкурентоспроможності країн це означає перехід від логіки ефективності до логіки стійкості та самодостатності, що підвищує витрати, але знижує вразливість.

Оптимістичний сценарій: співпраця перед обличчям спільних загроз. Більш сприятливий сценарій базується на припущенні, що глобальні загрози - зміна клімату, пандемії, кіберризика - змушують держави до оновлення механізмів міжнародної співпраці. У такій логіці: конкуренція не зникає, але доповнюється координацією у критичних сферах; формується «вибіркова глобалізація», де спільні правила діють у питаннях виживання людства; інвестиції в зелені технології, охорону здоров'я та цифрову безпеку стають новими драйверами зростання.

Цей сценарій відкриває можливість нової хвилі глобального процвітання, але потребує високого рівня довіри та реформування інститутів глобального управління.

Трансформація ролі міжнародних організацій. У всіх сценаріях ключовим залишається питання ролі міжнародних інституцій, насамперед Організація Об'єднаних Націй та пов'язаних із нею структур. Можливі траєкторії:

- реформа існуючих інститутів (розширення представництва, зміна процедур ухвалення рішень);

- послаблення їх ролі та зростання значення регіональних альянсів;
- поява нових форматів співпраці, орієнтованих на конкретні проблеми (клімат, цифрова безпека, охорона здоров'я).

Для конкурентоспроможності країн участь у таких інституціях дедалі більше стає не питанням формального членства, а інструментом впливу на правила гри.

Отже, геополітична та геоекономічна невизначеність до 2040 року означає, що: лінійні прогнози втрачають актуальність; конкурентоспроможність визначатиметься не лише економічною ефективністю, а й здатністю до адаптації; безпека, економіка і політика остаточно зливаються в єдину стратегічну площину. У цих умовах виграють ті країни, які: поєднують гнучкість, стратегічну визначеність і здатність діяти в умовах кількох альтернативних сценаріїв розвитку світу.

5. Стратегічне бачення для України: «Візія Україна-2050» у контексті мегатрендів конкурентоспроможності та безпеки

Демографічний спад, еміграція і людський капітал: як перетворити «мінус» на ресурс розвитку. Україна входить у період, коли демографічні втрати та міграція можуть стати обмеженням для зростання (дефіцит робочої сили, старіння, зменшення бази платників податків). Тому стратегічна відповідь має бути не точковою (соцвиплати чи разові програми), а системною - через поєднання політики повернення, керованої імміграції та зростання продуктивності.

Ключові напрями політики:

1. Повернення та реінтеграція: житлові програми для поверненців, визнання кваліфікацій, прискорене працевлаштування, підтримка малого бізнесу для тих, хто повертається.

2. Керована імміграція з дружніх країн (особливо для дефіцитних професій): прозорі візові/міграційні канали, адаптаційні програми, інтеграція в громадах.

3. Продуктивність як «демографічна компенсація»: автоматизація, цифровізація, перекваліфікація (life-long learning), стимулювання R&D, щоб зростання базувалося на продуктивності, а не на чисельності робочої сили.

4. Освітній і науковий контур: інвестиції в STEM, інженерію, біо- та матеріалознавство, менеджмент інновацій; розвиток університетів як «ядер» регіональних екосистем.

5. Логіка конкурентоспроможності: країна з меншою чисельністю населення може бути конкурентною за умови вищої продуктивності, кращої якості людського капіталу і більшої технологічної інтенсивності економіки.

Кліматичні зміни: адаптація АПК + «зелена» енергомодернізація як стратегія безпеки і експорту. Кліматичний мегатренд для України - не абстракція, а фактор зміни структури агровиробництва, водного балансу та енергетичних рішень. Якщо зона степу розширюється, зростає ризик посух і

водного дефіциту, то аграрна конкурентоспроможність без адаптації стає вразливою, а продовольча безпека - дорожчою.

Два паралельні вектори дій:

(А) Кліматоадаптивний АПК:

- розвиток зрошення/водозбереження (сучасні системи, smart-irrigation, енергоефективні помпи);

- перехід до кліматостійких сортів та агротехнологій (no-till/strip-till, точне землеробство, моніторинг ґрунтів);

- агрострахування і ризик-менеджмент як інфраструктура стійкості.

(Б) «Зелена» модернізація енергетики та промисловості:

- масштабування ВДЕ (сонце/вітер/біоенергія) + накопичувачі + модернізація мереж;

- водень і похідні (амоніак тощо) як потенційний експортний напрям у середньо-/довгостроковій перспективі;

- декарбонізація важкої промисловості (енергоефективність, електрифікація процесів, «зелена металургія»).

Чому це про конкурентоспроможність: у світі з СВМ-логікою та «зеленими» стандартами доступ до ринків (передусім ЄС) дедалі більше залежатиме від вуглецевого сліду продукції. Вчасна модернізація - це не витрати, а «вхідний квиток» у майбутні ринки.

Технології та інновації: від сильного ІТ до багатогалузевого high-tech портфеля. Український ІТ-сектор - реальна конкурентна ніша, але стратегічний ризик - залишитися моносекторною цифровою спеціалізацією. Візія-2050 потребує диверсифікації технологічних доменів, де Україна може створювати високу додану вартість, інтегруючись у європейські та глобальні ланцюги.

Пріоритетні технологічні домени (портфель):

defence-tech / dual-use (військові технології з цивільними застосуваннями: зв'язок, дрони, сенсори, кіберзахист);

agri-tech (точне землеробство, біо-рішення, цифрові платформи агрологістики, переробка з високою доданою вартістю);

bio-tech та медичні технології (лабораторна база, виробництво компонентів/медвиробів, R&D-кооперація з ЄС);

space / aero (де це економічно виправдано: окремі компоненти, матеріали, інженерні компетенції);

зелена металургія та матеріали (низьковуглецеві технології, нові матеріали, інженерні кластери).

Політична рамка для цього портфеля:

- інноваційні кластери й технопарки (університет + бізнес + держава);

- інструменти «розумної спеціалізації» для регіонів (S3) - щоб інновації мали територіальні екосистеми;

- держзакупівлі як драйвер інновацій (особливо для dual-use), але з жорсткою прозорістю.

Геополітика і інституції: ЄС/НАТО як рамка стандартів, безпеки і довіри. Вибір цивілізаційної траєкторії - не тільки про зовнішню політику. Для економіки це означає:

- стандарти і правила (acquis, техрегламенти, конкуренція, держдопомога);

- інвестиційну довіру (право, суди, захист власності, контрактність);

- безпековий контур, який зменшує ризик-премію для капіталу.

Отже, конкурентоспроможність України у 2030–2050 значною мірою визначатиметься якістю інститутів: верховенством права, антикорупційною архітектурою, спроможністю держави реалізовувати політики та забезпечувати «рівні правила гри».

«Візія Україна-2050»: інтегральний меседж і пропозиція позиціонування. Стратегічний меседж доцільно формулювати як цілісну візію, що поєднує технології, клімат, людський капітал і інституції:

Україна-2050: зелений агро- та енерготехнологічний хаб Європи з високою продуктивністю, потужним людським капіталом, диверсифікованим high-tech сектором і стійкими інституціями.

Ключові «опори» візії (4-пілонна модель):

1. Людський капітал і демографічна політика (повернення + імміграція + продуктивність + освіта).

2. Кліматоадаптація і зелена трансформація (АПК + енергетика + промисловість).

3. Технологічний портфель high-tech (IT + agri-tech + bio-tech + defence-tech + зелена металургія).

4. Інституції і європейська інтеграція (право, конкуренція, інвестклімат, стандарти).

Отже, стратегічне бачення України до 2050 року повинно спиратися на системну інтеграцію конкурентоспроможності, безпеки та резильєнтності. Попередній аналіз демографічних, кліматичних, технологічних і геополітичних мегатрендів демонструє, що майбутня економічна модель України не може бути фрагментарною. Вона має будуватися як цілісна архітектура розвитку, де людський капітал, зелена трансформація, технологічна модернізація та інституційна якість взаємно підсилюють одне одного.

У довгостроковій перспективі конкурентоспроможність країни визначатиметься не чисельністю населення чи обсягом природних ресурсів, а рівнем продуктивності, складністю економічної структури, глибиною інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості та якістю державних інститутів.

1. Людський капітал як фундамент продуктивності. Демографічний спад не повинен розглядатися виключно як загроза. Він може стати стимулом для переходу до економіки високої продуктивності. Повернення громадян, керована імміграція для дефіцитних професій, безперервна освіта, інвестиції у STEM-напрями, інженерію, біотехнології та менеджмент інновацій створюють основу для якісного зростання.

Ключова логіка проста: менша чисельність населення може компенсуватися вищою продуктивністю праці. А вища продуктивність означає більші доходи, ширшу податкову базу, більші фіскальні ресурси та сильніші макрофінансові буфери. Таким чином, людський капітал стає не лише фактором розвитку, а й інструментом економічної безпеки.

2. *Кліматоадаптація і зелена трансформація як стратегія ринкового доступу.* Кліматичні зміни для України мають безпосередній економічний вимір. Розширення посушливих зон, водний дефіцит і волатильність врожаїв роблять адаптацію агросектору критично важливою. Сучасні системи зрошення, кліматостійкі сорти, точне землеробство, агрострахування - це елементи інфраструктури стійкості.

Паралельно зелена модернізація енергетики та промисловості є умовою збереження конкурентоспроможності на європейських ринках. У світі, де посилюються вимоги до вуглецевого сліду продукції, декарбонізація, розвиток відновлюваної енергетики, водневих технологій і зеленої металургії стають «вхідним квитком» до ринку ЄС. Отже, зелена трансформація - це не витрати, а інвестиція у майбутній експортний потенціал та енергетичну незалежність.

3. *Технологічна диверсифікація як основа довгострокового зростання.* Український ІТ-сектор уже довів конкурентоспроможність країни в цифровій сфері. Проте стратегічна мета полягає в розширенні технологічного портфеля. Defence-tech та dual-use технології, agri-tech, біотехнології, інженерні матеріали, зелена металургія мають стати складовими диверсифікованої high-tech моделі.

Інноваційні кластери, технопарки, регіональна смарт-спеціалізація (S3), держзакупівлі як інструмент підтримки інновацій повинні створити екосистеми, в яких університети, бізнес і держава діють синхронно. Саме така модель дозволяє інтегруватися у високі ланки глобальних ланцюгів вартості, формувати власні стандарти та підвищувати технологічний суверенітет.

4. *Інституції як ключовий множник розвитку.* Жодна технологічна або економічна стратегія не працюватиме без якісних інститутів. Верховенство права, незалежна судова система, захист прав власності, антикорупційна інфраструктура та професійна державна служба безпосередньо впливають на інвестиційну довіру.

Якість інститутів визначає ризик-премію для капіталу. Чим вища довіра до правил гри, тим дешевший капітал, тим більше інвестицій і тим вищі темпи зростання. У цьому сенсі європейська інтеграція - це не лише геополітичний вибір, а інструмент підвищення економічної ефективності через гармонізацію стандартів і регуляторного середовища.

5. *Інтегральний результат: конкурентоспроможність через резильєнтність.* Поєднання чотирьох пілонів - людського капіталу, зеленої трансформації, технологічного портфеля та інституційної якості формує інтегральну резильєнтність держави. *Така система здатна:*

- поглинати зовнішні шоки,
- адаптуватися до структурних змін,
- трансформувати модель розвитку відповідно до глобальних трендів.

У підсумку це означає нижчі втрати від криз, швидше повернення до траєкторії зростання, стабільні фінанси та стійку економічну безпеку.

Відтак, Україна-2050 - це зелений агро- та енерготехнологічний хаб Європи з високою продуктивністю, диверсифікованим high-tech сектором, потужним людським капіталом і стійкими інституціями.

Конкурентоспроможність у цій моделі виступає не лише економічною метою, а фундаментом національної безпеки. Саме інтеграція продуктивності, інновацій, екологічної модернізації та інституційної якості формує довгострокову траєкторію розвитку України в горизонті 2030–2050 років.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Вивчення курсу дозволяє сформувати цілісне уявлення про конкурентоспроможність як інтегральну характеристику економічної системи, що поєднує продуктивність, інноваційність, структурну складність, інституційну якість і макрофінансову стабільність. Конкурентоспроможність у сучасних умовах виступає не лише індикатором економічної ефективності, а й фундаментом економічної та національної безпеки.

Аналіз структурної політики показав, що довгострокове зростання неможливе без диверсифікації економіки, розвитку переробних виробництв, локалізації критичних секторів та інвестування у людський капітал. Перехід від сировинної до технологічно інтенсивної моделі розвитку є ключовою передумовою інтеграції у високі ланки глобальних ланцюгів вартості. У цьому контексті інструменти смарт-спеціалізації (S3) відіграють роль механізму концентрації ресурсів, координації національного та регіонального рівнів і уникнення неефективного дублювання пріоритетів.

Окремим системоутворюючим блоком курсу виступає концепція резильєнтності. Було доведено, що економічна система повинна володіти трьома ключовими здатностями: поглинати шоки, адаптуватися до структурних змін та трансформувати модель розвитку. Макрофінансові буфери (золотовалютні резерви, боргова стійкість, макропруденційна політика), структурні інструменти (диверсифікація, інфраструктура, кластери) та інституційні механізми (верховенство права, спроможність держави, crisis governance) формують єдину систему забезпечення стійкості.

Розгляд технологічних мегатрендів засвідчив, що штучний інтелект, автоматизація, біо- та квантові технології, нові джерела енергії створюють як нові конкурентні переваги, так і суттєві ризики — технологічної залежності, цифрової нерівності, кіберзагроз. Відтак технологічна політика має бути синхронізована з безпековою та інституційною рамкою держави.

Важливим висновком курсу є розуміння того, що інституційна якість безпосередньо впливає на економічні результати через механізм довіри та ризик-премії для капіталу. Верховенство права, прозорість, ефективна конкурентна політика та інтеграція до європейського регуляторного простору знижують вартість фінансування, стимулюють інвестиції та прискорюють зростання продуктивності.

У стратегічному вимірі курс підводить до концепції «Україна-2050» як зеленої, технологічно диверсифікованої, високопродуктивної економіки з потужним людським капіталом та стійкими інституціями. Демографічні виклики можуть бути компенсовані зростанням продуктивності; кліматичні ризики - перетворені на можливості зеленої модернізації; технологічна трансформація, стати основою нових лідерських ніш у глобальній економіці.

Узагальнюючи матеріал курсу, можна констатувати, що довгострокова конкурентоспроможність України визначатиметься синергією чотирьох взаємопов'язаних блоків: людського капіталу, зеленої трансформації, high-tech портфеля та інституційної якості. Лише їх узгоджена реалізація формує

інтегральну резильєнтність системи, здатну забезпечити стабільне зростання, економічну безпеку та стратегічну автономію держави.

Сподіваємося, що опанування даної дисципліни сприятиме формуванню нового покоління фахівців, здатних мислити стратегічно, працювати з комплексними макроекономічними моделями, оцінювати ризики глобальної трансформації та розробляти науково обґрунтовані рішення для зміцнення конкурентних позицій України у світі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія [О.С. Власюк, А.І. Мокій, О.І. Іляш, В.І. Волошин, М.І. Флейчук, Т.О. Власюк та ін.] / за заг. ред. О.С. Власюка. К.: НІСД, 2017. 384 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-06/2018_NISD_Bezpeka_Print-093bb.pdf
2. Білик Р.С., Білик Д.Р., Гаврилюк О.В. Економічна сутність та чинники формування міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. *Регіональна економіка*. 2024. №1. С. 95–102.
3. Брич В.Я., Охота В.І. Міжнародна конкурентоспроможність країн в умовах глобалізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 212 с.
4. Бурлуцька С.В. Пружні стратегії забезпечення сталого розвитку національної економіки: теорія та практика [монограф.] / наук. ред. Н.Ю. Рекова; Слов'янськ: ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет, 2016. 320 с.
5. Варналій З.С. Економічна безпека: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 647 с.
6. Васенко В.К. Фінансова безпека держави: навч. посіб. Суми: Ярославна, 2013. 234 с.
7. Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.З. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / за ред. В.М. Геєця. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.
8. Грибіненко О.М. Міжнародна економічна безпека: оцінка сучасного середовища, глобальні тренди та ризик-фактори. *Економічний простір*. 2019. № 149. С. 19–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2019_149_4
9. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку: переклад з англійської. Київ: Інтелсфера, 2002. 234 с.
10. Дідик А.М., Погорелов Ю.С. Міжнародний досвід післявоєнного розвитку економіки: уроки для України. *Менеджмент та підприємництво в Україні*. 2023. 1(9). 269-286. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31286/menedzhment-273-286.pdf>
11. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: монографія. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2022. 280 с. URL: https://iidskt.org.ua/wp-content/uploads/Monografiya_Vidnovlennya_2022.pdf
12. Козак Ю.Г., Уханова І.О. (ред.) Управління міжнародною конкурентоспроможністю: підприємство – регіон: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 173 с.
13. Лещух І.В. Теоретико-методологічні засади повоєнного відновлення економіки в контексті сучасних концепцій сталого розвитку. *Бізнес Інформ*. 2025. №5. С. 8–17. DOI: 10.32983/2222-4459-2025-5-8-17. URL: <https://oaji.net/pdf.html?n=2023/727-1754586014.pdf>

14. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О.І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ: Академперіодика, 2021. 210 с.
15. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. 2-ге вид., перероблене. Київ: НІСД, 2015. 348 с.
16. Отенко І.П., Булкіна І.А. Економічна безпека підприємств в умовах глобальної трансформації: монографія, Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 253 с
17. Смарт-спеціалізація регіонів України: методологія та прагматика реалізації: монографія; наук. ред. Сторонянська І.З. / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 424 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
18. Управління міжнародною конкурентоспроможністю: підприємство – регіон: [монографія] / [Ю.Г. Козак, І.О. Уханова, О.А. Єрмакова, О.О. Сукач, С.В. Ляліков, О.В. Сулім, Д.Н. Бурлаченко, О.В. Захарченко, О.Р. Швагер, Н.А. Постова, О.О. Біла, Л.І. Андрусенко, П.Д. Дмитрієв, Д.А. Нікіфоров]; за ред. Ю.Г. Козака, І.О. Уханової. Київ: Центр учбової літератури, 2019 173 с.
19. Хлобистов Є. В. (ред.) Сталий розвиток – ХХІ століття. Дискусії 2020: колективна монографія. Київ: НаУКМА, 2020. 288 с.
20. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York: Crown Business, 2012. 544 p.
21. Beck U. World at Risk. Cambridge: Polity Press, 2009. 256 p.
22. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014. 672 p.
23. Gereffi G. Global Value Chains and Development: Redefining the Contours of 21st Century Capitalism. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 456 p.
24. Krugman P. R., Obstfeld M., Melitz M. J. International Economics: Theory and Policy. 10th ed. Boston: Pearson Education, 2018. 720 p.
25. Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. London: Anthem Press, 2013. 288 p.
26. National Intelligence Council. Global Trends 2040: A More Contested World. Washington, DC: Office of the Director of National Intelligence, 2021. 156 p.
27. North D. C., Wallis J. J., Weingast B. R. Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 328 p.
28. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 896 p.
29. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York: W. W. Norton & Company, 2011. 368 p.

30. Sachs J. D. The Age of Sustainable Development. New York: Columbia University Press, 2015. 552 p.
31. Sen A. Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press, 1999. 384 p.
32. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. New York: W. W. Norton & Company, 2017. 448 p.
33. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015. 41 p.
34. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2019. 666 p.

Додаткова література

1. Болдуєва О.В., Богма О.С. Роль інновацій у забезпеченні економічної безпеки країни. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2016. №5. с.85-90.
2. Брик М.М., Петрук А.Р. Економічна безпека держави в епоху глобалізації: виклики, стратегії та перспективи. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 4 (84). DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-84-1>
3. Герасимчук З.В. Конкурентоспроможність: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2011. 94 с.
4. Гончарук Т.І. Конкуренція і конкурентоспроможність: зміст і розвиток в перехідній економіці: монографія]. Суми: ВВП Мрія-1 ЛТД, УАБС, 2010. 81с.
5. Губський Б.В., Павловська О.Д., Харчук С.В. Конкурентоспроможність національної економіки: пріоритети дослідження та експертні оцінки. К. КНЕУ, 2003. 51 с.
6. Єрмакова О.А. Інституційні важелі вдосконалення регіональної інноваційної політики України в контексті глобальних викликів: монографія; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2017. 394 с.
7. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Козак Ю.Г., та ін.]; За ред. Ю.Г. Козака [5-те вид.] К.: ЦУЛ, 2015. 560 с.
8. Козак Ю.Г. Міжнародні організації: навч. Посібник / за ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, З. Кутайні та ін. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 483 с.
9. Піддубний І.О., Піддубна А.І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю регіону: навч. посібник. Харківський національний економічний ун-т. Х.: ВД "Інжек", 2013. 121с.
10. Сухоруков А.І. Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ : НІСД, 2012. 368 с.

11. Харічков С.К. Фактори міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах інноваційного розвитку. Економіка: реалії часу. 2015. №6. С.142-146.

12. Череп А., Воронкова В., Андрюкайтене Р., Денисенко М. Механізм підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах цифрової трансформації. AABE Economics Journal. 2023. № 87.

Законодавчі та нормативно-правові акти

1. Директива 2014/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22.10.2014 року, що вносить зміни до Директиви 2013/34/ЄС стосовно розкриття нефінансової та різноманітної інформації окремими великими підприємствами та групами підприємств. Європейський Парламент; Рада ЄС. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32014L0095>

2. Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств. Організація економічного співробітництва та розвитку, 2011. URL: <https://www.oecd.org/corporate/mne/>

3. Паризька угода (до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату). Організація Об'єднаних Націй (COP21 РК ООН ЗК). Прийнята 12.12.2015 року. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

4. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Генеральна Асамблея ООН. Резолюція A/RES/70/1 від 25.09.2015 року. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

5. Принципи корпоративного управління G20/ОЕСР. Організація економічного співробітництва та розвитку, ухвалено Радою ОЕСР 08.07.2015 року. URL: <https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-ENG.pdf>

6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF>

7. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

8. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

9. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>

10. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року “Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року”: Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021>

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>

13. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

14. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

15. Регламент (ЄС) 2021/1119 Європейського Парламенту та Ради від 30.06.2021 року, що встановлює рамки для досягнення кліматичної нейтральності (Європейський кліматичний закон). Європейський Парламент; Рада ЄС. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27.06.2014 року (ратифікована Законом № 1678-VII від 16.09.2014). Україна; Європейський Союз. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Інформаційні ресурси

1. Економічний науково-практичний журнал «Сталий розвиток економіки». URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal>

2. Електронний журнал з економічних наук «Економіка та суспільство». URL: <https://economyandsociety.in.ua/>

3. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>

4. IMD World Competitiveness Center. World Competitiveness Yearbook 2023. Lausanne: IMD, 2023. URL: <http://docencia.uaeh.edu.mx/estudios-pertinencia/docs/AGENDA%20INDEX%20GLOBAL/IMD%20World%20Competitiveness%20Booklet%202023.pdf>

5. UkraineInvest. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/>

6. Sustainable Development Solutions Network. SDG Index and Dashboards Report 2023. 2023. URL: <https://www.sdgindex.org/reports/sustainable-development-report-2023/>

7. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: WEF, 2019. 666 p. URL: <https://www.weforum.org/publications/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth/>

8. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report. SPECIAL EDITION 2020. How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL:https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf

9. World Economic Forum. Annual Report 2024-2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2024_2025.pdf

10. WIPO. Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship. Geneva: World Intellectual Property Organization, 2024. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2024-en-global-innovation-index-2024.pdf>

11. World Trade Organization. World Trade Report 2023: Re-globalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future. Geneva: WTO, 2023. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr23_e/wtr23_e.pdf

12. UNCTAD. World Investment Report 2024 : Investment Facilitation and Digital Transformation. Geneva: United Nations, 2024. URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>

Рекомендовані джерела неформальної освіти

1. Освітня платформа Coursera – AI For Everyone. URL: <https://www.coursera.org/learn/ai-for-everyone>

2. Освітня платформа Coursera – Business Economics and Game Theory for Decision Making. URL: <https://www.coursera.org/learn/illinois-tech-business-economics-and-game-theory-for-decision-making>

3. Освітня платформа Coursera – Circular Economy - Sustainable Materials Management. URL: <https://www.coursera.org/learn/circular-economy>

4. Освітня платформа Coursera – Data intelligence for businesses and managers. URL: <https://www.coursera.org/learn/data-intelligence-imbts>

5. Освітня платформа Coursera – Digital Transformation. URL: <https://www.coursera.org/learn/bcg-uva-darden-digital-transformation>

6. Освітня платформа Coursera – Foundations: Data, Data, Everywhere. URL: <https://www.coursera.org/learn/foundations-data>

7. Освітня платформа Coursera – Innovation Management. URL: <https://www.coursera.org/learn/innovation-management>

8. Освітня платформа Coursera – Introduction to Economic Theories. URL: <https://www.coursera.org/learn/intro-economic-theories>

9. Освітня платформа Coursera – Introduction to KPIs: Measuring Success in Business. URL: <https://www.coursera.org/learn/introduction-to-kpis-measuring-success-in-business>

10. Освітня платформа Coursera – Local Economic Development. URL: <https://www.coursera.org/learn/local-economic-development>

11. Освітня платформа Coursera – Narrative Economics. URL: <https://www.coursera.org/learn/narrative-economics>

12. Освітня платформа Coursera – Regression Models. URL: <https://www.coursera.org/learn/regression-models>

13. Освітня платформа Coursera – Reproducible Research. URL: <https://www.coursera.org/learn/reproducible-research>
14. Освітня платформа Coursera – Supply Chain Digitization: Strategy and Design. URL: <https://www.coursera.org/learn/supply-chain-digitization-strategy-and-design>
15. Освітня платформа Coursera – System Dynamics. URL: <https://www.coursera.org/learn/system-dynamics>
16. Освітня платформа Coursera – Trade & investment: evidence-based policies for development. URL: <https://www.coursera.org/learn/trade-and-investment-policies-for-development>
17. Освітня платформа Coursera – Economics - Employment and the Labor Market (US). URL: <https://www.coursera.org/learn/economics-employment-and-the-labor-market-us>
18. Освітня платформа EdEra - Зелене світло для Землі. URL: <https://study.ed-era.com/uk/dashboard/course#!426>
19. Освітня платформа EdEra - Курси з медіаграмотності та цифрових навичок. URL: <https://ed-era.com/course/media-literacy>
20. Освітня платформа EdEra - Соціальне підприємництво та конкурентоспроможність. URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/309>
21. Освітня платформа Prometheus – Основи проєктного менеджменту. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Irvine+BPM101+2023_T3
22. Освітня платформа Prometheus – Наукова комунікація в цифрову еру. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:UKMA+SCDA101+2020_T1

Навчальне видання

ЗАЙЧЕНКО Володимир Васильович
БУГАЄВА Марія Вікторівна

**МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА
БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

КУРС ЛЕКЦІЙ

Навчальний посібник

За науковою редакцією доктора економічних наук,
професора В.В. Зайченка

Дизайн обкладинки – Бугаєва М.В.

Ум. друк. арк. 9,8
Видавець: ЦНТУ.

У навчальному посібнику викладено курс лекцій з міжнародної конкурентоспроможності та безпеки соціально-економічних систем у контексті сталого розвитку.

Розкрито чинники та механізми формування конкурентних переваг держави, взаємозв'язок конкурентоспроможності й економічної безпеки, роль структурної, інноваційної та інституційної політики. Особливу увагу приділено смарт-спеціалізації, розвитку людського капіталу, зеленій трансформації, макрофінансовій стабільності та інтеграції до європейського економічного простору.

Видання буде корисним для аспірантів і студентів економічних спеціальностей, науковців, фахівців у сфері стратегічного управління, регіонального розвитку та економічної безпеки.